

Jacob Bicker Raye;

Op de Dam is weer Justitie gedaan

Een van de eerste zaken die opvallen in het dagboek van Jacob Bicker Raye zijn de 24 vermeldingen van de gevallen van openlijke geselingen, brandmerken, radbraken, wurging en andersoortige terechtstellingen op de Dam. Er werd dan een gelegenheids-schavot aangebracht, voor de zekerheid niet op de begane grond maar ter hoogte van de eerste verdieping. Stel je voor dat het gepeupel zich eens zou willen bemoeien met de rechtsgang. Ook Jacob smult van heftige gebeurtenissen op het schavot, maar geeft ergens in zijn dagboek aan dat het merendeel van de geselingen dienstmeisjes betrof die iets gepikt hadden van hun werkgeefster. De magistraten namen dit soort vergrijpen hoog op...

19 januari 1732

Iemand die een gifmoord had gepleegd werd geradbraakt. Hij was op een houten kruis vastgebonden waarna hem een voor een de ledematen gebroken waren tot de dood volgde. Het publiek stond er verlekkerd bij te kijken. De 22-jarige Jan Hendrik Puls uit Halberstadt, een barbier, was berooid in Amsterdam aangekomen en had een onderkomen gevonden in het logement van Dora Visser in de Moddermolensteeg. Haar broer was na een drinkgelag plotse-

ling overleden maar had voor zijn dood Puls beschuldigd hem vergiftigd te hebben; in zijn maag werd een grote hoeveelheid rattenkruid gevonden. Puls ontkende hevig, waarop de hoofdschout verlof vroeg en kreeg hem op de pijnbank tot het bekennen der waarheid te dwingen. Nauwelijks was 'de patiënt' ontkleed en op het bankje geplaatst, of hij bekende het feit gepleegd te hebben. Hij had uit zijn kist rattenkruid gehaald en dat in het bier van de man gekieperd. Na losgemaakt te zijn, herhaalde hij, 'buiten pijn en banden van ijzer' zijn bekentenis.

18 september 1732

Er werd niemand gehangen of geradbraakt. Alleen maar eventjes dertig gegeseld, waarvan tien ook nog gebrandmerkt. Ook hieron-

der waren veel dienstmeiden die gestolen hadden van hun mevrouw en eentje had gewerkt in het huis van dokter Reynestijn op de Herengracht bij het Koningsplein. Het volk op de Dam mokte dat het een valse beschuldiging van mevrouw Reynestijn was en dat de zogenaamde buit allang weer teruggevonden was, maar stil werd gehouden. De dienstmeid was inmiddels naar het Spinhuis overgebracht om de rest van haar straf uit te zitten. Een maand later, op 21 oktober, gooide een verontwaardigde groep mensen bij Reynestijn de ruiten in, beukte de deur open en richtte grote vernielingen aan in het interieur. Toen de schutterij in aantocht was, gingen ze er vandoor. De dokter bleef met een schade van meer dan f4000 achter.

10 juli 1734

Een 'normale' dag met een aantal geselingen en brandmerken. Een

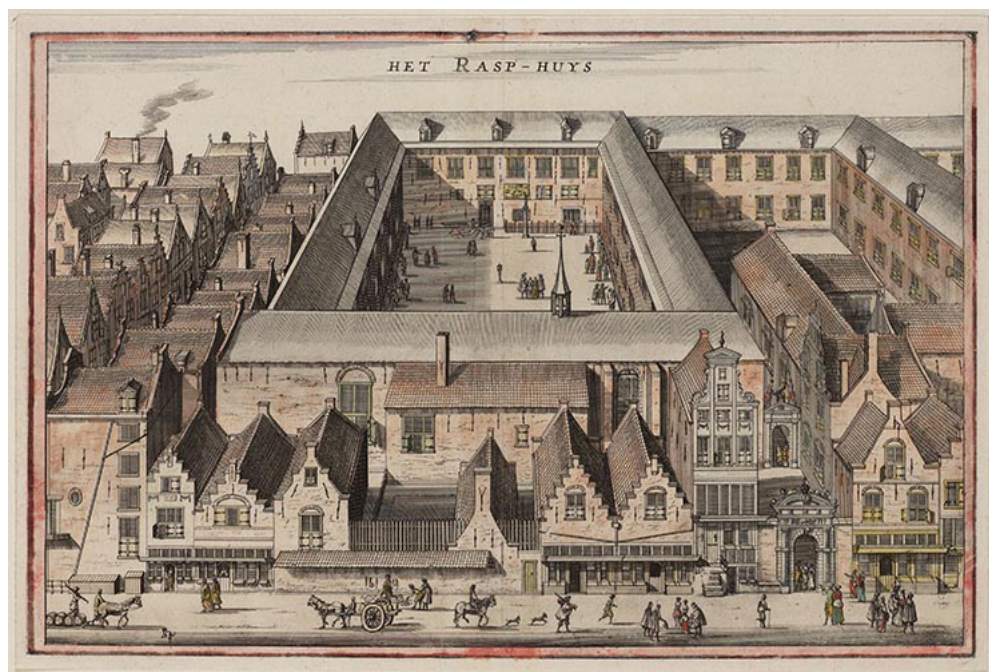
66-jarige dievegge die al twee brandmerken had, werd gewurgd. Ze was al sinds haar 20ste actief in de dieverij. Een messenvechter kreeg van de beul extra een snee in het gelaat, net zoals hij een ander in een gevecht had gedaan. Oog om oog, tand om tand.

20 september 1738

De boekhouder Dirk Ambeuren werd de rechterduim afgehakt, naast 30 jaar gratis logies in het Rasphuis. Als hij dat overleefde ook nog 20 jaar uit de stad verbannen.

Hij had zes jaar eerder zijn logementshoudster de openstaande schuld niet weten te voldoen en had haar vier valse soldijrekeningen

- ◀◀ *Vorige pagina: het gelegenheidsschavot aan het stadhuis op de Dam*
- ▲ *Het Galgenveld op de Volewijck waar geexecuteerden eindigden*
- ◀ *Een pijnbank, die er overigens in verschillende soorten waren*

als zekerheid achtergelaten. Toen dat ontdekt werd wachtte men geduldig tot hij uit Indië terugkeerde en sloot hem op.

17 januari 1740

Een menigte scheepslui en soldaten die aangemonsterd hadden op een VOC-schip konden niet aan boord door het strenge winterweer. Tot dat kon moesten ze van de bewindhebbers voor hun eigen kostje zorgen. De mannen meenden echter dat de VOC ze daar kostgeld voor schuldig was en kwamen naar het Oost-Indisch Huis om een daarvoor te pleiten. Passerende bewindhebbers werden bekogeld met straatvuil en ander ongerief. Een stuk of drie oproerkraaiers werden door de nu veel sneller aanwezige schutterij in de kraag ge-

- ▲ *Het Rasphuis was vaak het vervolg op de lijfstraf op de Dam*
- ▶ *Ook daar werden weer lijfstraffen uitgedeeld*

vat en voor het gerecht gebracht. De ergste ervan kreeg een zware geseling te verduren en werd vervolgens voor 20 jaar tot het Rasp-huis veroordeeld. Dat zou hem leren vuiligheid naar eerbare bewindhebbers te gooien.

23 januari 1740

Het was alweer raak. Vandaag 16 mensen – waaronder 7 vrouwen – kregen in totaal 591 stokslagen. Drie kregen bovendien een brandmerk. Onder hen Trijn Boshout die er al twee had van vorige akkefietjes.

20 mei 1741

Een Engelsman die valse dubbeltjes had vervaardigd werd onthoofd (onthalsd, schreef Jacob). Dat was de gebruikelijke straf voor valsemunters.

7 juli 1742

Er werden twee mannen opgehangen, waaronder een inbreker. De ander was een scheepsdief die ooit Hongaars legerofficier was, maar werkeloos was geworden en met vrouw en acht kinderen zijn geluk in Amsterdam beproefde. Dat lukte niet best en hij was aan lagerwal geraakt. Nu mocht zijn weduwe het alleen opknappen.

18 mei 1748

Niet veel bijzonders te zien vandaag. De maker van een valse wissel werd gezeseld en de rechterduim afgehakt. Verder een stuk of twintig geselingen waarvan een ook nog een brandmerk kreeg.

28 juni 1748

De roerige week van het Pachtersoproer was net achter de rug toen de eerste executies op de Dam plaatsvonden. Er wordt enkele keren gesproken over drukte op de Dam bij zulke evenementen maar vandaag was het bijzonder druk. De bevolking was ook erg opgewonden over alle gebeurtenissen en drong op om niets te missen. Er waren ongetwijfeld figuren tussen die nog lang niet uitgeraasd waren. Eerst werd een vrouw opgehangen die deel-

genomen had aan de plundering van de wijnkelders van Van Arsenen op het Singel. Behalve het stukslaan van flessen en vaten wijn werd er ook ongeremd gezopen en gehoereerd. Op de 25ste was die vrouw moe 'gewerkt', straalbezopen en spiernaakt uit de kelders tevoorschijn gekomen en kreeg nu haar straf daarvoor. Twee andere oproerkraaiers, Pieter van Dord en Mat van den Nieuwendijk, het beruchte 'manwijn', werden ook opgehangen maar omdat het schavot vandaag niet voldoende was, werden die vanuit twee ramen van de waag gehangen. Dat bleek de druppel die de emmer deed overlopen. De achterste rijen begonnen op te dringen waarop de voorste mensen richting de rond de waag opgestelde schutterij ge-

- ▲ *Bij een terechtstelling n.a.v. het Pachtersoproer meende de schutters aangevallen te worden en openen het vuur op de toeschouwers*
- ◀ *Simon Focke maakte op de Dam een snelle schets van het gebeuren*

duwd werden. Die zagen dat als een aanval en openden het vuur op het publiek. Gevolg was dat zes mensen doodgeschoten werden en velen gewond raakten. In de paniek die aansluitend ontstond raakten ook nog honderden mensen in het water van het Damrak waarbij velen verdronken.

25 januari 1749

Bijna ging het opnieuw mis op de Dam. Een 18-jarig jodinetje

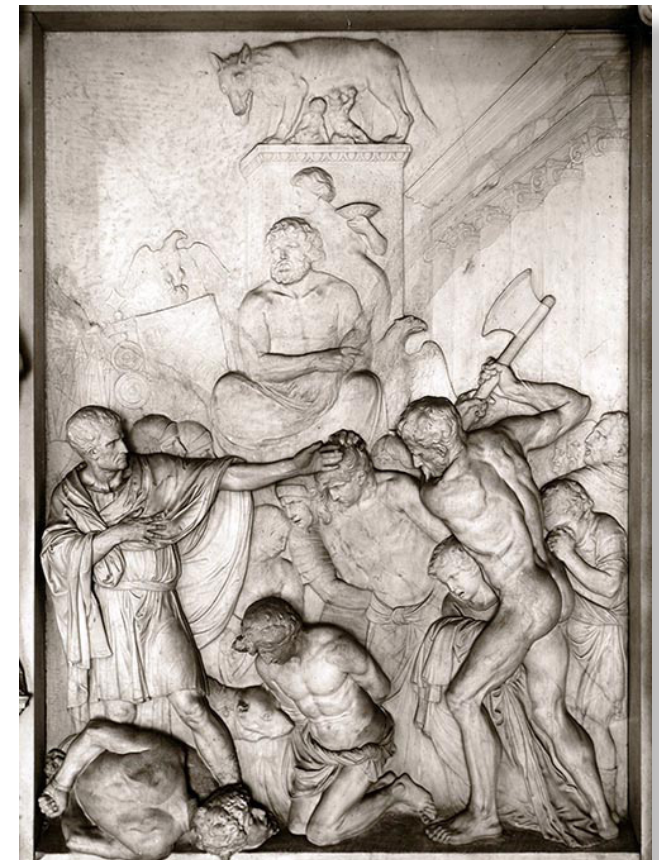
- ▲ *De plundering van de wijnkelders van pachter Van Arssen, waarbij het liederlijk toeging en waarvoor velen later gestraft werden*
- *In de Vierschaar overheerst beeldhouwwerk over de rechtspleging*

werd gewurgd omdat ze een ander jodenmeisje vermoord had. Tijdens de geseling van negen kerels en een vrouw brak er opnieuw paniek uit onder de toeschouwers. Er was een zakkenroller ontdekt en die werd overmeesterd. Vandaag geen gewonden of doden.

Het was in en na 1748 vaker onrustig op de Dam. De burgemeesters bepaalden dat er op zulke dagen steeds 15 compagnieën in reserve klaar moesten staan en twee in de Nieuwe Kerk opgesteld moesten staan om direct in te kunnen grijpen.

24 januari 1756

Dat was in dertig jaar niet meer gebeurd. Vandaag was onder de gegeselden een Portugese Jood die een valse wissel had vervaardigd. Dat was zo'n schande voor de Parnassiem dat ze geprobeerd hadden de man vrij te kopen voor 20.000 gulden. De betrouwbaarheid van het betalingsverkeer via de Wisselbank was echter zo heilig dat de hoofdschout dat bod moest afwijzen.

15 augustus 1756
Vandaag een onge-
woon schouwspel.
Een vrouw had het zo
bont gemaakt dat zij
onder de galg werd
opgesteld met de strop
om de nek. Niet om
haar aansluitend op
te hangen maar als
waarschuwing dat dit
de volgende keer zou
volgen. Het zou va-
ker gebeuren. Daarna
zou de gebruikelijke
aframmeling met de
stok krijgen. Zover
kwam het niet. De
vrouw viel flauw en
hing zich bij het neer-

vallen zelf op. Dat was niet de bedoeling; ze werd snel bevrijd en het stadhuis binnengedragen. Ze was kennelijk genoeg gestraft zodat de geseling achterwege kon blijven.

- ▲ Aron Abrahams, getekend in het Rasphuis; op 10 januari 1737 werd hij wegens belastingfraude en vervalsing van obligaties veroordeeld tot geseling, brandmerking, te pronkstelling aan het schavot voor het Stadhuis onder de galg met een strop om de hals en dertig jaar Rasphuis.
- Een keur aan lijfstraffen op één tekening

14 maart 1761

Vandaag werd een timmermansknecht opgehangen. Hij werd daarna niet naar het Galgenveld getransporteerd, maar werd in een kist gelegd en begraven. Hij had zoveel geklammerd en oprecht berouw getoond dat de dominee daarvoor gezorgd had.

22 januari 1763

Een timmermansknecht had zijn schoonmoeder heerlijk toegetakeld en werd daarvoor geselsd en toen onder de galg gesteld. Daarna zou hij voor 12 jaren in het Rasphuis verdwijnen. Bij deze dag werd in het dagboek een niet eerder vermelde bestraffing geïntroduceerd, met een gloeiend zwaard werd op de rug een Andreaskruis

gebrand. Vandaag werd daar voor 't eerst een nieuw zwaard voor gebruikt, met op het zwaard het wapen van Amsterdam gegraveerd. Waarschijnlijk hoopte men dat de graving in de brandplek zichtbaar zou worden.

8 mei 1764

Niet alleen op de Dam werd justitie gedaan, ook op de Rede van Texel stond een enorme galg, zichtbaar vanuit zee opgesteld. Vandaag werden daar vier van de muiters van het [VOC-schip Neyenburg](#) aan opgehangen, na eerst gegeseld te zijn. Ze waren vorig jaar in Cayenne aan land gebracht en naar Holland teruggestuurd. Ter afschrikking werden de gehangenen in beugels tegen de galg geklemd, als waarschuwing voor het varensvolk wat er met muiters gebeurde.

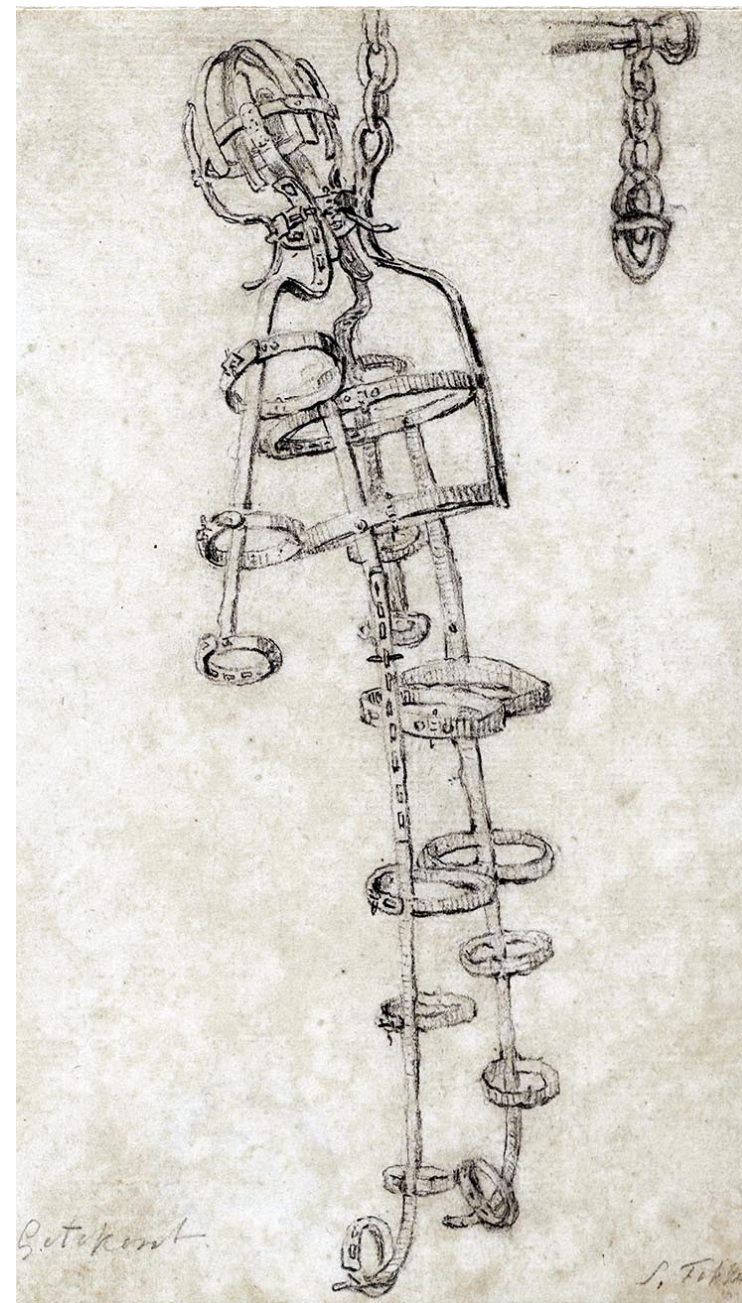
De overige muiters kwamen er niet heel veel beter vanaf. Op 3 september werden vier ervan geradbraakt en negen opgehangen. Voor de rest werd het geselen en brandmerken plus de speciale strafvariant voor scheepslui: kielhalen.

18 augustus 1764

Vier van de tien mannen die wegens sodomie in de Boeyen verbleven, werden vandaag gewurgd. Daarna werden ze met een gewicht verzwaard en in het IJ geworpen. Weer een nieuwe strafvorm. Samen met de vier vielen ook nog een vogelverkoper, een koornverschieter, een pruikenmaker en een waterhaler hetzelfde lot ten deel.

Was getekend Jacob Bicker Raye

- ▲ Belangrijk bij het rechtspreken was deze 'roede van justitie', meestal het attribuut van de schout; bij uitvoering van executies op het schavot stak deze roede uit een venster eraast
- Om geradbraakte delinquenten toch op het Galgenveld te kunnen ophangen beschikte men over dit ijzeren gestel waar de overblijfselen van een slachtoffer in vastgezet werden

Affchuwelyke zonde, uit Zatan's ryk ontsproten,
 Tierannig wangedrogt, 't geen onze tydgenóten
 Maakt zwarter dan de poel van 't heilloos Sodoma;
 (1) In 't eerst' zyt gy een Vrouw, die géne wedergaã
 Van schoonheid heeft, volmaakt, aanlokkelyk van oogen,
 Maar als gy eenmaal hebt de onnooz'le ziel bedrogen,
 Dan toond ge uw onderlyf, en uw serpente-staart.
 ô Goede God! hoe komt uw fchepzel zo ontaardt,
 Dat 't zig door welluft durft dit fchrikdier overgêven?
 Vervloekte dartelheid, waar word gy heen gedréven,
 Kent gy de Wet niet van den gróten Hemelheer,
 En fchent gy ruukeloos uw Scheppers naam en eer?
 (2) De wrange Wanhoop treed uw eind'lyk op uw hielen,
 Gereed om door vergif, of 't ftaal het lyf te ontzielen,
 Of dat gy vlugtende des Regters hand ontgaat,
 En 't lieve Vaderland in eeuwigheid verlaat,
 Daar Vrouw en Kinderen, tot in de ziel bewógen,
 U nazien, in uw vlugt, met nat bekrétene oogen.
 ô Schenders van Gods wet! zy doen voor u te veel.
 De dolle Wanhoop, die zig op het voortóneel
 Het zwaard dryft in de borst, en voerd Cypresse bladen,
 Ten teken dat het hart met doodfchrik is beláden,
 Verbeeld u van nu aan uw uitkomst en uw dood.
 (3) De bléke fchrik, die het gevaar nog meêr vergroot,
 Verraft u als gy word in hegtenis genómen:
 Beef Zondaar! want gy kunt de doodftraf niet ontkómen;
 Al ryft het haer te berg, al flaat het heilloos hart,
 Al beefd uw vuil gemoed voor 't naderen der fmart,
 Niets kan u helpen, want de ftraf volgt op de zonde.
 Schrik Godvergeet'ne! fchrik! en zuiver uwe wonde,
 Indien het moog'lyk is, door 't bytend naberouw;
 (4) Zy, die u hier verfchynt als een bedrukte Vrouw,
 Wyft u den hemel aan om God om hulp te finéken;
 My dunkt ik hoor haar dus in uw gevang'nis fpréken.
 Driemaal vol zaal'ge God! gy, die geenzints begeerd
 De dood des Zondaars, maar dat hy zig zelfs bekeerd,

Wees deez' gevangenen om uwen Zoon genadig!
 Wy wéten dat gy zyt barmhertig en weldádig,
 Gy kunt hun zonde, fchoon zy zyn als 't Tyris rood,
 Wit waffen in het bloed 't geen Jezus eêr vergoot,
 Toen een gevloekte speer zyn blanke zy doorgriefde,
 ô Vader aller heil! ach! of het u beliefd
 Hun ziel, hoe vuil befmet, met een genadig oog,
 Daar 't Naberouw u bid, te voeren naar om hoog,
 Om niet voor eeuwig in des afgronds poel te klágen!
 Myn God kom hen te hulp, daar hunne lévens dagen
 Helaas! verlópen zyn: de Regter eift hun dood,
 Behoe, befcherm de ziel in dézen laaften nood!
 (5) Daar zie 'k het ftraftoneel om hen het loon te géven
 Voor het affchuw'lyk kwaad, op 't aardryk hier bedréven,
 Men hangt, en brand daar na de lyken in het vuur;
 De fchrikkelyke Dood, de vyand der natuur,
 Zit op den voorgrond, en fchynt met zyn fchigt te mikken
 Om ieder Zondaar van de boosheid af te fchrikken,
 Zyn flinkerhand verdoond in eene Schildery,
 Hoe deze Zondaars, in een vryë heerschappy,
 Aan de aarde onwaardig zyn; de zé moet 't graf verftrekken
 Om met haar hollen vloed de zonde te bedekken.
 (6) De ftraf gaat verder, en vervolgd het fchrikk'lyk kwaad:
 De Goddelyke-Wraak, die fteeds de boosheid haat,
 Laat zig met 't vlammend zwaard by 't ftraftóneel aanfchouwen.
 Myn God! ik beef! wie kan zyn tránen wederhouwen,
 Dat zulk een zielbederf in Neêrland woonplaats heeft?
 ô Batavieren! hebt gy ooit zo'n tyd beleefd?
 Neen; neen; ons Vaderland was rein en vry voor dézen
 Van zulken, die wy nu hier zien ter dood verwézen.
 Jehovah! Oppermagt! in wiens alwyzen raad
 Het alles is bekend; behoe, behoe den ftaat
 Van 't vrygevogte Land, befcherm de Burgerhéren,
 Die 't roer van ftaat getrouw en wylzelyk regéren,
 Op dat de aloudé deugd maakt Nederland vermaard,
 Gelyk het voortyds was, toen 't eerst wierd vry verklaard!

*Deze tekst
 hoort bij de
 gravure op
 de omslag.
 De cijfers
 hebben be-
 trekking op
 die bij de zes
 afbeeldingen
 daarop, die
 over sodomie
 gaan.*

*de 17e en 18e eeuwse praktijk van
het Verbeterhuis*

Jacob Bicker Raye;

Het Verbeterhuis werd geboren uit een particulier initiatief en is pas in 1718 door de stedelijke overheid gekocht om de detentie volledig te kunnen controleren. Daarvóór werd het Verbeterhuis gedreven door een 'verbetermeester' die zich kastelein noemde en verantwoording aflegde aan de regenten van het Spinhuis. Het gesticht werd in 1694 geopend in het voormalige schurfthuis aan de rand van de stad, buiten de Lijnbaansgracht aan de Schans. Al die tijd was het een huis van bewaring voor delinquenten die zich aan lichte vergrijpen hadden schuldig gemaakt. Daarnaast konden burgers hun familieleden tegen betaling laten opnemen om ze uit het straatbeeld te laten verdwijnen of iemand kon zichzelf laten opnemen omdat de familie hem of de betrokkene zichzelf niet geheel toerekeningsvatbaar achtte. In de vorige aflevering gaf Jacob Bicker Raye de voorbeelden van zwaardere gevallen die geëxecuteerd werden, lijfstraffen ondergingen en/of in het Rasphuis dan wel Spinhuis belanden. Voor ernstige krankzinnigen was er nog het Dolhuys. Bicker Raye geeft daarvan een aantal voorbeelden in zijn dagboek die we eerder de revue lieten passeren. Deze week de 'lichte gevallen' waarvoor detentie in het Verbeterhuis voldoende was.

► De latere Weteringschans met links de voorzijde van het Verbeterhuis

Anna Kick Pancras

In 1726 was Mr. Nicolaas Cornelis Hasseler met Anna Divera Kick. Hij 23 jaar, zij 18 jaar. Meneer Hasseler zal niet tot over zijn oren verliefd zijn geweest, maar zag het grote voordeel van Anna's erfenis, de Heerlijkheid Westerdijkshorn, die ze mee het huwelijk in nam. Vrijheer van Westerdijkshorn, dat vond Nicolaas wel goed op zijn cv staan. Anna had heel andere plannen en leefde erop los van de centen van haar man. Met de trouw nam ze het ook niet zo nauw en pakte wat ze krijgen kon. Een trouwe dienstmeid kon het niet meer aanzien hoe haar werkgever bedrogen werd door die sloerie. Na twee jaar huwelijk waarschuwde zij haar heer, die een onderschout met wat knechten optrommelde om Anna op heterdaad te

betrappen. De dienstmeid wachtte af tot het weer zover was, gooide de deur open waar Anna met de lijfknecht van Nicolaas in de weer was. Met deze vaststelling kreeg Nicolaas van de schout en schepenen een scheiding van tafel en bed voor elkaar en Anna werd voor een periode van zes jaar opgesloten in het Verbeterhuis. Op 22 april 1736 werd het huwelijk officieel ontbonden. In overleg met de schout koos Nicolaas zelf voor deze, in het licht van die dagen, nogal licht straf en de schout mopperde dat hij de knecht dan ook niet zwaar kon straffen. Die werd dan maar voor het leven uit Amsterdam verbannen.

Het relaas gaat echter nog verder. Anna kreeg een eigen kamer en

▲ *De achtergevel van het Verbeterhuis over de Lijnbaansgracht gezien, met links de ommuurde tuin waar de bewoners werden gelucht*

de beschikking over een eigen dienstmeid. Anna zag deze opsluiting helemaal niet zitten en de meid evenmin. Die trommelde haar familie in Emmerik op en nog geen jaar na de opsluiting bevrijdde die het stel vrouwen met een bootje en lange ladder uit het Verbeterhuis. Ze namen de benen naar Emmerik en de schout liet het zo. Dit verhaal illustreert meteen dat het Verbeterhuis ook vrouwen opnam, terwijl het toch bekend stond als opbergplaats voor mannen.

Hoer

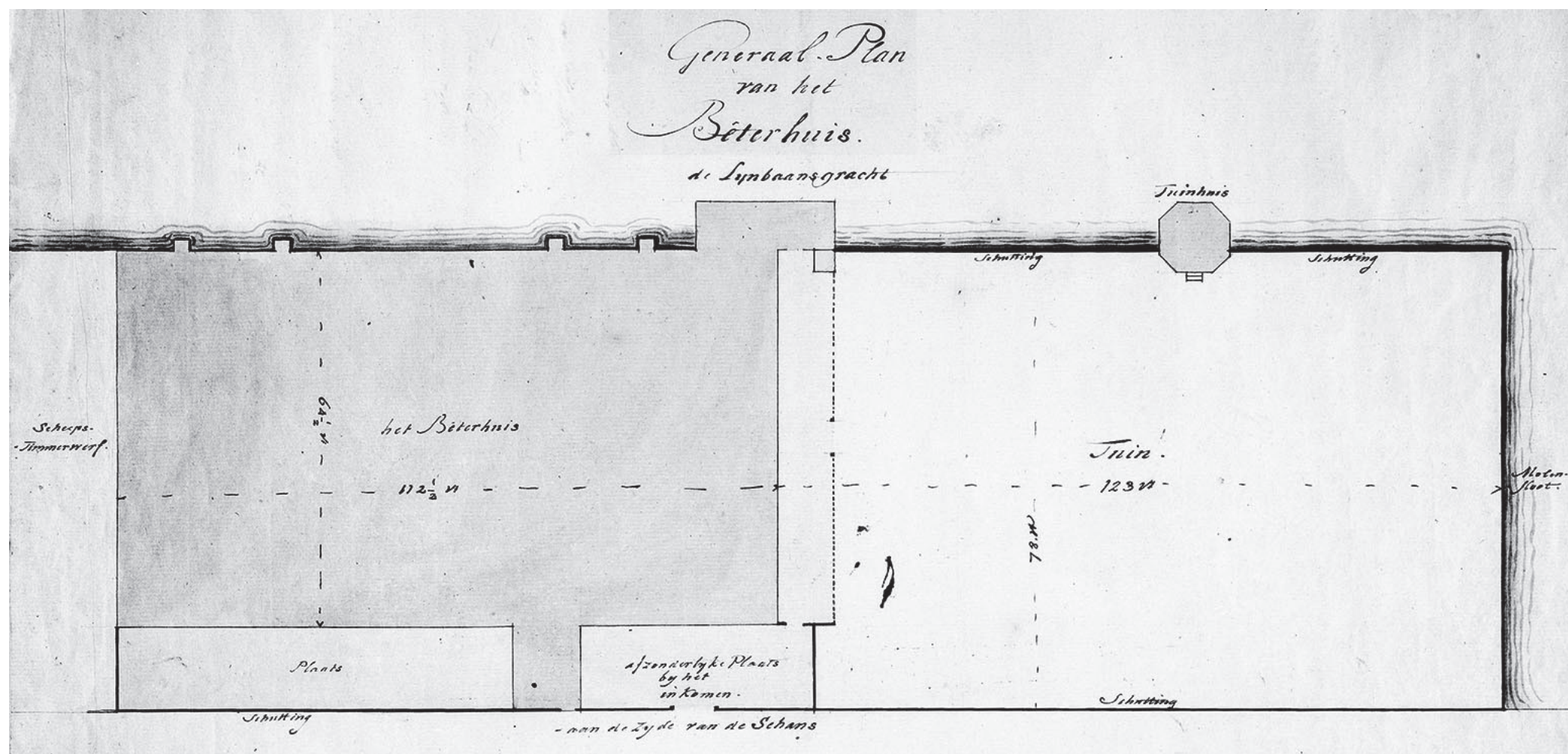
De brave dominee Hagelis van de Herengracht had één zoon, Cornelis Jacob, die niet deugen wilde. Als kind haalde hij al zoveel kattenkwaad uit dat de buurt er schande van sprak. Naarmate hij ouder werd, werden de vergrijpen ernstiger maar zoals het in die dagen ging kreeg zoonlief – toch uit een aanzienlijke familie – het ene baantje na het andere. Toen zijn arme vader overleed was hij beëdigd taxateur van onroerend goed, kerkmeester van de Eilandskerk en penningmeester van de Grote Vismarkt. Deugen deed hij nog steeds niet en op 27 november 1737 haalde hij een streek uit die hem al zijn baantjes en een verblijf in het Rasphuis bezorgde. Met zijn maat Pieter Lafon – die nog minder deugde – overviel hij midden in de nacht de naaister Griet van der Kade en haar man. Met een smoes liet een vrouw in de bende de deur openen waarop de hele meute naar binnen drong en klappen uitdeelde. Hagelis tierde en schold Griet uit voor hoer, rukte haar de kleren van het lijf en verkrachtte haar. Haar echtgenoot werd door de anderen in bedwang gehouden. Beiden werd aangezegd dat hen de nek gebroken zou worden als ze hier een klacht over zouden indienen. Dat deden ze de volgende morgen toch en de bende werd voor de hoofdschout gebracht. Hagelis, die duidelijk de gangmaker was geweest, kreeg

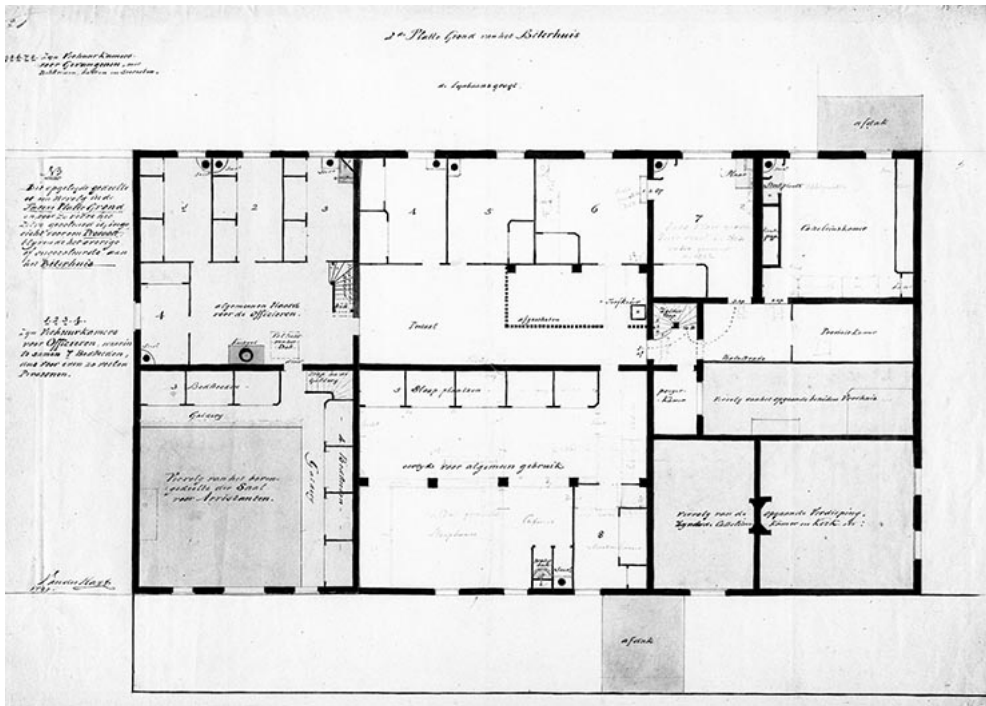
de zwaarste straf, zes jaar Rasphuis. Lafon werd verbannen en de rest, knechten en meelopers, kregen mildere straffen.

Ook dit verhaal heeft een staartje. In maart 1738 werd de straf van Hagelis omgezet in opname in het Verbeterhuis, wegens de verzachtende omstandigheid dat gebleken was dat de betiteling 'hoer' terecht was geweest. Dat was al 12 jaar de bijverdienste van Griet.

Braaf

Dat er niet alleen boeventuig in het Verbeterhuis zat, bleek toen in 1766 de brave heer Sagmans, Sachman of Schachman overleed, die er al tientallen jaren op eigen kosten vrijwillig woonde. Omdat hij af en toe het pad kwijtraakte, had hij zich onder toezicht van de heren burgemeesters gesteld. Als hij een goede dag had kon hij in-

en uitlopen en hij kreeg een goede behandeling. Bij zijn overlijden bleek de toegezegde erfenis, die ten goede kwam aan de stad, een kleine half miljoen gulden te bedragen. De heren waren blij verrast en stelden voor de begrafenis een stoet koetsen ter beschikking.

Niet zo braaf

Mr. Jan de Bas, secretaris van de Weeskamer, had destijds alles in het werk gesteld om juffrouw Van Vlooswijk tot vrouw te krijgen.

- ▲ *Plattegrond van de eerste verdieping van het Verbeterhuis waar o.a. Anna Kick Pancras verbleef; beneden de Schans en boven de Lijnbaansgracht; plattegrond begane grond op pag.7*
- ▶ *Herman Misset legde in 1906 voor ons vast wat er in de plaats van het Verbeterhuis kwam; het gaat om de laagbouw met de huisnummers 131-135, nu in nieuwbouw tegenover het Kronkelpad in het Eerste Weteringplantsoen*

Hij had haar zelfs geschaakt om haar moeder te dwingen met een huwelijk in te stemmen om de familie-eer te behouden. Daar kreeg hij snel spijt van, want zijn gade was dronkzuchtig en spilziek, schold haar man uit en sloeg hem zelfs. De schout kwam er weer aan te pas, maar zonder veroordeling. Onderschout Burgers had met een smoes mevrouw De Bas in een koets gelokt die linea recta naar het Verbeterhuis reed waar mevrouw opgenomen werd op kosten van haar man. Zij kon niet in- en uitlopen zoals het haar beliefte.

Monddood

In 1766 werd de Italiaan Vinzenzio Gaudio veroordeeld tot 30 jaar Rasphuis. Gaudio was hoofdredacteur van het Franstalige blad *Journal des Savants* en daarin had hij stelling genomen inzake de vervolging van Jean Jacques Rousseau in Frankrijk. Aan de inhoud daarvan namen de Waalse predikanten weer aanstoot en hun relatie met de burgemeesters en schepenen was zo goed dat Gaudio veroordeeld werd... en niet zo minnetjes. Hij had dan ook de hoofdschout wegens een poging tot beïnvloeding van de inhoud van het tijdschrift belasterd. Die had gepoogd hem eerder tot een meer Oranjekritische inhoud te bewegen, wat Gaudio geweigerd had en wat hij

tijdens het proces inzette om de schout als ‘rechter’ in diskrediet te brengen. Wraken noemen wij dat nu.

Hoelang Gaudio in het Rasphuis verbleef weet Bicker Raye ook niet maar wel dat hij in 1796 in het Verbeterhuis overleed, waar hij als krankzinnige stond ingeschreven.

Drankzuchtig

Makelaar Nicolaas van Santen was een krachtdadige figuur in Amsterdam. Bij zijn keuze voor een echtgenote was hij minder trefzeker geweest. Zij was ernstig aan de drank, dat door Nicolaas in 1768 beloofd werd met haar opname in het Verbeterhuis.

In de verhalen van Jacob Bicker Raye zijn de vrouwen als bewoner van het Verbeterhuis rijkelijk vertegenwoordigd. Wat vooral opvalt is de bereidwilligheid van burgemeesters en schepenen om geziene Amsterdammers ter wille te zijn met het oplossen van huiselijke problemen.

- ▲ Notitie over de in het Verbeterhuis verblijvende IJbrand Beth die zijn tekenbevoegdheid overdraagt aan zijn zoon Tamme IJbrandsz Beth
- ◀ Zicht over de Singelgracht ter hoogte van de Weteringpoort, een der weinige waterpoorten met manpoort; het dak van het Verbeterhuis steekt royaal boven de muur uit

*onlusten, oproer, opstootjes, relletjes,
en andere ongeregeldheden*

Jacob Bicker Raye;

Op 30 augustus 1738 gebeurt nog een keer waar we in een eerdere aflevering melding van maakten. Voor het Oost-Indisch Huis ontstaat oproer doordat varensvolk op de terugtocht vanuit Indië helemaal om Engeland en Schotland moesten varen, waardoor de reis weken langer had geduurd. Zij verlangden extra gage en maakten dat aan de heren duidelijk. Het aantal van hen zal aanzienlijk groter geweest zijn want ze kregen gehoor, gelijk en extra gage. Een week later bracht de VOC toch een plakkaat uit waarin een beloning beloofd werd voor namen van deelnemers aan het opstootje. Er werd daarbij beloofd de namen van de verrader geheim te houden.

Op 31 juli 1747 was de zoon van schoenmaker Blok, allesbehalve Oranjezind, aan het oreren op de Dam. “De Fransen boven, de Prins van Oranje onder!” Het gevolg was dat hij door omstanders, wèl Oranjezind, te grazen genomen en afgetuigd werd. Daarmee was de kous nog niet af. Het gepeupel ging naar het huis van zijn vader en dreigde de hele boel te vernielen als hij niet terstond een oranje vlag uitstak en aan de gevel een bord zou ophangen met leuzen als Oranje boven en Vivat Oranje. Verder verplichtte men hem

► Willem IV, de zoon van Johan Willem Friso, een achterneef van Willem III

drie avonden zijn huis te illumineren en op de laatste avond iedereen te trakteren op wijn die maar langs zou komen. Blok vond het wijsselijk de meute tevreden te stellen, maar dat ging hem ook nog eens een lieve duit kosten! Tot nu was er geen overheid aan te pas gekomen, maar er vonden voor het huis zoveel ongeregelheden plaats dat ‘s avonds de schutterij opgesteld werd om de orde te bewaren en dat drie dagen lang. Dat had effect, voor het huis stelde Bicker Raye zelf vast dat het rustig bleef en dat het wijnfeest helemaal niet doorging. Schoenmaker Blok heeft toen maar de schutters getrakteerd op wijn en tabak.

De Oranjestadhouders hadden zoals bekend niet zo’n beste verstandhouding met de Amsterdamse regenten. Voor die laatsten gold “wie betaalt, bepaalt!”. Geen wonder dat in noodgevallen de stadhou-

ders hun heil zochten bij degenen die bij machte waren de regenten tot de orde te roepen..., de bevolking onder die regenten. En het moet gezegd, de Oranjes beschikten steeds over een geoliede PR-machine die de massa wist te bewerken. Een der minder bekende gevallen is de beëindiging van het Tweede Stadhouderloze Tijdperk na de dood van Willem III wiens huwelijk kinder-

loos gebleven was. De zoon van een achterneef van Willem III, Johan Willem Friso, werd uitgekozen om de lijn voort te zetten als Willem IV maar echt te trappelen stond die niet. Hij maakte zijn opwachting in Den Haag en sloeg zich daar aardig doorheen, maar een stadhouder was pas echt een topper als hij zich in Amsterdam kwam voorstellen en daar had deze Willem IV geen trek in. De burgemeesters vonden dat best zo. De ongeduldig wordende Amsterdammers – muytemakers volgens het bestuur – hielpen de overheden een handje door een spontane campagne op te starten om Willem

- ▲ Daar een portret van Nicolaas Geelvinck ontbreekt nemen wij onze toevlucht tot een portret van zijn tweede echtgenote, Hester Elisabeth Hooft. Jacob Bicker Raye bracht over haar de gevleugelde woorden uit: “de schoonste vrouw van fatsoen”, geschilderd door Jan Maurits Quinkhard - RKD
- De Doelist Daniël Raap beelde zich op zijn eigen porseleinen servies af

naar de stad te krijgen. Zij vervaardigden eigen plakkatens, briefjes meer die door de hele stad aangeplakt werden met de dringende eis Willen IV als erfprins te accepteren en aan te stellen als stadhouder. Er stonden meer eisen op die briefjes en dat was voor de regenten helemaal schokkend: hervormingen moesten het eeuwige handje-klap met de betaalde baantjes uitbannen. Voortaan zouden die in het openbaar geveild moeten worden en de opbrengst in de stads- of staatskas moeten vloeien en niet meer in de zakken van de regenten. Officieren van de schutterij moesten voortaan uit de fatsoenlijke burgerij gerecruiteerd worden en de huidige officieren moesten ontslagen worden. Op donderdag 9 november 1747 moesten de Amsterdamse burgers naar de Dam komen om deze eisen kracht bij te zetten. Zij hadden een voorman aangezocht hun eisen op schrift aan de burgemeesters en de vroedschap aan te bieden: de Doelist Daniël Raap, porseleinwinkelier op de Vijgendam en al jaren actief tegen wantoestan-

den op het stadhuis. Raap was onheus, grof en afwijzend bejegend door de vertegenwoordiger van het stadsbestuur, Mr. Nicolaas Geelvinck. Wat dacht hij wel, het bestuur te kunnen chanteren? Dit was heiligschennis! Hij werd er min of meer uitgegooid en de rapen waren gaar op de Dam.

Met Raap was nog iemand mee naar binnen weten te komen en die zwaaide wat ramen open waardoor oproerlingen naar binnen kwamen om burgemeester Geelvinck het vuur aan de schenen te leggen. Die werd naar de achteruitgang geloodst waar hij in een koets een goed heenkomen zocht. Steeds meer mensen drongen binnen en op hun tocht werd het een en ander aan diggelen geslagen. Zij bestormden de schepenkamer door de deuren met banken te forceren. De opgetrommelde schutterij kwam en zag kans de indringers uit het stadhuis te verdrijven. De meute ontdekte dat zij een aantal aanvoerders misten en veronderstelden dat die gevangengenomen waren. Opnieuw drongen ze binnen op weg naar de Boeyen in de

kelders, maar daar was niemand die ze zochten. Opnieuw verdreef de schutterij de indringers, deze keer met de bajonet op het geweer. Vanaf die dag bleef er een permanent contingent schutters in het stadhuis aanwezig. Bovendien werden per plakkaat hoge bedragen uitgelooft voor het aanbrengen van oproerkraaiers en de aanstichters van de briefjescampagne.

In Rotterdam was iets dergelijks gaande en daar had de burgerij het stadsbestuur gedwongen om dit soort tegenmaatregelen, deze heksenjacht, weer in te trekken. Willem IV vond dit een bruikbare actie en gelastte dit plan ook in Amsterdam uit te voeren. Op donderdag 16 november moest de burgerij opnieuw naar de Dam komen om te demonstreren. De stadsregering had daar geen boodschap aan en verzamelde nog meer schutterij om het stadhuis te bewaken. Alle wees-, aalmoezeniers- en diakenhuizen werden die dag gesloten. De werven riepen extra personeel op en zodra die op de werf waren, gingen de poorten dicht en zaten ze opgesloten. Andere stedelijke diensten stuurden hun personeel op klussen buiten de poorten om onzinnig werk als het egaliseren van langwegen uit te voeren. De [waardgelders](#) werden eveneens buiten de stad gebracht en de verkoop van kruit en lood aan particulieren werd verboden. Dit keer geen ongeregelde heden, maar het beloofde niet veel goeds voor de regenten. Hun dag zou nog komen.

Op 24 juni 1748 brak het Pachtersoproer uit en over de gevolgen daarvan berichtten wij eerder, vooral de vele doden door de paniek na het schieten van de schutterij en de verdrinking van meer dan vele tientallen burgers (60) doordat ze in het water van het Damrak

◀ Tijdens het pachtersoproer in 1748 werden zes plundersaars doodgeschoten, waaronder deze Zweed die werkelijk doorzeefd werd

met pacht van doen hadden. Verder kan Bicker Raye er met zijn pet, pardon: tricorne, niet bij dat zakken en kisten met geld in de grachten geleegd werden in plaats van dat te verdelen onder de armen. Onder de zes doodgeschoten plunders van valt die ene Zweed op, die de geschiedenisboeken haalde doordat hij door een heel peloton schutters doorzeefd werd.

Het begint medio 18e eeuw te rommelen onder de gegoede burgerij. Over de Doelisten hoorden we al maar nu beleggen de 'oprechte

- ▲ *Spotprent bij de dood van Daniël Raap; de duivel perst rapen uit tot rapensoep*
- ▶ *Schilder Bugge in de Warmoesstraat maakte er een goedbezochte diashow van tot de magistraten dat verboden*

geduwd werden. Het aantal doden die dag wordt in het boek met 108 aangegeven. Vluchtig kwam ook het bacchanaal aan de orde na het plunderen van de wijnkelders van wijnpachter Aarsen op het Singel. Maar er werd meer geplunderd; meer dan 30 huizen van pachters werden belaagd, geplunderd en vernield. Ondanks dat Bicker Raye met jicht het bed hield heeft hij nog een en ander uit gedrukte bronnen opgeschreven. Allereerst de vaststelling dat er geplunderd werd van mensen die helemaal niets

patriotten' bij tijd en wijle vergaderingen in de Plantage. Alles in het kader van de Verlichting! Er zijn in Amsterdam echter genoeg mensen uit de lagere kringen die dat niet zien zitten en bereid zijn in te grijpen. Zo trommelde schuitenvoerder Arie Falk enkele kornuiten op om zo'n vergadering te verstoren en de toehoorders te verdrijven. Het lijkt een incident, maar Wagenaar bericht daar in *Vaderlandse Historie* uitvoerig over.

Daniël Raap was nog niet vergeten, ook al was zijn rol in de samenleving ruimschoots uitgespeeld. De muyteling van 1748 overleed 10 januari 1754 en zou de 15e begraven worden. En toen werd de oude vete toch weer wakker. De baar, die voor zijn huis op de Vijgendam al klaar stond om de kist op te plaatsen, ging aan splinters en werd

in stukken gehakt om als souvenir van Raaps uitvaart uit te delen. Een door het stadhuis opgetrommelde burgerwacht voorkwam net dat het gepeupel de kist uit het huis haalde om wie weet wat mee te doen. Een wel heel bijzonder begrafenisbriefje waarin *“alle opperbazen van den Doele versogt werden om het lijk van muitemaker Daniël Raap om 2 uur te begeleiden van de Vijgendam naar het tweede waygat over de Oude Kerksteeg, alwaar een schuit gereed zou leggen om het lijk te vervoeren naar het Galgenveld”*.

Nog smakelozier was de grote schildering (chassinet / transparant) die schilder Bugge aan zijn huis in de Warmoesstraat bevestigde

met daarop de duivel die een raap uitperste om rapensoep van te maken. Het publiek vermaakte zich kostelijk, zodat Bugge dat nog een paar avonden herhaalde tot de magistraat dat verbod. Het was een indicatie voor het stadhuis dat de begrafenis niet rustig zou verlopen, afgaande op de roddel dat onder de belangstellenden figuren zouden zijn die zich van het lijk meester wilden maken. Die dinsdag zag het zwart van de mensen op en rond de Vijgendam en de ruiten en de inhoud van de etalages van Raaps winkel sneu-

- ▲ De kist wordt op een platte slede naar de Oude Kerk getransporteerd
- ◀ De lijkbaar voor Raaps kist wordt vernield en tot souvenirs verhakt

velden. De heren in het stadhuis kregen het benauwd en berichtten juffrouw Raap dat de begrafenis die dag niet door mocht gaan en dat zij de volgende dag zouden zorgen voor de teraardebestelling. Drie onderschouten en 20 dienders werden voor het huis geposteed maar het belagen van het huis bleef doorgaan (tekening omslag). De schutterij kwam in actie en daarvoor was iets meer ontzag. Om acht uur 's morgens traden enkele compagnieën gewapende burgerwacht aan om de begrafenis om 2 uur te laten starten. Niemand kwam de Oude Kerk binnen die niet over het wachtwoord ("Amsterdam") be-

▲ Raaps kist wordt haastig begraven om snel een eind aan de rel te maken

schikte. Ook op het stadhuis had men gevoel voor humor; de begrafenis was niet om 2 uur 's middags gepland maar om 2 uur 's nachts. Dat was veiliger! Om 2 uur gebeurde er nog niets en het werd half 3 voor de kist op een platte slede geplaatst werd. In de haast vergat men de kist met een lijkwade af te dekken, wat de sleper verweten kon worden, want die was tegenstander van Raap. Hij had ook het witte paard ingespannen dat altijd de kar trok met lijken die naar het Galgenveld overgezet moesten worden. De verre omgeving was door de schutters schoongeveegd en de kerk was zwaar gebarrica-deerd. Niettemin zag het Oudekerksplein zwart van de mensen die de stoet met stenen bekogelden. Niemand ging de kerk in of uit zonder toestemming, tenzij ze het wachtwoord wisten. Eenmaal binnen werd de lijk-kist haastig in graf 45 gedumpt en vertrok de stoet weer huiswaarts onder een regen van stenen. Bepaald geen plechtige begrafenis, die van Daniël Raap in de nacht van 15 op 16 januari 1754. Simon Fokke maakte een hele serie tekeningen van alle ophef en oproer rond dit gebeuren. U vindt ze in het Stadsarchief.

Op de Zeedijk waren tientallen zeemanslogementen. Dat waren soms grote 'hotels' die wel 300 man te slapen konden hebben, maar vraag niet hoe! Om de ruwe zeebonken de baas te blijven moest de loge-menthouder minstens net zo'n ruwe bonk zijn en zich omringen door potige knechten. Maar af en toe werd het hen ook te machtig. Op 15 september 1754 ging het weer eens mis. Het eten dat de gasten voor-gezet kregen was ver onder de maat en er werd gemord. Dat werd sterker en klonk uit meer kelen, zodat het verweer van de baas van 't spul, Jan de Wal, weggehoond werd en een grote vechtpartij ontstond en er zelfs geschoten werd. Ook op straat was de herrie te horen. In drommen stonden de mensen op straat stil om een glimp op te vangen

van wat er binnen gebeurde. De boel werd kort en klein geslagen en de baas en zijn knechten begrepen dat als er niets gebeurde het hele huis eraan zou gaan. Ze riepen de hulp in van collega-logementhouders die met hulp aan kwamen zetten en de baas te hulp schoten. Letterlijk, schoten want ze hadden geweren bij zich. De oproerlingen kwamen nu in het nauw en trokken zich op de bovenste verdiepingen terug. Als de munitie op raakte schoten ze met rauwe erwten op hun belagers. Het was helemaal uit de hand gelopen, tijd dat de politie in ging grijpen. De dienders waren niet van plan om zich onder de vechtenden te begeven en riepen de hulp van de schutterij in. Die kwam met een hele compagnie, belegerde het huis en bracht het per verdieping onder controle. Op de zolder bedongen de oproerlingen voorwaarden voor hun overgave en daarna werden twee gesneuvelden en 20 gewonden naar beneden gedragen. Een paar aanvoerders werden ingerekend en naar de Boeyen gebracht. Toen bleek welke voorwaarden geaccepteerd waren om de oproerlingen tot overgave te bewegen. Alle deuren van het pand voor en achter werden opengezet en geproclameerd dat het huis voortaan een 'keizerlijke vrijstad' zou zijn waar iedereen vrijelijk in en uit mocht lopen. Dat lieten de belangstellenden zich geen twee keer zeggen en in drommen ging men de puinhopen bekijken. Jan de Wal bleef met een enorme schadepost zitten.

In oktober 1763 hadden beambten van de wijnaccijns de indruk gekregen dat een distillateur in de Anjelierstraat fraudeerde. Ze waren getipt door een vroedvrouw die in een belendend pand woonde en op een beloning hoopte. Zij nodigde de beambten uit om in haar woning de tapperij in de gaten te houden en met succes. Op een avond liep de distilleerdsvrouw naar een buurpand en haalde daar uit de kelder twee flessen drank die ze naar haar huis wilde brengen. Op de drempel

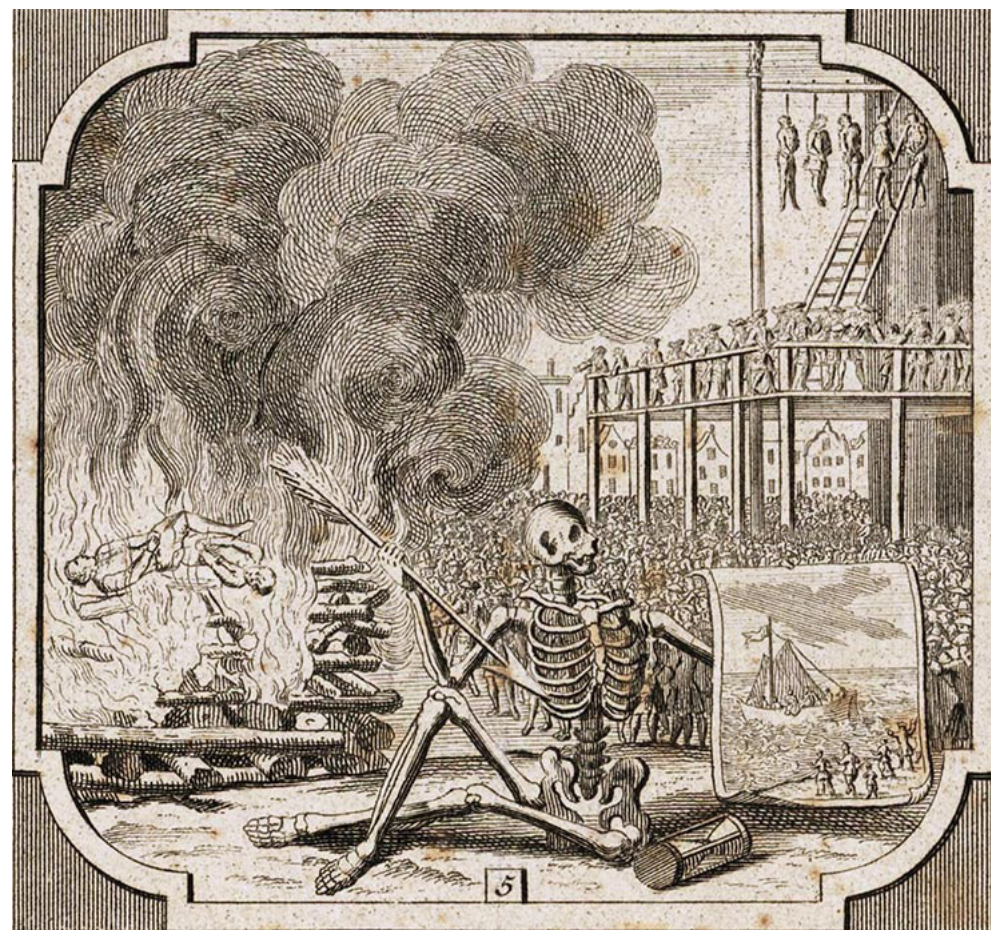
werd ze door de bespieders in de kraag gevat en wilde men haar met de drank naar de 'kortegaard' (politiepost) brengen.

Ze hadden niet met de steun van de bevolking voor die vrouw gerekend. Een deel belaagde de verklikster, de vroedvrouw, die dit aanzag komen en gevlucht was. Toen moest de huisraad het maar ontgelden en werd kort en klein geslagen. De huiseigenaar kwam erbij omdat hij

- ▲ Elk der 60 wijken in de stad had zijn eigen burgerwacht waar elke mannelijke bewoner van die wijk voor opgeroepen kon worden. Hem werd dit persoonlijk met een op naam gesteld 'burgerwachtbriefje' aangezegd. In het Stadsarchief zijn tientallen voorbeelden van deze burgerwachtbriefjes bewaard gebleven.

vreesde dat zijn hele huis eraan zou gaan. Hij probeerde de herriemakers tot bedaren te brengen, daarbij geholpen door burenen die het ook wat ver vonden gaan. De rust keerde die nacht niet meer terug, ook niet na het verschijnen van een compagnie burgerwacht. Die lukte het pas de volgende dag toen het licht werd.

Op zoveel mededogen met een delinquent kon niet iedereen rekenen. Dat hing helemaal van het vergrijp af en gold zeker niet voor sodomieten.

Bij de bestrijding wilde men zelfs de overheid wel een handje helpen. Op 30 september 1763 was een bekende schoenmakersbaas wegens sodomie in de Boeyen gebracht waar hij zich die nacht had verhangen. Hoe hij aan de middelen daarvoor was gekomen, weet de verslaggever niet, maar dood was hij. Dit soort delinquenten had geen recht op een nor-

◀▲ *Sodomie, ofwel herenliefde, is een fenomeen van alle tijden, maar werd in vroeger eeuwen met de doodstraf beloond; op de afbeelding boven een aantal manieren van de doodstraf, waaronder van een schip in zee gesmeten worden*

male begrafenis, maar dat een horde burgers zich van het lijk meester maakte en naar de Buitenkant sleepte was nou ook niet voorzien. Ze brachten het lijk met een schuit naar het midden van 't IJ, verzwaarden het met 200 pond aan gewicht en smeten het overboord. Dat de overheid een

niet veel elegantere bestraffing voor ogen had, bleek op 11 mei 1765, toen twee sodomieten na wurging 'in zee gesmeten' waren.

In het dagboek van Bicker Raye komt het thema sodomie nog enkele malen aan bod, bijvoorbeeld in 1735 toen een oplichter gepakt werd voor een ander vergriep maar daarnaast met een maat ook onschuldige burgers afgeperst had dat zij verraden zouden worden als sodomiet, meestal een onterechte aanname. Hen werden waardevolle voorwerpen, juwelen en geld afhandig gemaakt. De aanvoerder stond al voor iets anders de doodstraf te wachten, maar de maat kreeg 60 jaar Rasphuis.

Eind 1760 vond een niet zo schokkende gebeurtenis plaats die voor een der partijen verstrekkende gevolgen had. Een huwelijk sprong op het laatste moment af, terwijl het koppel al aangetekend had. Twee broers van de bruid ontvoerden haar

- ▲ *De Boeyen in de kelder van het stadhuis, die meermaals ter sprake kwamen in de tekst; ze werden door koning Lodewijk Napoleon als wijnkelder in gebruik genomen*
- ▶ *De volkswede richtte zich met enige regelmaat op de bezittingen van burgers in discredit, arm of rijk maar bij voorkeur dat laatste, zodat er ook nog wat te halen was bij het plunderen; op deze prent wordt het huis van burgemeester Boreel belaagd*

met de mededeling dat zij niet zouden tolereren dat hun zus met een sodomiet zou trouwen. De bruid stribbelde eerst nog wat tegen maar zag toch van het huwelijk af. Sindsdien werd de bruidegom vermist maar op 6 januari 1761 vond men zijn lijk onder het ijs. Bicker Raye laat in het midden of de broers hier mogelijk debet aan waren of dat de bruidegom zelf zijn lot bepaald had.

Op 23 juli 1764 meldde justitie triomfantelijk dat ze een grote bende sodomieten had opgerold. Tien van hen zaten in de Boeyen gevangen maar een nog groter aantal was op de vlucht geslagen, de stad uit. Een kleiner aantal had het geld voor een vlucht niet gehad en zichzelf van het leven beroofd: verhangen, verdronken of de keel doorgesneden. Een bijzondere manier van zelfmoord was die van de man die een drieguldenstuk inslikte om daaraan te sterven, maar dat na dagen wurgen het geldstuk weer terugkwam. De Hoofdofficier bewaarde het geldstuk sindsdien als aandenken, de arme man verdween in het Rasp-huis. In één adem volgt het verhaal van de arts van aanzien die naar Engeland gevlucht was om vervolging wegens sodomie te voorkomen. Dat nam niet weg dat alle van sodomie verdachten werden veroordeeld, in Amsterdam aanwezig of niet, ook de arts, bij verstek.

Een apotheker in de Kalverstraat werd ook door iemand beticht van sodomie en was daar zozeer verbolgen over dat hij een vooraanstaand advocaat bezocht welke middelen hem ter beschikking stonden de brutale schelm ter verantwoording te roepen. De advocaat schilderde de mogelijkheid de man voor de Commissarissen van Justitie te dagen. Maar..., ook dat hij als er ook maar een greintje twijfel was, beter zo spoedig mogelijk de benen kon nemen. De apotheker koos voor het laatste. Hij was bekend als Jan Pill, die altijd doosjes met pillen bij zich had waarmee jongheeren en jongedames van 'geheime gebreken' verlost konden worden.

Voordat we het over de volgende rel hebben eerst een uitleg. Daarbij was een 'zielverkoper' betrokken en dat had in die eeuwen niets met de duivel te maken, maar het de handel in het contract, cedel of ceel dat varenslieden sloten met bijvoorbeeld de VOC. In afwachting van aanmonsteren betaalde een logementhouder alle kosten van levensonderhoud en inwoning in ruil voor die ceel. Dat bij dit soort afspraken veel misging laat zich raden. Er werd gehandeld en ceels en de betrokkenen waren vaak overgeleverd aan hun huurbazen.

Op 24 maart 1767 brak er op de Zeedijk een rel uit toen een vrouw vier varengasten ronselde en vasthield om volledig uit te melken. Die varengasten hadden echter maten die met geweld de vier wilden bevrijden. Ook de vrouw kreeg hulp en tijdens de gevechten werd de huisraad van de vrouw geplunderd en kort en klein geslagen. De aanvallers lieten en passant ook andere mannen uit het huis vrij en maakten zich schuldig aan de moord op een papagaai en een kanarie. De schout liet de zielverkoopster en de aanvoerder van de aanvallers naar de Boeyen overbrengen.

Op 10 juni 1767 waren er opstootjes voor huizen op de Prinsengracht en de Rozenstraat, de huizen van een zilversmid en zijn zwager, een grutter. De zilversmid had zijn dienstmeid betrapt op diefstal en het wicht had zich uit wanhoop in de gracht verdronken. Dat pikten de buurtbewoners niet en maakten zich op om beide huizen te bestormen en te plunderen. Daar kwamen enkele compagnieën burgerwacht aan te pas en die konden de mensen kalmeren. Een dronken kerel onder hen had zich dermate misdragen tegen de mannen van het gezag dat hij naar de Boeyen werd overgebracht.

Dat was het laatste relletje in het dagboek van Jacob Bicker Raye, die tot 1772 al dit soort gebeurtenissen bijhield. Dat wil zeker niet zeggen dat er daarna nooit meer rellen waren..., wij weten wel beter!

De stedelijke overheid mocht graag indruk maken op potentiële reischoppers door dit soort vertoningen van macht. En dit waren nog maar vijf regimenten van de schutterij terwijl er ook een gewapende burgerwacht was.

Alte Groot Regiment
Gecommandeert door de Heer Colonnell **Dirk Hunter**.

De Nomen van de Regiments-officieren

1. Peter Willems	1. Adriaan van der
2. Willem van	2. Hendrik van
3. Jan van	3. Willem van
4. Jan van	4. Willem van
5. Jan van	5. Willem van
6. Jan van	6. Willem van
7. Jan van	7. Willem van
8. Jan van	8. Willem van
9. Jan van	9. Willem van
10. Jan van	10. Willem van

Alte Blauwe Regiment
Gecommandeert door de Heer Colonnell **Dirk Hunter**.

De Nomen van de Regiments-officieren

1. Peter Willems	1. Adriaan van der
2. Willem van	2. Hendrik van
3. Jan van	3. Willem van
4. Jan van	4. Willem van
5. Jan van	5. Willem van
6. Jan van	6. Willem van
7. Jan van	7. Willem van
8. Jan van	8. Willem van
9. Jan van	9. Willem van
10. Jan van	10. Willem van

Alte Groene Regiment
Gecommandeert door de Heer Colonnell **Dirk Hunter**.

De Nomen van de Regiments-officieren

1. Peter Willems	1. Adriaan van der
2. Willem van	2. Hendrik van
3. Jan van	3. Willem van
4. Jan van	4. Willem van
5. Jan van	5. Willem van
6. Jan van	6. Willem van
7. Jan van	7. Willem van
8. Jan van	8. Willem van
9. Jan van	9. Willem van
10. Jan van	10. Willem van

Alte Witte Regiment
Gecommandeert door de Heer Colonnell **Dirk Hunter**.

De Nomen van de Regiments-officieren

1. Peter Willems	1. Adriaan van der
2. Willem van	2. Hendrik van
3. Jan van	3. Willem van
4. Jan van	4. Willem van
5. Jan van	5. Willem van
6. Jan van	6. Willem van
7. Jan van	7. Willem van
8. Jan van	8. Willem van
9. Jan van	9. Willem van
10. Jan van	10. Willem van

Alte Oranje Regiment
Gecommandeert door de Heer Colonnell **Dirk Hunter**.

De Nomen van de Regiments-officieren

1. Peter Willems	1. Adriaan van der
2. Willem van	2. Hendrik van
3. Jan van	3. Willem van
4. Jan van	4. Willem van
5. Jan van	5. Willem van
6. Jan van	6. Willem van
7. Jan van	7. Willem van
8. Jan van	8. Willem van
9. Jan van	9. Willem van
10. Jan van	10. Willem van

Bezoek van hoge gasten in Amsterdam

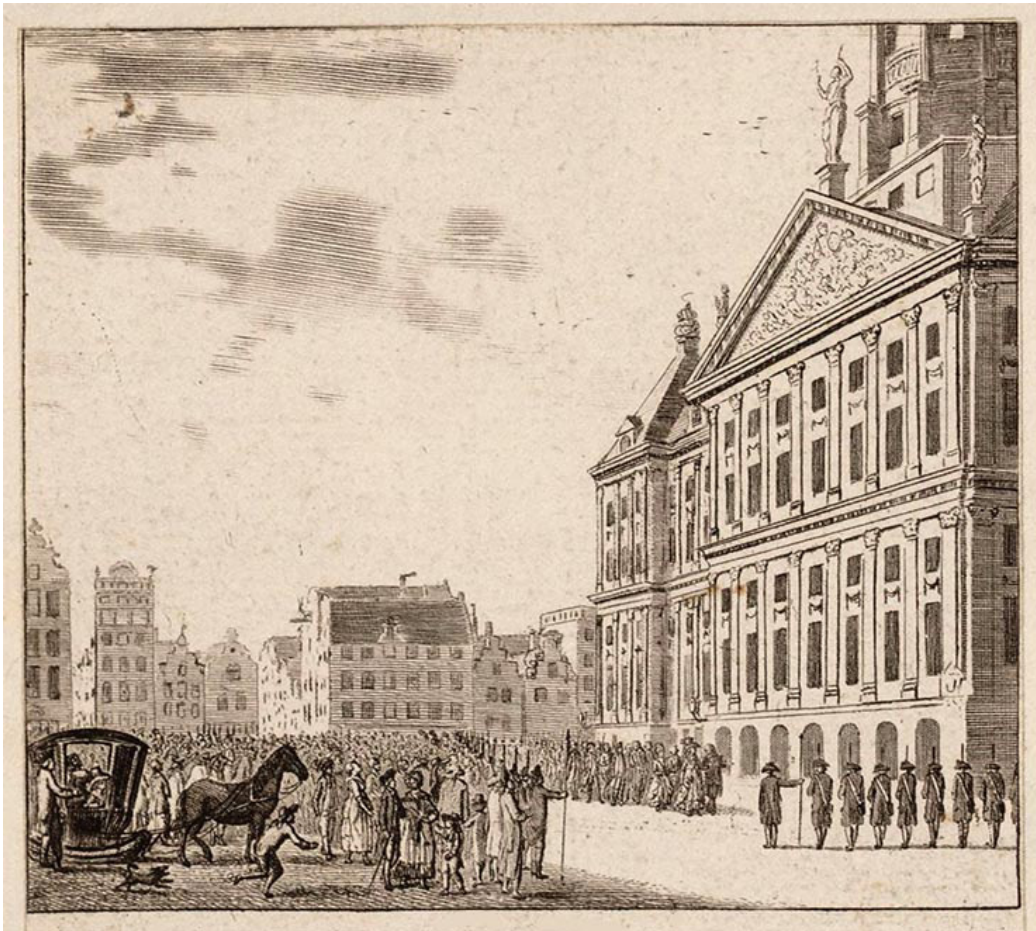
Wn de 40 jaar dat Jacob Bicker Raye zijn dagboek bijhield, kwamen een aantal hoge gasten op bezoek in Amsterdam. Van alle plichtplegingen en gebeurtenissen doet hij verslag. Prins Willem IV kwam zelfs een aantal malen naar de stad, niet steeds even enthousiast ontvangen, naar gelang het politiek klimaat. De prins was in 1728 stadhouder van Gelre geworden, in 1729 van Groningen en Drenthe en in 1731 van Friesland. Pas in 1747 ging Holland door de knieën wegens de druk vanuit de bevolking tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), waarin de Republiek verzeild raakte en de Fransen de Republiek binnenvielen. “Leiden in last... waar is Oranje” klonk het al snel. Het Tweede Stadhouderloze Tijdperk (1702-1747) was aan zijn laatste stuiptrekkingen bezig.

Op 8 mei 1734 kwam de prins met zijn Engelse echtgenote en gevolg voor ‘t eerst naar Amsterdam om kennis te maken. Burgemeester Lieven Geelvinck had de prins dermate geschoffeerd dat het gezelschap na een half uur weer vertrok. Aan de bevolking lag het niet; die was massaal op het gezelschap afgekomen. Dat was geen beste beurt voor Amsterdam en dat zou vooral de regentenklied duur komen te staan. Tot Holland de prins zou benoemen tot stadhouder en even later zelfs tot erfstadhouder liet die zich hier niet meer zien.

De volgende voorname gast was ‘Theodoor, koning van Corsica’, een schimmige Duitse baron Von Neuhoff, die door heel Europa op goed betaalde baantjes joeg maar daar in de regel slecht in slaagde. Achter hem aan trok steeds een legertje schuldeisers en in Amsterdam sloegen die hun slag. Hij kwam hier 22 april 1737 aan en nam zijn intrek in logement ‘De Witte Wammes’ achter de Nieuwe Kerk. Diezelfde dag nog werd hij op last van zijn crediteuren gegijzeld. Het hielp zeker niet dat hij hier was voor de eersteklas schurk Coenraad van Lokkum die hier huurlingen voor hem zou werven om in Corsica de onafhankelijkheidsstrijd te steunen. Coenraad was bereid zijn opdrachtgever voor een stuiver, nou ja, f600, te verraden. Die gijzeling zou een paar weken duren, maar toen werd ‘zijne hoogheid’ toch vrijgelaten, na zijn erewoord gegeven te hebben alle schulden snel af te lossen.

► Theodorus baron Von Neuhoff balancerend om groter te lijken; spotprent op de machinaties van de zogenaamde koning van Corsica op zoek naar steun voor de vrijheidsstrijd van dat eiland

Op 11 mei 1747 kwam prins Willem IV dan de tweede keer naar Amsterdam en de situatie was nu totaal omgeslagen. Op 2 mei was hij door de Staten van Holland benoemd tot kapitein-generaal van het leger en tot stadhouder van Holland. Hij was gaarne bereid om dit die arrogante Amsterdammers in te peperen. De vroedschap en burgemeesters probeerden de prins te paaien met een stad in feeststemming; veel huizen,

- ▲ Aankomst van Willem IV voor zijn tweede bezoek aan de stad op 11 mei 1747
- Na de benoeming van Willem IV tot stadhouder pakte Amsterdam uit met dit plakkaat

N: 5

VERKLARINGE van deze KONSTPRINT.

De Hollandsche Maagt toogt met blydschap aan alle volkeren, dat de Stad *Amsterdam* (Verbeest zynde door de opprechte zuyt) waar aan verheide Wapens van de Loden der Regtering geleeght zyn, en welke met Stads Wapen troakt) den Heere *Prins van Oranje als Stadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal* verkooren hebben, Voornoemt Prins onder de Godesaene van *Minerva* of de Godinne der Wysheid ziet men aan de rechterhand van de Zuyt sitten alles met oplettendheid gade staende, voor aan ter rechter en 's linkersyde ziet men de *Vasodde* van de Oult- en Welvindische Compagnien, die alles ten beften van 's Lands welwezen aanboden. To-

rende op den Voorgroot de Schatten en Zeldzaamheden die door dezelve uit de andere Wereld Deelen worden mede gebragt, en van verheide vreemde Natiën worden befoelwaert. Voor de Zuyt ziet men een *Cupidus* die de bondel Pylen nog valter toekaat, in 't Verchiedt ziet men 's Stadhuys van *Amsterdam* met 's *Oranje Vasodde* verheert, en alles toont hun genoege. De Faam door dese nieuwe maere verbeugt, vlygt met 's *Princes Wapen* door de Lucht om dese gebeurtenissen de Werelt door te verhoeligen. De andere betekenissen zyn door hante byvoegden te kennen.

**Ter BLYDE INKOMST
VAN
ZYN DOORLUCHTIGE HOOGHEID
DEN HEERE
WILLEM CAREL HENRIK FRISO,
PRINCE VAN ORANJE EN NASSAU, &c. &c. &c.
Verkooren tot STADHOUDER, ADMIRAAL en KAPITEIN-GENERAAL
van al de Vereenigde Provincien.**

In 't begin van Bloei maand M D C C. X L V I I.

Toen Zyne HOOGHEID in deze Hoedanigheid Zyne Intrede deed binnen Amsterdam den 11 May 1747.

<p>• Ereenigt Nederland, veel zoet en zuur befoehren; • Dat dan eens zegepraalt, dan halfe schynit verloren, • Zou haast te gronde gaan, indien door Godes hand • Niet een Belchermer wierd gezonden tot ons Land. • Prins FRISO komt 'er aan; wie zou zig niet verbylden? • Wie zou niet eeuwiglyk ten laasten droppel slyden • Met hem, die tot ons heyl komt flappen hier te land? • Hy komt tot onze vreugt, het juicht van alle kant. • Hoe heuglyk mag dan 't Land d'ontrolde Zegevieren • Nu rleken op de spits van Kerk en Torens zwieren, • Nadien d'<i>Oranje-zon</i> het Volk en Allemans • Zoo lieflyk befract met haaren gulden glans. • Dat WILLEM FRISO's arm zal redden uit de banden, • Toen zyne jongste dag en doods-nood schein voorhanden. • Hy is die Held, die Prins, uit Vortlyk Bloet geteelt, • Die door geen pen volmaakt kan worden uitgebeelt. • Dit is de Prins, 't Heil, de Vreugd van zoo veel Volken, • Wiens lieflykheit en dengt dringt door de bruine wolken; • Wiens Naam van ryd tot ryd alom zal zyn geect. • By elk die Vorsten dengt en kloek bedryf waerdeert. • Het Bloet, waar uit de Prins zyn oorfronk heeft genomen, • Dat is altoos gewent den Francken Haan te toomen, • Geen wonder dat by lang beroemt was door de Faam: • Want wie is tot zoo groot een Vortlyk werk bequzaam:</p>	<p>• Gy zyt uit eenen mond van al de HEEREN STAATEN • Verkooren tot ons heyl; nu kunnen w' ons verlaaten • Op Uw voorzigtigheit, en op Uw kloek daan; • Wy roepen nu te zaam, laat maar de Prins begaan. • Wy zullen tot de Prins getrouw en dankbaar blyven, • En met ons goed en bloet zyn Vortlen-zetel slyven, • Op dat Hy, als wel eer zyn Vadersen gedaen, • Ten wezlyn van ons Land den beften weg inlaan. • Dit wenschen wy van God! dit roepen al de menschen! • Wie kan 'er meerder vreugt, wie kan iets beters wenschen? • Wel aan dan, Waerde Prins, noemt Uw Regeering aan, • Zoo zal dan wel in 't kort den hoogmoed zyn gedaen, • Van onzen vyandt, die nu reets ons steen en wallen • Bekloutert, en laat daar zyn fiere standart brallen. • Gaat dan, o Heul van 't Land, en quyt U van Uw pligt, • Zoo zal de vyandt straks verdwynen uit 't gezigt • Van onze Legers, en men zal de oude paalen • Van onze Republyk door U zien wederhaalen. • Za Burgers grype dan moed, en weelt nu eens verheugt, • En neemt uw part en deel in d'algemeene vreugt. • Brand nu pektonnen, en ook andere vreugde-vuuren; • En laat uw gunst en lief? voor NASSAU altoos dueren; • Betrouwt op hem, en sneekt de Zegen van den Heer, • Op dat hy vol van roem by ons dog wederkeer.</p>
--	---

Per bac ad aliora.

Te Amsterdam, by H. W. VAN WELBERGEN, 1747.

zeker die op de Dam en natuurlijk het stadhuis waren tot in de nok verlicht door kaarslicht. Dat moet zo'n fraai gezicht geweest zijn dat de prins een wandeling over de Dam maakte om van "dit schoon gesigt" te genieten. Bicker Raye was als kapitein van de schutterij mede verantwoordelijk voor orde en rust rond het bezoek en doet trots verslag in zijn dagboek. Vooral van het feit dat deze kaarsverlichting dit keer geen brand had veroorzaakt.

De volgende dag zou het hoge bezoek de Grote Vismarkt bezoeken, uitgerekend de plek waar Bicker Rayes compagnie voor de bewaking ingedeeld was. Door een ernstige aanval van jicht mocht hij verzuimen en zijn plaats werd naar ieders tevredenheid door een andere officier ingenomen. Overal in de stad vierde de bevolking feest en menige heildronk werd op de gezondheid van de prins genuttigd. Op de Korenbeurs vierden zo'n 300 korendragers hun eigen feestje

De BLEYDE INKOMSTE VAN ZYN DOORLUGTIGE HOOGHEID W.K.H. FRISO, BINNEN AMSTERDAM, OP DEN 2. SEPTEMBER 1748.

en dronken met z'n allen 15 ankers wijn ter ere van de prins. Vooral de Dam was tjokvol volk en wee degene die geen oranje droeg. Die zou wel eens in het water gegooid kunnen worden en dat gebeurde ook hier en daar, maar er waren geen gewonden of doden te betreuren. Twee dagen later werd ten overvloede vanuit het stadhuis door de magistraten nog eens de benoeming tot stadhouder en kapitein-generaal verkondigd.

In 1747 was het al onrustig in Amsterdam, wat uitmondde in het Pachtersoproer. Het liep helemaal uit de hand in 1748 en Willem IV liet desgevraagd weten dat het stadsbestuur van hem de op 18 juni gevraagde militaire steun niet zou krijgen. Hij gaf zelfs als zijn mening dat de regenten het allemaal aan zichzelf te danken hadden. Omdat de steun van de schutterij onzeker werd, gaven de burgemeesters toe aan allerhande eisen van de Doelisten. Dit vooraf om de sfeer in de stad te schetsen.

Op 2 september 1748 was de prins weer in de stad, verwelkomd door saluutschoten vanaf de stadswallen. De koets werd tegemoet getreden door honderden 'bijltjes' van Kattenburg die 'hun' prins wilden inhalen en begeleiden naar het Oudezijds Herenlogement. De prins was daar uiterst ongemakkelijk onder en stond feitelijk doodsangsten uit. Meer op z'n gemak was hij toen een uitgebreide delegatie van het stadhuis, waaronder alle burgemeesters, hem kwamen verwelkomen (omslag). Zij hadden nog geen idee wat hen te wachten stond. Op 4 september had Bicker Raye dienst en stond met zijn compagnie voor het Herenlogement op wacht. De Staten van Holland hadden de stadhouder gemachtigd wijzigingen aan te brengen in de stadsregering, iets nieuws en onverwachts voor Am-

◀ *De Bijltjes halen de koets van Willem IV van de Haarlemmerpoort op en begeleiden die naar het Oudezijds Herenlogement*

sterdam. Willem IV maakte er een complete overval, een wetsverzetting van. Alle regenten met hun baantjes vlogen op 6 september de laan uit, op een paar vertrouwelingen van de prins na. De prins liet zich bij die keuze raden door oud-schepen en oud-secretaris Mattheus Lestevenon van Berckenrode die met diverse schepenen nog een oude rekening te vereffenen had. Alle vier burgemeesters werden naar huis gestuurd en vier nieuwe door de prins benoemd. Op 7 september waren de Raden en Schepenen aan de beurt. Ook die werden in principe allemaal ontslagen waarna een deel van hen, aangevuld met nieuwe mensen door de hoofdofficier van de stad, mr. Daniel de Dieu, een nieuwe eed afgenomen werd, dit keer op Zijne Doorluchtige Hoogheid stadhouder Willem IV. Op 8 september, een zondag, was een 'vrije dag', bijvoorbeeld voor een dienst in de Nieuwe Kerk. De Dam zag opnieuw zwart van de mensen. 's Middags naar de Hortus Medicus en 's avonds dineren bij Diederik Reus, koopman op de Keizersgracht, ongetwijfeld een der vertrouwelingen van de prins. Er bleef een heikel punt dat nog geregeld moest worden, namelijk het bevel over de schutterij. De prins wilde deze gewapende macht uit de invloedssfeer van het stadhuis halen maar wist niet hoe te voorkomen dat andere krachten in de stad die invloed naar zich toe zouden trekken. Hij kwam daarbij in het vaarwater van de Doelisten die er een burgerlijk georganiseerd leger van wilden maken en dat was precies wat de prins wilde voorkomen. Hij begon met het installeren van een nieuwe krijgsraad, waarmee hij de bijltjes tegen de haren instreek. Die stuurden midden in de nacht een deputatie naar het Herenlogement waar ze doordrongen tot de slaapkamer van de prins. Zij eisten een krijgsraad die benoemd was door de schutters zelf, anders zou een bloedbad dreigen. De volgende dag de eerste zitting van de nieuwbenoemde krijgsraad, die geboycot werd door de hoge officieren, alleen de kapiteins waaronder Bicker Raye waren aanwezig. Zij werden gelast de prins na de zitting verslag uit te brengen wat natuurlijk een farce was. Ze kregen de opdracht de volgende dag opnieuw zitting te houden en opnieuw verslag te doen.

- *De Bijltjes en Doelisten breken in bij het Oudezijds Herenlogement en dringen met hun eisen door tot de slaapkamer van de prins die al in bed ligt*

Bicker Raye was zelf daarbij. Ze kregen in aanwezigheid van de nieuwe burgemeesters opdracht vijf nieuwe kolonels te benoemen en te installeren en de opengevallen plaatsen onder de lagere officieren te laten bezetten. De prins wilde alle nominaties persoonlijk voorgelegd krijgen maar er niet te veel tijd aan besteden. Hij wist wel wat leukers, bijvoorbeeld dineren op het stadhuis en alle kunst daar bekijken.

Op 14 september besteedde de prins tijd aan de benoemingen van de personen die de plekken van de ontslagen regenten-bestuurders moesten innemen. Veel namen schoten de trouwe aanhangers van Oranje en de Doelisten in het verkeerde keelgat. Er was nauwelijks iets veranderd; namen verdwenen, nieuwe namen doken op maar het waren nog steeds regenten die aan de touwtjes zouden trekken. De prins verdween op 15 september tevreden naar Den Haag en liet

zijn trouwe achterban in Amsterdam diep teleurgesteld achter. Wat er verder nog geregeld moest worden aan eedsafleggingen en dergelijken moest maar in Den Haag gebeuren. Toen een aantal mensen daartoe naar Den Haag togen, wilde de stadhouder ze niet tewoordstaan en bepaalde dat zij hun eed maar schriftelijk moesten sturen.

Op 18 december 1762 kwam de zwager van prins Willem IV, de prins Karel Christiaan van Nassau Weilburg met twee prinsen van Hessen-Cassel in twee zeiljachten in Amsterdam aan. Na ontvangst door mr. Jacob Boreel, secretaris en schepen van Amsterdam, namen zij hun intrek in de Oudezijds Herenlogement. De volgende ochtend bezocht het gezelschap de Hoogduitse synagoge, hoofdzakelijk voor de fraaie muziek en zang. Daarna naar het stadhuis waar ze een wel zeer uitgebreide rondleiding kregen en toen naar het huis van kunstverzamelaar Gerret Braamcamp op de Herengracht. 's Avonds een bezoek aan de schouwburg op de Keizersgracht, waar zoveel extra volk voor op de been was gekomen dat een peloton grenadiers met hun officier naar de schouwburg moest komen om het prinselijk gezelschap te beveiligen.

30 mei 1768 was hij er weer, inmiddels erfstadhouder Willem IV met zijn gemalin en onder anderen de hertog van Wolfenbuttel. Langs de route van Haarlemmerpoort naar de Dam stonden 15 compagnieën als erehaag opgesteld. Deze keer logeerden zij in het stadhuis, dat voor deze gelegenheid opnieuw prachtig was verlicht. Op de Dam stonden 60 compagnieën burgerwacht opgesteld. Op

◀ *Huis Sweedenryck van Gerret Braamcamp herbergde de grootste kunstcollectie van de 18e eeuw, waar belangrijke gasten in- en uitliepen; het grootste deel van die collectie verwierf Catharina de Grote maar bereikte haar nooit omdat het schip dat de stukken vervoerde voor Finland schipbreuk leed*

31 mei gingen de heren van de stadsregering met de hoge gasten zeilen op het IJ, van Zaandam tot Durgerdam. Op 1 juni werd er eindelijk ‘gewerkt’ op de Admiraliteit en het Oost- en West-Indisch Huis. Na een diner in het stadhuis ging het hele gezelschap plus het stadsbestuur in vijf koetsen bespannen met zes paarden en ontelbare koetsen met twee paarden naar de schouwburg op de Keizersgracht. Bicker Raye meldt over die tocht een incident. Sergeant Hendrik Leuveling struikelde door het opdringende volk in de Reestraat en viel met zijn hellebaard tegen de ruiten van de koets van Willems echtgenote en haar entourage. De zijruit ging aan diggelen maar meer dan grote schrik bij de dames en glasscherven op de boezem van hare hoogheid was er niets ernstigs te melden. Op zondag 2 juni eerst een preek in de Nieuwe Kerk en een bezichtiging van de Oude Kerk. Daarna bezoeken aan de Admiraliteitswerf en de Oost-Indische werf. Dan terug naar het stadhuis waar ‘s avonds bal was voor 1400 personen. De volgende dag werd opnieuw het huis van Gerret Braamcamp bezocht en daarna het Aalmoezeniersweeshuis en beide hoofdsynagogen der Hoogduitse en Portugese Joden. Ook het Oudemannenhuis werd met een bezoekje vereerd. ‘s Avonds opnieuw naar de schouwburg en daarna naar de Plantage waar het huis van equipagemeester Sautijn fraai verlicht was. Op 4 september, de dag van vertrek, stonden compagnieën burgerwacht weer langs de route de stad uit, dit keer via de Utrechtsepoort om vanaf de Berebijt met jachten via de Vecht naar Huis te Zuylen te varen en van Utrecht verder naar Het Loo te reizen.

Kwam er nog wel eens iemand anders dan een Oranje naar Amsterdam in die 40 jaar van Bicker Rayes dagboek? Ja, een interessante gast, namelijk generaal Pascal Paoli, de vrijheidsstrijder van Corsica tijdens zijn ballingschap in 1769. Hij had de Fransen op 9 mei van

dat jaar in verlegenheid gebracht door enig succes tijdens de Slag van Ponte Nuovo te boeken, maar moest door numerieke problemen toch bakzeil halen. Sindsdien zwierf hij door Europa en op 26 augustus was hij in Amsterdam. De Hollanders hadden steeds een zwak voor volkeren die zich een kolonialisme wilden ontworstelen en daarom kreeg Paoli een speciale ontvangst. Hij kwam langs de Vecht en Amstel in een jacht de stad binnen. Hij ging logeren in De Star in de Nes en raad eens wat hij hier kwam bezichtigen? Het kunstkabinet van Gerret Braamcamp.

▲ *Het statenjacht waarmee Willem IV de eerste keer Amsterdam bezocht in het Singel; het lag er precies een half uur*

medici, chirurgijnen en apothekers

Den de 18e eeuw waren er een paar medische ingrepen nog steeds erg populair: aderlaten en klisteren. Het lijkt er sterk op dat patiënten deze bewerkingen moesten ondergaan omdat de medicus geen raad wist met de kwaal. Als de ‘geleerden’ werkelijk radeloos waren, pasten ze beide methoden tegelijk toe. Het ziektebeeld is schijnbaar van weinig belang. Aderlaten en klisteren waren universele behandelingen van willekeurig welke aandoening. De brave dominee Bogarde van de Bloemgracht kreeg in 1739 een toeval, werd aldus ‘behandeld’ en stierf alsnog. Jacob Bicker Raye dist ons nog een paar spraakmakende staaltjes op.

Op 10 januari 1736 trouwde Hendrik Gerritsz Hooft met de 19-jarige Susanne Adriana Hasselaer. De bruid kreeg na de bruiloft een toeval en een chirurgijn, een medicus en een apotheker werden er door de steenrijke ouders bijgehaald. De heren waren het snel eens,

hier hielp alleen klisteren nog maar. Zo gedaan en voor middernacht was alles weer in orde met Susanne. Zie je wel?! Wanneer we de hendaagse remedie op toevallen nagaan, zal Susanne een indigestie opgelopen hebben door tijdens het bruilofsmaal te veel te eten en vooral te drinken.

Op 31 december 1736 raakte de koetsier Pieter Esser – die met zuidvruchten handelde – in het paardenwed buiten de Leidsepoort in het ijskoude water. Daar hielp maar één remedie volgens de doctor: aderlaten. Esser weigerde die behandeling en drie dagen later was hij dood. Zijn bijrijder was niet zo eigenwijs, liet het aderlaten toe en overleefde het koude bad probleemloos. Zie je wel?! Of misschien toch gewoon een longontsteking?

Aandoeningen waar tegenwoordig adequate middelen of ingrepen tegen zijn, waren destijds onbekend en konden een onverklaarbare dood tot gevolg hebben. Begin 1737 overleed boekhouder Rijswijk van de Waag plotseling. De man was nog jong en ogenschijnlijk kerngezond met een ijzersterk hart, maar de geconsulteerde medicus diagnosticeerde een ‘gezwel in de hartslagader’. Men wist toen nog niet veel over de gevaren van voortdurend te vet eten.

In maart 1741 overleed mevrouw Hasselaer, echtgenote van burgemeester Jan Elias Huydecoper. Bij zijn thuiskomst kon hij zijn vrouw niet vinden en stuurde personeel om te zoeken en die haar op de zolder vonden tussen het vuile wasgoed. Zij was bij kennis maar niet in staat te spreken. Een TIA of beroerte zou je denken, maar mevrouw onderging een aderlating én een klyisma, door de barbier (chirurgijn) in overleg met de medicus. Die deden wat ze moeten doen maar voor mevrouw was dat niet voldoende en ze overleed. Het echtpaar bewoonde het Coymanshuis op de Keizersgracht; zij was een struise vrouw van 70 jaar maar leed aan jicht waardoor de ernstig vergroeide handen had. Zij overleed en werd op 17 maart begraven in het familiegraf in Maarssen.

Op 18 juni van datzelfde jaar gebeurde een medisch wonder in Amsterdam. Een vrouw die al jaren gedeeltelijk verlamd was en

◀ *Het instrumentarium waar de bekende medicus Krayenhoff mee op pad ging*

krukken nodig had om nog enigszins te kunnen lopen kwam in begeleiding van haar zuster vanuit de Oude Lutherse Kerk naar het Schapenplein gelopen waar zij even moest uitrusten op een bankje. Na een tijdje stond zij weer op en liep zonder krukken probleemloos naar huis. De gezusters waren zo onthutst door deze plotselinge wending dat chirurgijn Neelsing moest komen om beide vrouwen te aderlaten om ze een beetje op verhaal te laten komen.

Dat een chirurgijn zelf ook een kwetsbaar individu was, leert ons het bericht van de beroemde chirurgijn Hermanus Meyer die in dienst van de Admiraliteit stond en daarnaast ook in Utrecht en Haarlem stadsheelmeester was. Begin 1742 had hij een tochtje met de arreslee gemaakt en was volkomen onderkoeld geraakt. Stuipen waren het gevolg en buiten bewustzijn werd hij zijn huis binnengedragen, waar hij prompt overleed. Typisch geval van hypothermie. Bicker Raye vergeet te vermelden of men nog aan aderlaten of klisteren toekwam. In elk geval was er geen doctor of barbier te pas gekomen bij het overlijden van de dochter des huizes van een familie op de Overtoomseweg. In het tuinhuis achter het woonhuis vierde het gezin met familieleden een groot feest waar de drank rijkelijk vloeyde. De dochter had zoveel op dat ze zich terugtrok en naar bed was gegaan. Daarbij moet ze onvoorzichtig met een kaars zijn geweest want het huis stond al snel in lichterlaaie. In het tuinhuis merkte het dronken en zingende gezelschap niets van het feit dat het huis tot de grond toe afbrandde en dat de dochter zulke ernstige brandwonden opliep dat ze daaraan overleed. Of ze er, zo dronken als ze was, veel van gemerkt heeft, is voor Bicker Raye de vraag.

Op 20 maart 1744 overleed in Amsterdam Hendrik Ernst de Bertry, raad en resident van de koning van Polen en keurvorst van Saksen, op 51-jarige leeftijd. Hij was een vriendelijk en beleefd man geweest

▲ Dit schilderij van Egbert van Heemskerck doet geloven dat je net zo makkelijk naar de barbier/chirurgijn ging om te aderlaten als om je te laten scheren

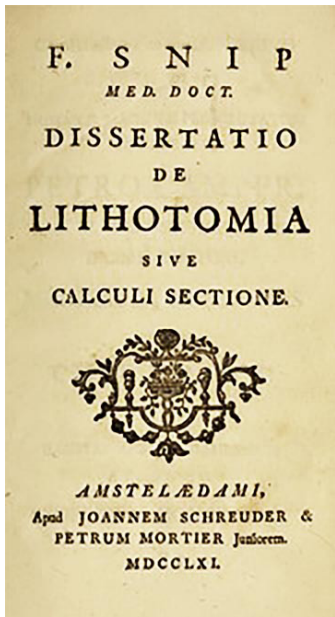
▲ In het oud-testamentische bijbelboek Jesaja 38 gaat het over de piskijkende medicus die het leven van koning Hizkia met 15 jaar verlengde

en werd in Dordrecht begraven. Ook deze man leed aan ernstige jicht, maar de aanname dat daardoor gezwellen in eerst de maag, later het hoofd en tenslotte in de keel waren ontstaan lijkt een dwaling te zijn. In elk geval had de man eerst veel pijn geleden en had toen zijn verstand verloren (dol geworden) en moest bewaakt worden. Hij kon ook niet meer slikken en liet daardoor alsnog het leven. Bicker Raye was blij eindelijk te weten waaraan De Betry was overleden maar voor ons is dat allerminst duidelijk.

Soms waren er onder de geneesheren bijzondere figuren, zoals doctor Pingree die het Hollands niet machtig was en altijd vergezeld van zijn dienstmeid op bezoek kwam zodat ze kon tolken. Als hij met een armlastige patiënt van doen had liet hij zich die bezoeken niet betalen. Hij ging zelfs zover dat wanneer hij een echt schrijnend geval ontdekte dat hij de meid nog eens terugstuurde met bijvoorbeeld een krachtig soepje of iets anders versterkends.

Na de wetsverzetting van 1748 hadden de Doelisten het tijdelijk heel zwaar en was het zaak de kop niet boven het maaiveld uit te steken. Op 10 juni 1750 werd Doelist Martijn opgepakt en in de Boeyen opgesloten. Zijn maat Jan Visser kreeg het toen heel benauwd en besloot een eind aan z'n leven te maken door een niet nader genoemd goedje in te nemen. Daar overleed hij op de 14e aan en niemand die een traan liet. Hij had het de afgelopen jaren heel bont gemaakt en menig medeburger geruïneerd.

Een medicus kon soms niet rondkomen van de inkomsten uit zijn praktijk en moest op zoek naar bijbaantjes. Niet elke medicus was een Nicolaas Tulp die zijn visites met een eigen koets aflegde. Zo was bekend dat Samuel Soulijn, die al vanaf 1695 praktiseerde, doodgraver op het Leidsekerkhof was. Het was zeer de vraag of hij ooit een spade in de grond stak, want net als met zoveel andere over-

heidsbaantjes in de stad zal hij dat weer uitbesteed hebben. Bicker Raye bijvoorbeeld was afslager op de Grote Vismarkt op de Vissersdam, maar stonk 's avonds vast niet naar vis. Hij maakte er geen geheim van dat hij het werk uitbesteed had aan Hendrik Verschuur. Zelf zegt hij dat Verschuur "zijn affaire op de Vismarkt waarneemt".

Op 10 oktober 1762 een bericht over een doctor en een apotheker die op dezelfde dag waren overleden. De laatste had een ongelukkige val gemaakt in een keldergat waardoor hij met z'n hoofd naar beneden

vast kwam te staan. Door die stand was zijn gewonde hoofd ernstig opgezwollen waardoor de man bijna niet meer te herkennen was. Hij had de avond ervoor een zitting van vakbroeders in herberg De Munt bezocht waar hij zich als aspirant-lid had voorgesteld. Het vermoeden bestaat dat er daar veel sterke drank genuttigd was.

Daar was Mr. Jonas Witsen eindelijk burgemeester geworden, overlijdt hij op 9 december 1767. Kosten nog moeite werden gespaard om zijn leven te redden, waarvoor doctor Jacobus Hovius en chirurgijn Adrianus van der Duym ingeschakeld waren..., zonder succes te boeken. Dat waren niet de eerste de besten; Hovius was in Leiden gepromoveerd en Van der Duym was gildemeester der chirurgijns. Ze werden de laan uitgestuurd en nu werd de medicus professor Fol-

- ▲ *Dissertatie van Folkert Snip over behandeling van nier-, blaas- en galstenen*
- ▶ *Spotprent van Johan Brakensiek over de klisterspuit als universeel middel tegen alle problemen van de mensheid*

kert Snip benaderd, hoogleraar anatomie en gerechtsarts, alsmede doctor Johannes Hanedoes en de Joodse chirurgijn Joseph Rodrigues. Allemaal eersteklas medici! Verder dan de patiënt een hele emmer water uit de ingewanden af te tappen (klisma's) kwamen deze geleerden ook niet, want Jonas Witsen overleed alsnog.

Bicker Raye laat niet na de loftrompet te steken over Witsen. Minnaar van alle kunsten en wetenschappen, groot jager en visser en collectioneur van schilderijen, prenten en tekeningen. Hij had zich onder meer ingezet voor het Tekencollege in de Leidsepoort. Hij sneed en draaide zelf ivoren figuren en verzamelde bijzondere jagersvoorwerpen en fraai ingelegde geweren. Bovenal had de man een aimabel karakter gehad.

Op 25 februari 1769 ervaren we over een nieuw middel 'om de levensgeesten weer op te wekken', namelijk een tabaksklyma of fumigator. Daarbij wordt tabaksrook in de anus van mensen buiten bewustzijn geblazen (en dat wordt zelfs vandaag nog toegepast).

Het middel werd gepropageerd door de twee jaar daarvoor opgerichte Maatschappij tot het Redden van Drenkelingen. Voor de dienstmeid die die dag op de Fluwelenburgwal te water raakte werkte dit middel wonderwel. Twee uur na de behandeling en daarna goed warm gehouden te zijn, was zij volledig hersteld.

Tot slot van deze aflevering vermeldt Bicker Raye in 1770 dat hij en zijn vrouw kwakkelen met de gezondheid. Hij, de lijder aan jicht, kan moeilijk staan en lopen doordat zijn benen geen kracht meer hebben. Daardoor kan de familie pas op 14 juni naar het buiten Geesbergen in Maarssen gaan. Of Bicker Raye eigenaar of huurder van de buitenplaats was, wordt niet vermeld. Jacob wordt de trekschuit in- en uitgedragen. Eenmaal in Maarssen worden medici uit Utrecht

geraadpleegd, zoals chirurgijn Leonard van Loenen. Jacobs benen werden regelmatig gemasseerd en hij zat de hele dag met zijn voeten op een stoof.

Zijn echtgenote lijdt al tijden aan

een zenuwaandoening waardoor zij buitengewoon zweet en uitgeput raakt. Voor haar komt doctor Scholts uit Utrecht over. Die schrijft voor dat zij elke morgen twee emmers koud Vechtwater over haar naakte lichaam uitgegoten moet krijgen. Na drie weken blijkt dat dit haar goed doet en zolang de familie in Maarssen verblijft, houdt men dit vol.

Dit was zelfs voor Bicker Raye een verrassing; nu eens een doctor te treffen die niet meteen naar klyasma greep of aderlaten voorschreef maar succes had met een koudwatertherapie. Tegenwoordig timmert onze 'iceman' stevig aan de weg om deze overigens al eeuwen oude behandeling levend te houden.

Naschrift

Op de omslag staat deze keer een schilderij waarop het arsenaal aan hulpmiddelen van de 17e- en 18e-eeuwse dokter staat afgebeeld. Het systematische lichamelijke onderzoek werd in de 17e en 18e eeuw nog niet uitgevoerd. Zo'n onderzoek leek destijds weinig zin te hebben. De oorzaak van inwendige ziekten werd namelijk gezocht in een wanverhouding tussen de vier lichaamssappen – bloed, slijm, gele gal en zwarte gal – wier eigenschappen tezamen met die der 'levensgeesten' van welke aard dan ook bepaalden en regelden. Naar men toen meende, tenminste. Het was van belang vast te stellen welk van de vier vochten in het onderhavige ziektegeval nu juist te kort schoot dan wel al te zeer overheerste. Hierbij leek inspectie van de uitscheidingsprodukten, vooral van de urine, meer informatie te kunnen bieden dan het bekloppen, betasten of beluisteren van de patiënt. Ook werden de vier temperamenten aan deze vochten toegeschreven: sanguïnisch, flegmatisch, melancholisch en choleric.

De piskijker zult u missen in de verhalen van Bicker Raye, ofwel de medicus die bij doorvallend licht de urine van een patiënt bestudeerde en daaruit een conclusie trok wat hem mankeerde. Die methode werd in de 18e eeuw zeker nog wel gehanteerd.

Miste u de keisnijding als medische ingreep? Die was al in voorgaande eeuwen ontmaskerd als fabel en oplichterstruc.

- ▲ *Jan Steen schilderde de keisnijder in de weer die een patiënt bevrijdt van iets*
- ◀ *Jacob Bicker Raye en familie gaat elke zomer met de trekschuit naar Maarssen*

Natuurverschijnselen

Jacob Bicker Raye neemt het begrip ‘natuurverschijnsel’ heel ruim. Zo opent hij in zijn dagboek met een – weliswaar gigantisch – onweer op 29 november 1732 en een hittegolf op 7 juli 1733, “*het is hier so extraordinaris heet, als men bij mensen heugenis gesien heeft*”. Later gaan we nog zien dat temperatuur betrekkelijk is en afgezet wordt tegen de gemiddelde temperatuur. Meteorologie was een hobby van Bicker Raye.

Een werkelijk natuurverschijnsel meldt hij op 22 februari 1737, een komeet. Het gaat om de regelmatig in verschillende streken van de wereld geziene Swift-Tuttle. Die komeet werd pas in 1862 ‘ontdekt’ maar later hebben geleerden bepaald dat, gezien de beschrijvingen, deze komeet al eerder voorkwam waaronder in 1737 boven Nederland.

In 1741 weer een novemberstorm uit het noord-westen die op de 27e zo ernstig wordt dat Amsterdam z’n hart vasthoudt. Het peil buiten de waterkering bereikt een hoogtepunt van 92 duim boven normaal (je moet je wel afvragen wat een ‘duim’ bij Bicker Raye betekent want dit zou bijna 24 meter zijn, een tsunami). De meeste schade wordt echter elders geleden. Zo bereiken van Texel berichten van ernstige schade en in Egmond op den Hoef breekt een deel van de kerktoren af, dat voorover op het strand valt.

Bicker Raye vergelijkt deze storm met die van 1717. Op eerste kerstdag van dat jaar zette een enorme springvloed (de Kerstvloed) grote delen van Noord-Nederland en Noord-Duitsland onder water. Door achterstallig dijkonderhoud waren de gevolgen in met name de provincie Groningen desastreus. De ramp betekende een ommekeer in het denken over kustverdediging en dijkbeheer. Toen werden de strekdammen geïntroduceerd die vandaag nog steeds de golven breken.

Bicker Raye houdt zijn dagboek net niet lang genoeg bij om een voor Amsterdam echt noodlottig hoogwater mee te nemen. Dat was van 14 op 15 november 1775 waardoor alles buiten de waterkering (IJgracht-Buitenkant-Kamperhoofd-Oude Teertuinen-TeXelsekade-Haringpakkerij) blank kwam te staan.

◀ De komeet die in 1737 boven Amsterdam te zien is, houdt de gemoederen bezig - ets Rijksmuseum

Bicker Raye merkt nog op dat in de herfst van 1741 de temperatuur dermate hoog is dat de weilanden nog groen zijn en dat de koeien nog zo lang buiten blijven. Dat drukte de prijs van boter, die normaal in deze tijd van 't jaar tot boven de 30 gulden zou zijn opgelopen, tot 18 á 19 gulden.

Op 12 februari 1745 alweer een komeet, of zoals Bicker Raye dat noemt, een staartster. “*t geen een seer naare vertooning was*”. Het zou de komeet Halley geweest kunnen zijn die in een betrekkelijk regelmatige cyclus de aarde aandoet, ook rond dat jaar.

Op 12 december 1747 weer een orkaan die met vreselijk onweer en hagelbuien gepaard gaat. In de Plantage waaien meer dan 100 bomen

- ▲ De overstroming van 1775 zet alles buiten Hudde's waterkering onder water
 - ▶ Tijdens een novemberstorm in 1741 brak de toren van de Agneskerk in Egmond op den Hoef in tweeën waarvan een deel op het strand stortte
- De overstroming van

om, evenals ettelijke bomen langs de grachten. Een blikseminslag op de Westertoren had de weerhaan geraakt waardoor die verbogen raakte. Bicker Rayes barometer kan niet verder zakken omdat het peilglas niet lang genoeg is. Hij noemt het instrument ‘manometer’ maar dat werkt niet met een peilglas, dus was het een barometer. Hij vermeld verder nog dat er geen dak in de stad onbeschadigd bleef en dat veel schoorstenen omgewaaid waren. Hij vermeld ook dat zelfs sommige gevels ingestort waren, omdat de huizen stonden te schudden onder het geweld van de storm.

Op 19 juni 1748 weer zo'n zwaar onweer met donder en bliksem met hagelbuien waarin hagelstenen van wel een half pond. Veel ruiten die noordwest gericht waren, slaan stuk. Vooral het fruit aan de

bomen lijdt erg onder die hagelbuien.

Op donderdag 25 juli 1748, tussen 10:17 en 13:24 uur, vond een zonsverduistering plaats, “*een seer zwaare eclipsus in de zon*”. Het is slechts een gedeeltelijke eclips en dus valt het Bicker Raye erg tegen dat het lang zo duister niet wordt als de geleerden voorspeld hadden.

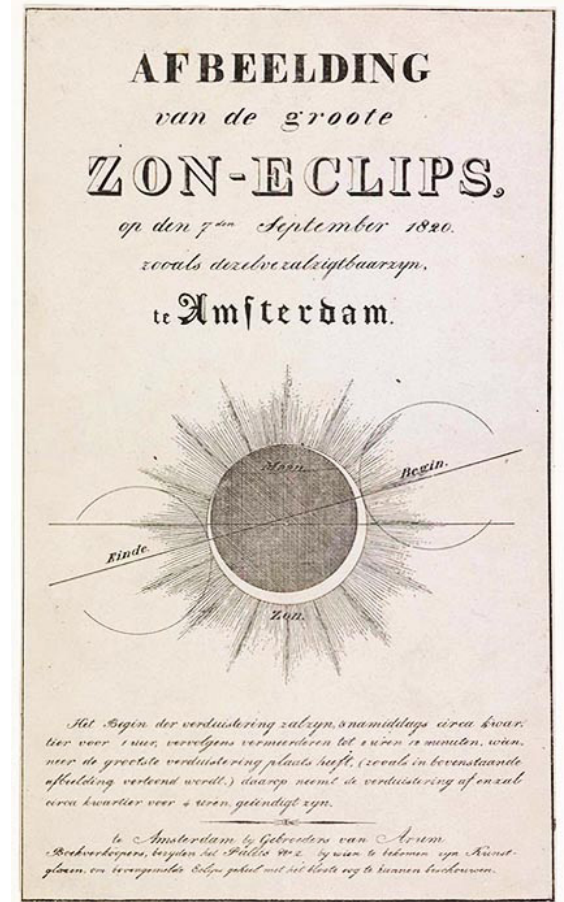
Eind juli 1750 weer een hittegolf, dit keer gepaard gaand met een vreselijk onweer op de 23ste. Een schildwacht op de Admiraliteitswerf komt om het leven door een blikseminslag in zijn wachthuisje. Vlakbij, op het Kattenburgerplein, treft het een jongetje. Een kruier op de hoek van Langestraat en Blauwbrugwal raakt voor de rest van zijn leven doofstom door een inslag. Bickers Raye meent dat het de Warmoesgracht was, maar de Langestraat stopte toen ook al bij de

Blauwbrugwal. Het onweer maakt deze keer geen einde aan de hittegolf. De slagers kunnen het vlees niet goed houden en werpen bedorven kadavers geheel of al half geslacht in de grachten. Bicker Raye ziet ze zelf drijven. Een aantal mensen, meestal ouderen, sterven door de extreme hitte, daaronder de met name genoemde wijnkoper en distillateur Jan Roemer van de Heiligeweg. Een sluiswachter valt dood neer als hij net sluisgeld incasseert en nog wel 14 á 15 personen laten het leven. Op 28 juli rond het middaguur barst weer een onweer los dat wèl een eind aan de hitte maakt.

Ook hier vermeldt Bicker Raye niet geheel thuis te brengen waarden. Hij vermeldt een temperatuur van 88°. De gebruikelijke schaal in de 18e eeuw is die van Fahrenheit en dat levert een schamele 31° op, niet een temperatuur om flauw van te vallen. Het KNMI geeft

- ▼ Uit een ander jaar, maar hier wordt getoond hoe een zon-eclips werkt
- ◀ In de 18e eeuw was de Plantage nog rijk aan bomen, maar in 1747 waaiden er meer dan 100 om in een winterse storm

de temperatuur van 27 juli 1750 (in het observatorium van Leiden) als 90°F of iets onder 32°C weer, bij heldere lucht met wind uit het zuidoosten, als er al wind was. Zou het klimaat dan echt zoveel warmer zijn geworden?

Het onweer van 18 september 1751 vergt twee doden in de stad. Geen verdere details.

Op 1 november 1755 een zeebeving, of 'waterschudding' zoals Bicker Raye zegt. Het is heel mooi en stil weer als het plotseling begint. Het water wordt woelig en er is zoveel beweging dat de oorlogsschepen in het Admiraliteitsdok met geweld tegen elkaar werden gesmeten en sommige van hun ankers worden losgerukt en op drift raken. In het Singel gebeurde hetzelfde met enkele zware beurt-

- ▲ *De grote zeebeving van 1 november 1755 die Lissabon verwoest en waar Amsterdam een staartje van meekrijgt*
- ▶ *Dezelfde zeebeving richt schade aan onder de oorlogsschepen in het Admiraliteitsdok*

schepen. De lichtkronen in de Zuiderkerk en de Mozes & Aaron in de Jodenbreestraat zwiepen heen en weer. Het verschijnsel doet zich ook in Den Haag en Zeeland voor, net als in Engeland. Bicker Raye is nog niet ter ore gekomen dat dit dezelfde zeebeving is die een groot deel van de stad Lissabon vernietigt met naar verluidt 90.000 doden tot gevolg. Het epicentrum is in de Atlantische Oceaan, zo'n 200 kilometer ten westzuidwesten van Cabo de São Vicente op het vasteland van Portugal. De ontstane tsunami verwoest niet alleen Lissabon maar ook kuststeden in Marokko. Deze zeebeving was de aanleiding voor het wetenschappelijk volgen en meten van bevingen, de geboorte van de seismologie.

Op 7 oktober 1756 is er weer eens een onweer boven de stad. Van het dak van het stadhuis wordt een reep lood van wel 2000 pond losgescheurd maar blijft op twee vensters hangen. Het stuk lood was ruim 15 meter bij 1 meter groot. Niet te bedenken wanneer dat gevaarte op straat tussen de passanten was terecht gekomen. Ook hadden weer de nodige schoorstenen er aan moeten geloven. Eentje ervan doodde een joodse kruier die net de Varkenssluis passeerde. Ook op zee is het bar en boos. Op de Zuiderzee vergaan meer dan vijftig schepen en op de Rede van Texel hebben alle schepen wel averij opgelopen of zijn gestrand of gezonken.

Rond het middaguur op 20 februari 1771 legt een zware mist het verkeer in de stad stil. Zelfs in een smalle steeg als de Krom Elleboogsteeg botsen koetsen tegen de stoepen. Andere koetsen wor-

den vooraf gegaan door knechten die waarschuwen voor obstakels. Bicker Raye vertelt met smaak over het fenomeen 'ezelinnenmelk' en veehouders die met zo'n dier door de stad van adres naar adres lopen om verse melk te verkopen. Eén zo'n dier was van de wal-lekant op of liever door het ijs geraakt en verdronken. En vracht kabeljauw richting Amsterdamse vismarkt is door de mist in Haarlem gestrandt en is daar ver onder de prijs verkocht. Ook voor de vismarkt een strop die dag!

Op 31 augustus 1772 breekt 's avonds een afgrijselijk onweer los boven Maarssen, waar Bicker Raye de zomer weer op landgoed Geesbergen doorbrengt. Hij verwacht niet anders dan dat het huis vernield wordt door de ijselijke wind en de zware stortregen die een heel uur aanhouden.

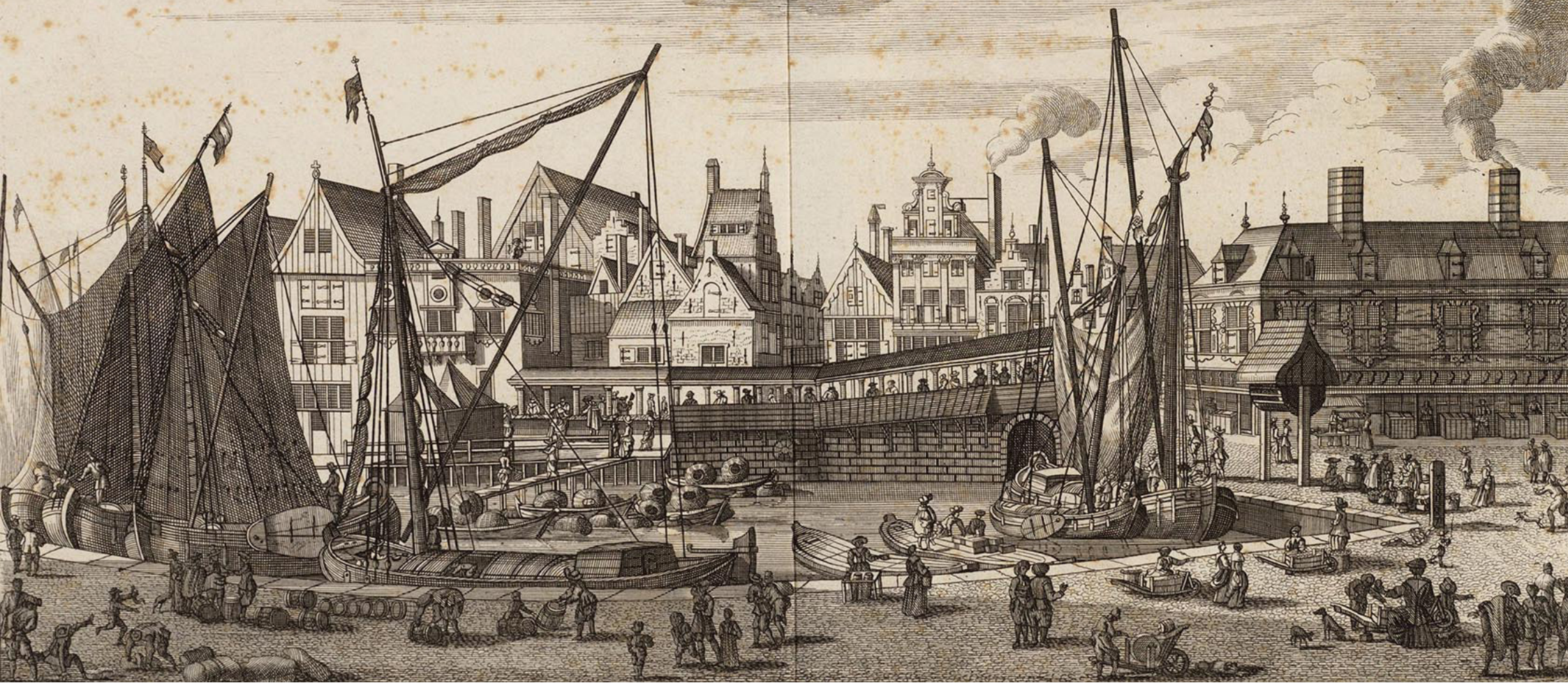
Genoeg over storm en neerslag! Was getekend

Jacob Bicker Raye.

◀ Twee ezelinnen op weg door Amsterdam om de liefhebbers van ezelinnenmelk te voorzien; in dichte mist in 1771 viel er een van de wallekant op en door 't ijs en verdronk

de Groote Vischmarkt op de Dam

Dit was vertrouwd gebied voor Bicker Raye. De oudere broer Joan had al een tijdje het voorrecht het belangrijke en lucratieve baantje van afslager op de vismarkt te vervullen. Die was echter ook kapitein ter zee bij de Admiraliteit en af en toe maakte hij een reis met met een schip. Hij kreeg door bemiddeling van de Admiraliteit het recht om gedurende zo'n reis zijn baan te behouden maar moest dan wel een substituut sturen. Nou was dit sowieso de gebruikelijke gang van zaken dus daarin wijzigde niet veel. De belangrijkste bezigheid was het incasseren van de vergoeding en een deel daarvan (25%) weer uit te betalen aan de assistent. Jacob kon niet wachten om het baantje over te nemen, maar moest nog geduld hebben. Op de Grote Vismarkt op de Dam werd overigens hoofdzakelijk zeevis verkocht, de riviervis was eerder al verhuisd naar de Nes.

Zo'n baan aantreden ging volgens een vast ritueel. Alle visvrouwen en knechten van de markt moesten één keer met z'n allen getraceerd worden! Bicker Raye vermeldt in zijn dagboek het aantreden van een nieuwe penningmeester van de Grote Vismarkt, Cornelis Hagelis op 10 juni 1735. Hagelis was een ludieke figuur en koos 'Het Turfschip van Breda' op de Rozengracht als locatie, bekend als lichtvaardige hangplek voor jong Amsterdam. In datzelfde jaar hoort Jacob dat zijn broer binnenkort gouverneur van Suriname zal

- ▲ De vismarkt met zijn banken en kooplustig publiek; links het Huis onder het Zeil, de waag en het stadhuis
- ◀ Grote drukte in het Damrak voor de vismarkt; de markt is van de Vijgendam gescheiden door een lange bebouwing met twee vispoorten (zie vlgde pag.)

worden en zit nu gespannen te wachten of hij diens aanstelling kan overnemen. Dat gebeurt eindelijk op 14 februari 1736. Eerst legt hij voor de burgemeesters een eed af, want het gaat om geld dat de afslager bijeen vergaart en aan de stad afgedragen wordt. Hoe werkte dat financieel?

De stad kocht vis in het groot in, of liever: claimde de verkooprechten van elke vis die Amsterdam binnengebracht werd. Een partij werd eerst door keurmeesters beoordeeld en na goedkeuring door marktmeesters in porties te koop aangeboden. De afslager zorgde voor een maximale opbrengst door steeds te verkopen aan de hoogstbiedende.

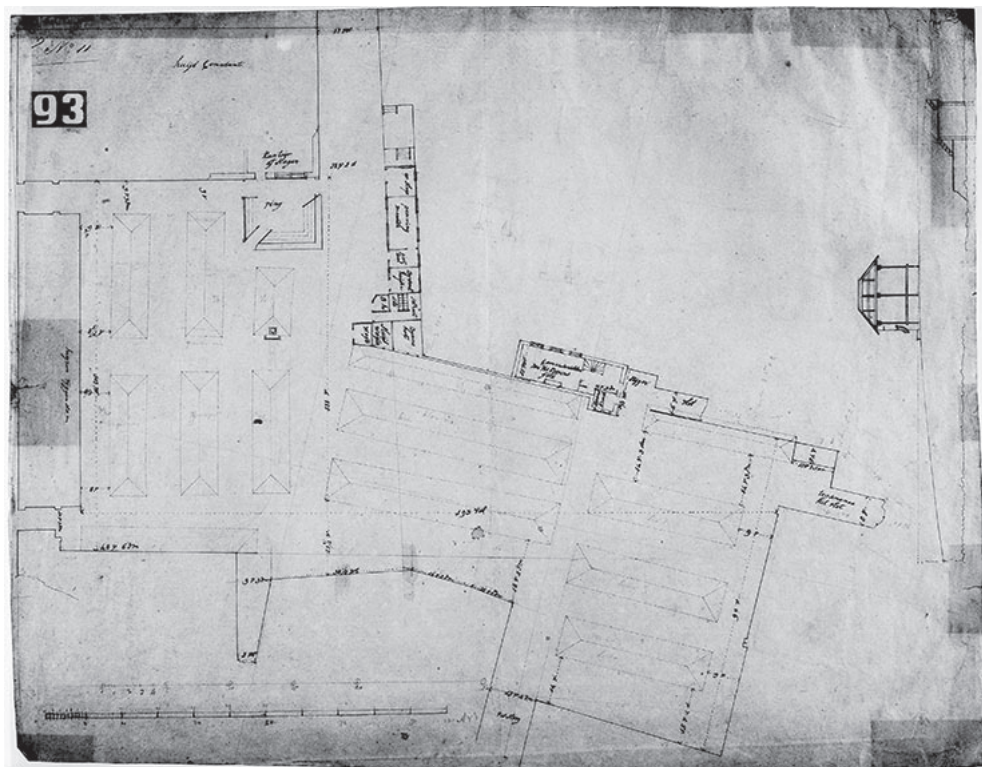
Op 22 februari had Bicker Raye al Hendrik Verschuur aangesteld als substituut en aan de burgemeesters voorgesteld, waarop die hun zegen gaven. Jacob beperkte zich tot het af en toe zijn neus te la-

- ◀ Ongeveer in dezelfde tijd dat Bicker Raye hier rondliep, tekende Reinier Vinkeles de Vijndam met het Huis onder het Zeil en de kleine Vispoort
- ▼ De grote vispoort met een doorkijkje naar het terrein van de vismarkt

ten zien, zodat het leek of hij wel degelijk geïnteresseerd was in de handel en wandel van de Grote Vismarkt. Oh, ja, en natuurlijk om zijn vergoeding te komen innen! Die bedroeg $2\frac{1}{2}\%$ van de zuivere winst op de die dag verkochte vis. Die bedroeg gemiddeld f20.000 per maand en daarvan kreeg de afslager dus $2\frac{1}{2}\%$ ofwel gemiddeld f500, een vorstelijk inkomen voor die tijd. Zelf het kwart dat de substituut daarvan kreeg, was goed voor een bovengemiddeld inkomen voor een burger.

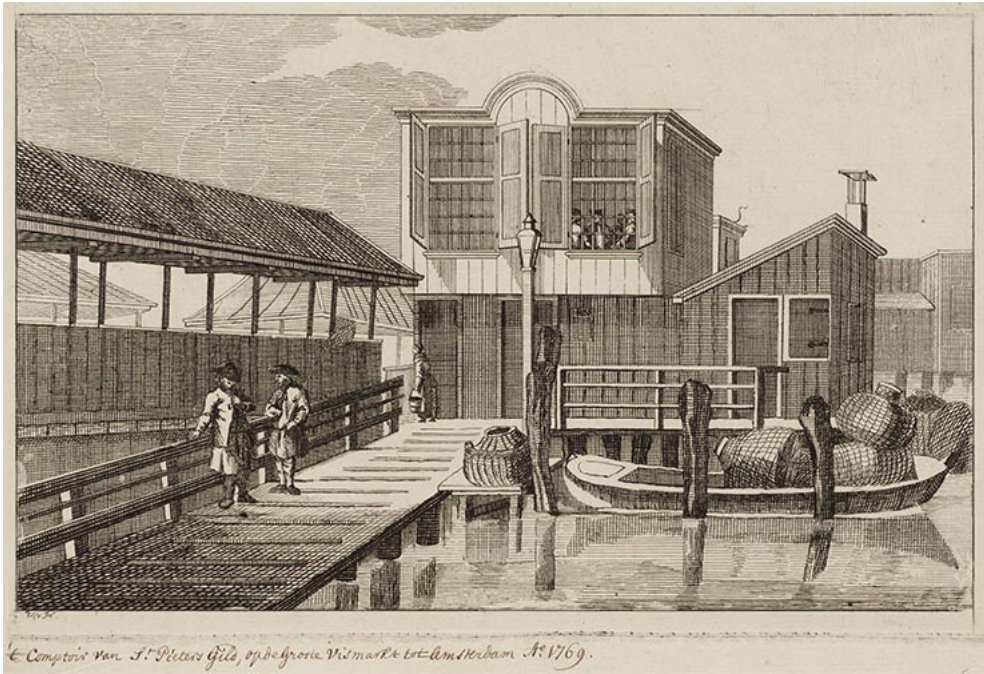
Op donderdag 20 september 1736 was het Jacobs beurt om te trakteren. Hij nodigde de 130 visvrouwen en 20 knechten uit in de Doelen op 't Singel. Dat was niet even een uurtje of zo, nee, na het werk

van die dag werden die 150 mensen de rest van de middag, de avond en een groot deel van de nacht gefêteerd. Bicker Raye was meteen een geziene figuur op de vismarkt.

Op 15 april 1740 viel een hoogzwangere visvrouw dermate ongelukkig dat ze binnen een kwartier overleed. Na nader onderzoek bleek ze zwanger van een tweeling, waardoor ze al extra zwaar was geworden. De tweeling was eveneens dood. Geld voor een begrafenis had de achterblijvende echtgenoot niet en daarom was er een

- ▲ En zo zag dat er aan 't begin van de eeuw er over het Damrak gezien uit
- ◀ Voor de sloop voor Zochers beurs wordt de Grote Vismarkt nog eens opgemaakt; klik de afbeelding om op het origineel in te kunnen zoomen

Comptoir van S. Pieters Gilde, op de groene Vismarkt te Amsterdam A. 1769.

collecte gehouden onder het personeel van de markt. Ook Jacob moest zijn steentje bijdragen.

Maart 1741 was Bicker Rayes eerste topmaand met een inkomen voor hem van f676 waarvan f169 voor Vershuur. Voor Jacob reden genoeg voor een dagboekvermelding.

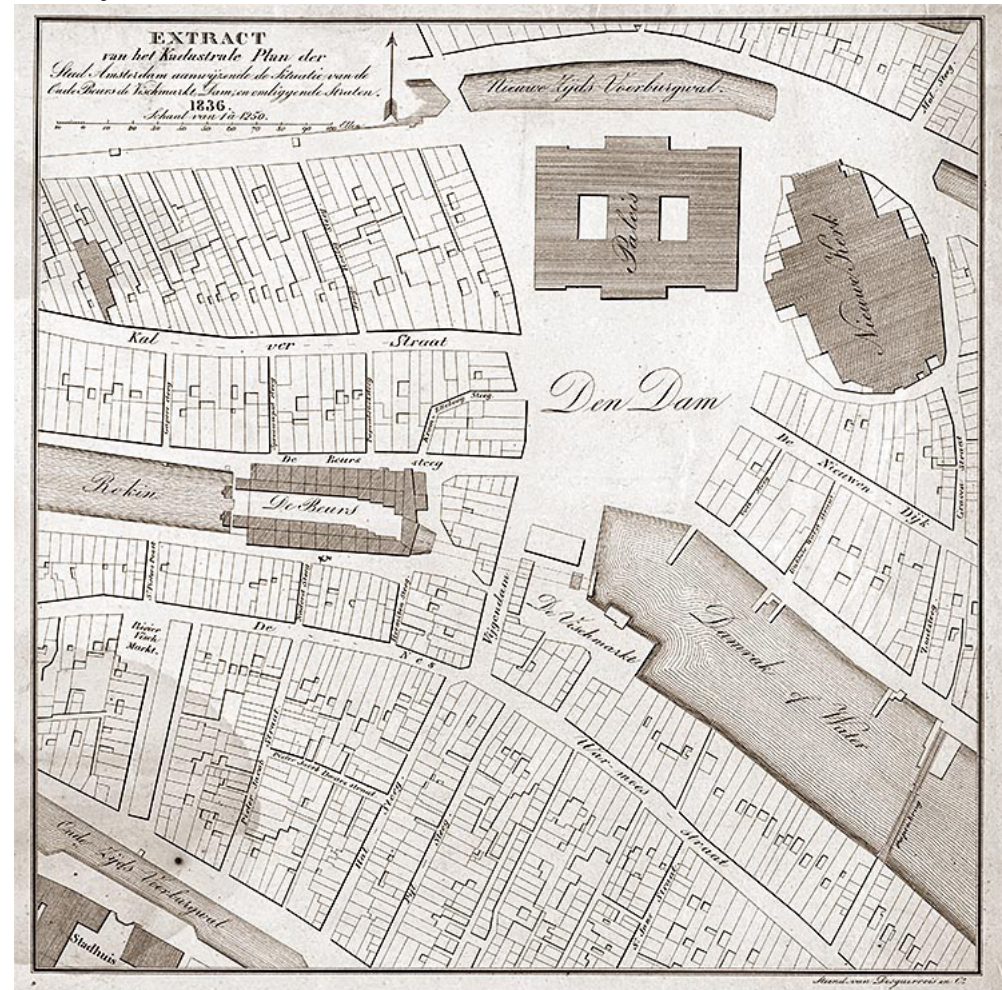
Nog zo'n toppertje. Op 30 oktober 1742 worden twee enorme kabeljauwen op de markt gebracht die samen f47 opbrengen. Wij waren eerder benieuwd met het gewicht van de vissen, maar dat vindt Jacob blijkbaar niet interessant.

Op 2 februari 1744 is er op de vismarkt weer een dode te betreuren.

- ▲ Het kantoor van de marktmeester van de Grote Vismarkt (rechts) en het kantoor van het Sint Pieters gilde van de Viskopers en Vleeshouwers
- Nog een plattegrond van de Dam en omstreken met de vismarkt die helemaal niet zo 'groot' was; dat sloeg meer op de oudste en belangrijkste

Alhoewel, betreuren? Jacoba Jooste had zich laveloos gezopen, was hier en daar brutaal tekeer gegaan en had zich toen op het secreteet teruggetrokken en was daar dood gebleven. Over een eventuele collecte geen woord.

Nee, dan diste Bicker Raeye liever weer een succesverhaal op. De twee laatste dagen van februari was zoveel vis verkocht dat hij die week f200 beurde.

Weer een ongeval op 'zijn' markt. Het was glad op de vismarkt en een visvrouw viel en braak haar heup, of wat Bicker Raye ook bedoelt met 'ontheupt'. Je zou dat niet verwachten, dat het zo'n gevaarlijke werkplek was. Voor hemzelf ook! In februari 1747 had hij het zwaar te verduren van de jicht, door hem steeds podagra genoemd. Hij moest voor langere tijd zijn arbeid laten liggen, zelfs de pen kon hij niet meer hanteren.

Op 20 februari 1749 arriveert in de Buiten-Amstel een Maasvisser met een grote boomschuit waarin 300 levende zalmen zwemmen die naar de markt gebracht worden. Dat is nog nooit gebeurd maar zal, gezien de opbrengst op de vismarkt, zeker herhaald worden.

De zalmvisserij was een aparte vismethode en zo lucratief dat de achterlanden begonnen te klagen dat de Nederlandse vissers zoveel vingen dat er steeds minder trekzalmen doordrongen. Een klassiek voorbeeld van overbevissing en dat leidde in de 19e eeuw dan ook tot een traktaat tussen de Rijnlanden en de oeverstaten. De overbevissing had toen al zijn destructieve werk gedaan; de zalmstand holde achteruit. Die achterlanden namen wraak en vervuilden de rivieren dermate dat geen zalm meer de rivieren opzwoom om kuit te

schieten. Het werd zo erg dat we ook geen drinkwater meer uit de rivieren konden halen. Toen werd het tijd voor een omgedraaid traktaat.... en dat nam ook ongeveer een eeuw in beslag.

Leuk bericht van de vismarkt op 7 november 1752. Een visvrouw vindt bij het schoonmaken van een schelvis een gouden ring. De afslager vindt dat zo curieus dat hij de ring van de vrouw koopt en als aandenken laat graveren.

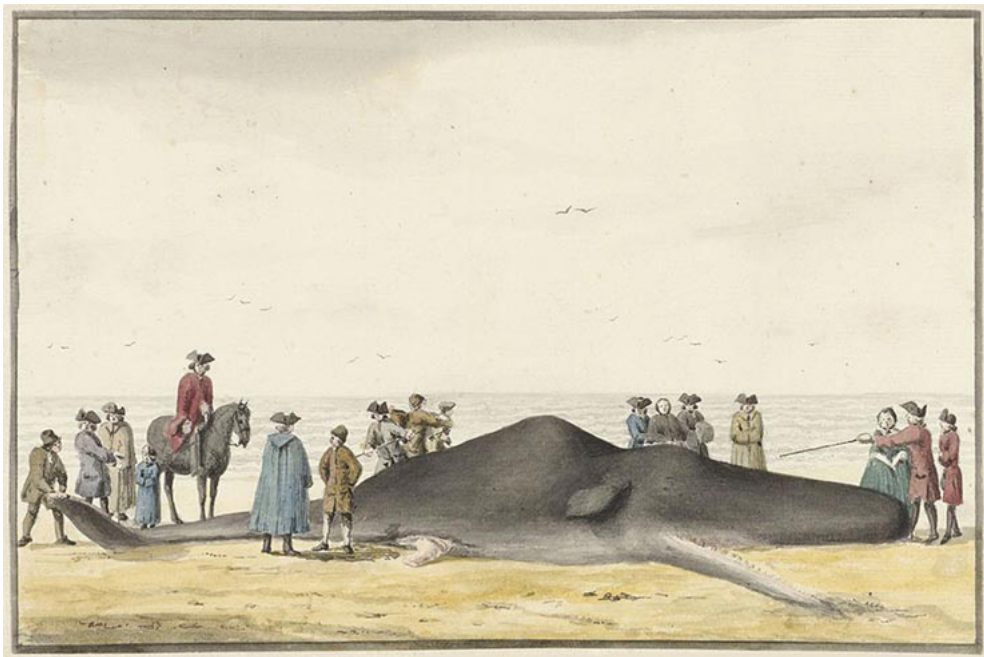
Op 5 september 1753 trouwt substituut Hendrik Verschuur met jufvrouw Van Maalen uit Sloterdijk.

Op 13 maart 1756 is weer eens een record te melden. In die week wordt er voor f8316 aan vis verkocht, waaronder veel zalm, dood en levend. Een visvrouw weet voor één gulden een hele zalm te scoren. Bicker Raye natuurlijk in z'n nopjes.

Een vis die het niet redde tot de vismarkt was de dode walvis die hartje winter 1762 op het strand van Zandvoort aanspoelde. Je zou ook niet willen geloven die iemand daar een eindeloze trekschuittocht en een fikse wandeling naar het strand voor overhad om een penetrant stinkend kadaver te bezichtigen. Geen pretje! Maar nauwelijks was bekend geworden dat er een bijna 18 meter lang zeemonster was aangespoeld of duizenden Amsterdammers trokken er naartoe. Daar stond een kraam klaar met de eerste afbeeldingen van het monster, die de nieuwsgierigen voor 12 stuiver mee naar huis konden nemen.

Maart 1762 bracht alweer een recordomzet met zich mee, een nettowinst van f10.063 in één week tijd tegen vorig jaar f8525. We krijgen de indruk dat dit de belangrijkste weetjes over zijn werk op de Grote Vismarkt uitmaken: zijn geldelijk profijt.

◀ *De zalmvisserij kende een afwijkende techniek en vond plaats in de benedenstroom van de grote rivieren in ons land*

Als er vis gekocht werd op de markt zeulde je die niet wie weet hoever zelf naar huis. Nee, daar had je de officiële visdragers voor. De zogenaamde vis-thuisbrengers, aangesteld door de regenten van het Spinhuis. De populairste was zonder meer ‘Gilbert zonder handen’. Hij had echt geen handen meer en droeg de vis in een mand aan een hengel rond zijn hals. Gilbert had vroeger op een oorlogsschip gediend en was daar zijn handen kwijtgeraakt. Hij had op een kanon gezeten om de loop schoon te maken, terwijl het net klaargemaakt was om opnieuw af te vuren. De handen met een flink stuk onderarmen werden eraf geschoten en Gilbert werd in zee gekatapulteerd. Hoewel hij ook aan het onderlichaam gewond was geraakt, wist hij zich drijvende te houden tot hij gered werd. Voor de marine deugde

- ▲ In 1762 spoelde een dode potvis aan op het strand van Zandvoort
- ▶ Een visdrager, maar dan met handen (zie tekst)

hij toen ook na genezing niet meer en de Admiraliteit bemiddelde in dit baantje op de vismarkt. Gilbert vond zelfs een soldatenweduwe die hem met zijn bescheiden maar vaste inkomen wel wilde trouwen. De vrouw voegde ook in op de vismarkt om de handen te zijn

die haar man tekort kwam, net zoals ze haar soldaat op het slagveld ook had bijgestaan.

Was het vroege voorjaar, eind maart altijd goed voor een recordomzet, de herfststormen roomden dit financiële succes altijd af. In 1767 heersten enkele zware stormen en zo'n 100 schepen vergingen..., vissersschepen dus. De schepen waren verzekerd maar de bemanning vond vaak de dood. Bicker Raye weet niet beter dan te piepen dat zijn inkomen in die tijden wel heel erg zakt. Dat ondanks het feit dat de prijzen voor vis dan torenhoog stijgen door het schrale aanbod. Die treffer van een zalm voor één gulden is nu eentje van f16 en dan is ie nog dood ook.

De visvrouwen gebruiken snijgereedschap om de vis schoon te maken – hakbijlen, fileermessen – die af en toe geslepen moeten worden. Daartoe staat op de vismarkt bijna permanent een scharesliep. Praktisch, maar ook gevaarlijk. Een slepersjongen struikelt in 1768 en valt in een serie net geslepen gereedschap en snijdt de pees van een been door. Weer een ernstig ongeluk op de vismarkt.

1769 was net begonnen toen op 25 januari de paarden voor de koets van schepen Willem Backer voor het stadhuis op hol sloegen en dwars door de net aangevoerde vis voor die dag het Damrak opstormden. De koets ging aan flinters en met alleen het onderstel achter zich aan joegen de paarden tussen de visvrouwen door, die alle kanten opstoven. Er gebeurden wonder boven wonder geen ongelukken maar Bicker Raye stelde voor zijn dagboek vast "als dat de visvrouwen, seer ontstelt, drinken en pissen moesten".

We hoopten iets meer van vis als belangrijkste volksvoedsel en van de praktijken op de markt te vernemen, maar het waren ongelukken en recordomzetten die Bicker Raye interesseerden. Wij hebben via de afbeeldingen toch iets meer inzicht willen geven in de dagelijkse praktijk van de vismarkt.

▼ Een laatste blik op de vismarkt; rechts de zijkant van het Huis onder het Zeil en ervoor een visdrager en een vis-thuisbrenger die zijn mand sleept

verkeersongelukken

Hier is mogelijk het ongeval uitgebeeld dat op pagina 59 vermeld wordt. Een crash van een fourgon tegen de hamei van de Utrechtsepoort waardoor de paarden op hol slaan.

In een wereldstad is het altijd druk, in Amsterdam ook. Zozeer zelfs dat er al in de 17e eeuw verkeersmaatregelen als eenrichtingverkeer ingesteld werden. Het bekendst is dan het verkeer in oostelijke richting vanaf de Dam. De smalle Halsteeg en de nog smallere Pijlsteeg kenden eenrichtingverkeer, een voor richting oost en een voor west.

Dat neemt niet weg dat er regelmatig ongelukken gebeurden, al of niet ernstig, al of niet met doden of alleen gewonden. Op 24 april 1733 meteen een ernstig ongeluk waarbij een dienstmeid om het leven kwam. Op het Singel, tegenover de Latijnse School, het voormalig Aalmoezeniersweeshuis, sloegen de vier paarden voor een zware koets op hol. Iedereen stooft naar de kant en bracht z'n vege lijf in veiligheid. Een meisje van 16 dat aan de wallekant iets aan het uit-

spoelen was, raakte in paniek en deed uitgerend dat wat ze niet had moeten doen. Ze vluchtte over de weg naar de huizenrij, struikelde en paarden en koets reden over haar heen. Bicker Raye put zich uit om de verwondingen in detail te beschrijven, maar dat besparen wij u liever. In elk geval overleefd het meisje dit ongeluk niet.

Dat gebeurde nogal eens, paarden die op hol sloegen en dan altijd wel schade aanrichtten of erger. Op 21 april 1733 dacht Jan van Loon, gezien kolonel van de Burgerij, zich veiliger als hij van de op hol geslagen paardenwagen af sprong, maar hij brak daarbij zijn been op twee plaatsen.

Bicker Raye neemt ook een bericht op over een ongeluk met een trekschuit die in nogal woelig weer in aanvaring komt met een gestrande waterschuit, ook wel waterhaler genoemd. De laatste was aan de grond gelopen en de trekschuit kon niet op tijd stoppen. Gevolg was een aanvaring waarbij onderdelen van de waterschuit de hele roef van de trekschuit aan flinters trokken. Aan boord was een select gezelschap van hoogwaardigheidsbekleders uit de omgeving. De inzittenden werden min of meer gewond, soms ernstig en in het geval van Jan Reael, vrijheer van Vreeland, met dodelijke afloop.

◀▲ In de 18e eeuw waren er nog geen trottoirs, hoogstens stroken met gele IJsselsteentjes langs de gevels waar koetsen niet thuishoorden, maar de gemiddelde voetganger ook geen boodschap aan had; het gevolg was gezellige chaos maar rijp voor ernstige ongelukken - foto: VVAB

Een zwaar voorwerp trof hem zodanig tegen het hoofd dat hij, in zijn hoek op een bank zittend, op die plek morsdood bleef. Wat Bicker Raye niet bericht, is de aard van de rit met hooggeplaatste passagiers waaronder de schout van 's Graveland. Voor zulke ritten spande men vaak meer trekpaarden voor de trekschuit. Die sleepten dan de schuit in draftempo en dat zou kunnen verklaren waarom de aanvaring zo heftig was.

Op 10 februari 1741 weer een ongeluk met een enorm verhaal erbij. Een kruidenier had op schelmachtige wijze bankroet 'gespeeld'

- ▲ De belangrijkste trekschuitverbindingen vertrokken van de rand van de stad of zelfs daarbuiten; als service vertrokken getrokken of geboomde trekschuiten vanuit de stad naar deze opstapplaatsen, zoals hier de Berekij
- De bankroetier was een begrip in de financiële wereld, goed voor een klucht

maar de crediteuren vertrouwden het niet en zaten de man op de hielen. Zij hadden beslag laten leggen op alle bezittingen van de kruidenier. Die vond het wijzer om de benen te nemen maar de schuldeisers vonden uit dat dit in de richting van Utrecht ging. Vier van hen namen een koets en vervolgden de kruidenier. Net voorbij Maarssen raakte de koets van de weg en reed te water. Twee inzittenden konden zich redden, de andere twee verdronken. De twee overgeblevenen staakten meteen de achtervolging.

Tussen de regels door leren we van Bicker Raye dat er een wezenlijk verschil is tussen failliet gaan en bankroet gaan. Bij gebrek aan banken waar je een PL-etje kon afsluiten leende je van particulieren tegen een afgesproken rente. Die moest maar op jouw blauwe ogen vertrouwen, bij wijze van zekerheid. Beter was wanneer hij de familie als betrouwbaar kende. Als de plannen niet zo liepen als van te voren bedacht, nam menig schuldenaar de benen, al of niet met de rest van het geleende geld.

DE
HEDENDAAGSCHE
BANKROETJER
ACHTERHAALT.
KLUCHTSPEL

TE AMSTERDAM,
By HENDRIK VANDY GAETE, Boekverkooper,
op de hoek van de Vygenstraat en Warlocus-straat.

Op 21 februari 1744 sloeg er weer eens een paard op hol. Niemand raakte gewond, alleen de glazen toegangsdeur van een zilversmidse op de Nieuwendijk werd verbrijzeld toen het paard daar naar binnen stormde en pas achter in de winkel tot staan kwam. Omdat het paard niet verder kon draaide het zich om en liep weer naar buiten. Koddig voorval, zou je bijna zeggen, ware het niet dat de 'meid in de toonbank' ofwel de winkelbediende zozeer geschrokken was

dat het haar in het hoofd sloeg. Hoelang die 'dolheid' heeft geduurd horen we niet en of ze in het Dolhuys terecht kwam evenmin. Nog steeds in 1744. Wij weten dat het woord 'geheelonthouder' in vroegere eeuwen onbekend was en promillen in het verkeer nog geen probleem vormden. Ook niet voor notaris Eybergen, die in het weeshuis woonde, die met een kornuit ging stappen, dat wil zeggen, het paard voor de sjees stapte, de mannen lieten zich vervoeren op kroegentocht. Naarmate ze beschonkener werden liet de stuurmanskunst - die ook voor een sjees toch wel belangrijk was - het afweten. Op de terugweg was de sjees met inzittenden en al in de Amstel terecht gekomen. Ook zo iets..., de noodzaak zwemmen te leren kenden ze ook niet. Gevolg: de notaris verdronk, zijn kompaan wist zich te redden.

Op 15 augustus 1747 weer een ongeluk met een sjees. We vernemen nu wat een handicap van een sjees was: ze waren hoog en kantelden makkelijk. Bicker Raye hoorde dat veel vaker. Jacob van Rixtel maakte een ritje met zijn sjees die in Muiden echter omviel waardoor Jacob in een sloot viel. Pech voor hem was dat de sloot niet vol water stond maar vol modder waarin hij stikte.

Op 9 september 1751 reed de echtgenote van Jacobus Ploos van Amstel haar man vanaf hun buitenplaats bij Haarlem tegemoet naar Halfweg. In de koets twee vriendinnen en een nichtje. In Halfweg stapte Ploos van Amstel bij de dames in en ging het richting Haar-

- ▲ Zware koetsen voor interlokaal personenvervoer en vracht kwamen in de stad niet verder dan de daarvoor ingerichte wagenpleinen achter de stadspoorten
- ◀ Het lichtste voertuig was de sjees, die de onhebbelijkheid had nogal eens om te vallen

lem. Onderweg schrokken de paarden ergens van en dreigden op hol te slaan. De koetsier trok wat al te ferm aan leidsels waardoor het 'bijdehands' leidsel brak en de paarden juist op hol sloegen. Wagen en al dook de trekvaart in. Gelukkig waren er net twee schuiten in de buurt die onmiddellijk te hulp schoten. Ze werden allemaal gered, op mevrouw Ploos na. Die was zo zwaarlijvig dat ze niet op tijd uit de koets gehaald kon worden en jammerlijk verdronk.

Op 28 januari 1754, om de felicitatieronde van het nieuwe vroederschapslid Mr. Van der Lijn, ontsnapte een bezoeker die dat wilde bijwonen een ongeluk. Het ging om de koets van burgemeester Gerrit Gerritsz. Hooft die gelukkig niet in de koets zat toen die op de Keizersgracht vlakbij de Reguliersgracht door de gladheid in het water schoot. De koetsier werd gered maar beide paarden, fraaie dieren, verdronken.

De proponent Willem Strik had – nog steeds in januari 1754 - een dodelijk ongeval als voetganger op straat zonder inwerking van buitenaf. Hij gleed uit bij de afdaling van een spiegelgladde brug en kwam zo beroerd neer dat hij letterlijk doodviel.

Misschien interessant om te vertellen wat een proponent is? Recent is in de PKN het begrip weer geïntroduceerd. Het gaat om een afgestudeerd theoloog die gerechtigd is te preken maar (nog) niet beroepen is. Strik ondersteunde de dominee van zijn kerk door predikbeurten waar te nemen. Omdat hij ook nog eens duivenmelker was, had hij de bijnaam broeder Witpen gekregen. Bicker Raye slaat kwink!

Het begrip fourgon wordt in het Frans nog gebruikt voor een paardentrailer maar in de 18e eeuw gebruikte Bicker Raye het voor een

kleine vrachtkar met gaffeldissel en twee paarden ervoor. Zo'n combinatie van de 'persiaander' Jan Aritoun knalde in de zomer van 1754 tegen de hamei (buitenpoort) van de Utrechtsepoort en beide passagiers werden uit de wagen gesmeten. Aritoun had slechts lichte verwondingen maar zijn rijder sloeg met zijn hoofd tegen een grote steen en werd voor dood naar de kortegaard (politiepost) gedragen. Hij had een grote hoofdwond en overleefde het gebeuren dientengevolge niet.

Met zo'n zelfde fourgon kreeg axionnist (aandeelhouder) Otto Ruys een ongeval dat hem een zware verwonding bezorgde doordat

► *De schans bij de Haarlemmerpoort, een tekening waar een fourgon op voorkomt, net als op de omslag op pag.55*

een wiel van de kar over zijn hoofd reed. Tijdens de rit was een disselboom gebroken en sloegen de paarden op hol. Eerst viel Ruys uit de wagen en even later ook zijn vrouw. Die had echter slechts lichte verwondingen daaraan overgehouden. Onbevredigend is dat Bicker Raye verzuimt om te vermelden of Ruys het overleefde. Een fourgon was licht genoeg dat dit wel het geval zou kunnen zijn.

En dan een ongeluk met de Kamper veerboot, over de Zuiderzee op weg naar Amsterdam. Op 4 mei 1766 was de veerboot onder Schokland in een orkaan terecht gekomen waardoor het schip was omgeslagen. Van de 23 opvarenden kwamen acht om het leven doordat ze onder het schip terechtkwamen. Op 7 mei 'strompelde' de veerboot alsnog de haven van Amsterdam binnen. Onder de overledenen was de burgemeester van Kampen Hermen Jan Roelinck die op 9 mei begraven werd in Kampen.

Alweer een ongeval op een schip, de Breukeler trekschuit waar op

31 oktober 1766 een neef van Bicker Raye, Mr. Pieter van Loon op aanwezig was. Van Loon moest onderweg een plas doen, verliet de roef en raakte aan dek verstrikt in een lijn waardoor hij overboord sloeg. Hij had de tegenwoordigheid van geest op het dek een lijn te grijpen waar hij zich krampachtig aan vasthield. De lijn vierde eerst een heel eind uit voor hij vasthield. Van Loon werd door de pittig snel varende trekschuit door het water meegesleurd. Handje voor handje palmde Van Loon zichzelf naar de schuit toe, waar mede-

- ▲ Toesleden zag het stadsbestuur graag als alternatief vervoer in de stad; ze konden hooguit stapvoets door het verkeer
- ◀ Een trekschuit levert passagiers af bij de overtoom voor het Leidseveer, dat achter de overtoom in de Schinkel bij Plaats Royaal z'n reis in een kaag begon

passagiers hem binnenboord wisten te hijsen. Dat liep wonderwel goed voor hem af.

Interessante mededeling in het dagboek: op 19 maart 1771 lopen de eerste voetgangers door de herbouwde Muiderpoort. Voorlopig alleen voetgangers!

Nog een vermelding die niets met een verkeersongeval te maken heeft, maar wel ernstige gevolgen en een groot aantal doden tot gevolg heeft: de schouwburgbrand van 11 mei 1772. Uit het verslag van Bicker Raye: 's avonds om half negen werd door de Vlaamse Opera de Klucht van de Deserteur gespeeld, toen een koordje van een rekwisiet tegen een lamp (open vuur!) kwam waardoor er brand ontstond. In enkele minuten stond de hele schouwburg in vlammen die in drie uur tijd tot de grond afbrandde. Het vuur werd met 46 á 48 spuiten bestreden. De bezoekers die niet vertrappt werden in de chaos, overleden alsnog een de rook of het vuur.' Dan somt hij een aantal voor hem bekende slachtoffers op, soms kinderen van een jaar of twaalf of nog jonger. De bekendste naam is die van stadsarchitect Cornelis Rauws, de ontwerper van de nieuwe Muiderpoort. Hij hielp bezoekers naar buiten, steeds weer nieuwe en gaf instructies om de brand te bestrijden. Tot hij, voor de zoveelste keer binnen, het instortend dak over zich heen kreeg en het leven liet en met hem nog enkele andere mensen. Bicker Raye plaatst ook kanttekeningen bij het verdwijnen van zoveel juwelen. De overleden mevrouw Teixeira de Mattos zou voor f20.000 aan juwelen omgehad hebben. Verdwenen! Dan nog de bizarre waarneming dat alle horloges van bezoekers binnen hetzelfde kwartier door de hitte waren blijven stilstaan.

Het officiële dodental van de brand bedraagt 18.

► De lijst met dodelijke slachtoffers van de schouwburgbrand op 11 mei 1772 - Rijksmuseum

D E
O R I G I N E E L E , E C H T E , E N W A A R E
L Y S T ,

*Van de Persoonen die in den Brand; voorgevallen op den 11de May 1772.
in den SCHOUWBURG tot Amsterdam zyn omgekoomen. En welke
reeds alle gevonden, benevens de tyd wanneer dezelve van onder
de Puin gebaald zyn.*

1. De Heer JACOB DE NEUVILLE VAN LENNEP.	} Deze alle, zyn op Dingsdag voormiddag gevonden.	
2. Mevrouw CORNELIA BIERENS, Echtgenoot der bovengemelde Heer.		
3. De Heer LOUIS ANDRE.		
4. Mevrouw LUBS gebooren FEITAMA, Huisvrouw van den Heer GOVERT LUBS.		
5. De Dochter van den zelve Heer en Mevrouw.	} Gevonden.	
6. De Jonge Heer FRANCOIS VAN OOSTRUM.		
7. De Dochter van ANTHONI WYLAND Waagdrager.		
8. De Heer ABRAHAM DE HAAS.		
9. De Kleeemaker van de Troep van NEITZ.		Donderdag.
10. Monfr. BRINKMAN de Toncelmeeſter.		Vrydag namiddag.
11. Mevrouw TECXEIRA DE MATTOZ.		Saturdag morgen.
12. De Machinift TEFFERS.		Sondag morgen.
13. De Jongen Heer PIETER VAN EYK.		Sondag morgen.
14. De Knecht van de Heer VERHAMME.		Sondag middag.
15. De Heer CORNELIS RAUWS.	Sondag namiddag.	
16. De Heer JAN DE WOLF.	Sondag namiddag.	
17. JOHANNES ROOS, is byna doodgetrapt.		
18. GERRIT KUIK, een Pyp Gaft.		

NB. *'Er word nog geſuſtineerd, dat 'er gebleeven zoude zyn, eenen JAN VAN HOUTEN. van buiten de Stad van daan, dog men weet niet Precies te bepaalen, of dezelve wel in den SCHOUWBURG geweest is of niet.*

A A N M E R K I N G .

Zonderling was het, dat alle de HOROLOGIEN die by de verongelukte Perzoonen gevonden zyn, op half 10 of quartier voor 10 uren zyn blyven ſtil ſtaan, waar uit men beſluit, dat den SCHOUWBURG in minder dan een quart uur, in volle Vlam heeft geweest, en dat door de groote Hitte, dezelve zyn blyven ſtil ſtaan.

NB. Dit koſt één Stuiwer.

Afkopen van strafvervolgning

*H*et afkopen van strafrechtelijke vervolging is zo oud als de... vul zelf maar in. Zelfs in onze moderne tijd gebeurt het nog dagelijks, en dan gaat het niet om een boete voor te snel rijden. Een geldboete is ook straf, vindt het OM, maar het is natuurlijk pas een straf wanneer het pijn doet. Voor een multinational die miljoenen of zelfs miljarden omzet dient een straf in diezelfde orde van grootte te zijn.

Het afkopen van straf stamt uit de Middeleeuwen en heette toen 'zoenoffer'. Ook in die dagen was het zoenoffer niet voor het slachtoffer bedoeld maar voor de overheid. In feite was deze boete een deel van het inkomen van de schout en dat werkte nogal eens corruptie en willekeur in de hand. De Hoofdschout kan met de huidige Officier van Justitie vergeleken worden, alleen heeft die vandaag een Wetboek van Strafvordering ter beschikking en de schout deed

dat per geval naar eigen inzicht af. Het kon ook geen halszaken betreffen, maar bleef bij lichte enkelvoudige vergrijpen. De indruk bestaat ook dat de schout degene was die het vreemdgaan van getrouwde mannen opblies tot ernstig vergrijp dat een forse boete waardig was. Nog een opmerking: deze exercitie van de schout ging tot het moment dat de delinquent voor de Schepenkamer gebracht werd. Dan begon onherroepelijk het strafproces.

Benieuwd wat in de 18e eeuw de praktijk was? Laten we Bicker Raye aan 't woord laten.

Om te beginnen: in die 18e eeuw was het al zo dat ziekenhuizen en medici geen wonden mochten verzorgen zonder de schout eerst in te lichten. Wonden hadden de onverdeelde aandacht van de schout en zelfs de aard en grootte waren van belang. De dader kon zich voorbereiden dat hij als onderdeel van zijn straf een vergelijkbare wond toegebracht kreeg. Een beul die als onderdeel van de straf een snee over het gezicht van de dader zette, was niet bijzonder.

In 1735 werd een inbreker getraakteerd op een schot hagel in zijn achterwerk. Dat was zodanig aangekomen dat de man naar het Verbandhuis op het terrein van het Sint Pieters Gasthuis moest. De dienstdoende chirurgijn weigerde de man te helpen voordat de hoofdofficier ingelicht was. Toen werd de man geholpen en daarna naar de Boeyen overgebracht. De inbreker bleek namelijk een ratelwacht te zijn, zelf een overheidsdienaar die op moest letten dat boeventuig niet ongestoord z'n gang kon gaan. De man die zijn goederen verdedigde met een schrootgeweer kwam er in de 18e eeuw wel zonder kleerscheuren vanaf. Er waren wel grenzen! De jaloerse logementhouder die zijn

MENSELYK BEDRYF. 113

DE CHIRURGYN.

't Hert eist te zyn verbonden Van doodelyke wonden.

Zo eenig lid verbroomen zy,
De meester moet 'er haastig by,
Op dat het wys'lyk word geneezen:
Maar of de reukelooze ziel
In spies en zwaard van zonden viel,
Daar schynt geen zwaarigheid te weezen.

H

JE-

vrouw vermoorde omdat zij dubieuze extra service aan klanten gaf door met ze te slapen, legde in 1736 zelf het loodje toen hij op 16 juni geëxecuteerd werd. Maar dan nu dat 'afkopen'. In datzelfde jaar 1736 werd een lakenverver betrapt met een getrouwde bakkersvrouw in een logement op het Leidseplein. De man was zelf ook getrouwd en dat kon niet door de 18e-eeuwse beugel. Hoofdschout Backer liet de man aan vervolging ontkomen na het betalen van vier guldens.

Dat is een schappelijk bedrag, nietwaar? Maar het blijkt dat de hoofdofficier elke zaak bekeek op wat haalbaar was. Zo werd de heer Johan Ort, Heer van Nijenrode en Breukelen, op 1 november 1737 veroordeeld tot een boete van f20.000 nadat hij voor de zoveelste maal bij een hoertje betrap was.

- ◀ In de 18e eeuw waren wonden nog steeds bevoegdheid van de chirurgijn; ze hadden wel het consigne voor behandeling de Hoofdschout daarvan in kennis te stellen
- ◀◀ Rechtspraak in vroeger eeuwen; de schout pleit voor bestraffing van een delinquent In later eeuwen had de stad Amsterdam dit privilege van de landsheer 'gekocht' en was dit zaak van de Schepenkamer, op de afbeelding die in het nieuwe stadhuis

▲ Bordeelbezoek was niet zonder risico; de hoeren klikten gedwongen over rijke getrouwde bezoekers en kregen van de schout voor die informatie betaald

Nog zo'n rijkaard, Paulus Loot van Zandvoort en Schooten, dacht zich wel het een en ander te kunnen permitteren. Toen hij, aangeschoten en in een zeer jolige stemming, voor de deur van een hoertje aanklopte en die niet open wilde doen, dreigde hij geweld te gebruiken. Hij ging naar huis en vergezeld van drie knechten arriveerde hij voor de tweede keer voor de gesloten deur. Hij gaf zijn knechts opdracht de deur te forceren, waarop de bewoonster zoveel kabaal maakte dat de ratelwacht poolshoogte kwam nemen. Heer Loot en zijn drie knechts werden naar de kortegaard gebracht en de schout voorgeleid. Die wist van het riant jaarinkomen van Loot (f24.000) en dacht dat die wel f5000 boete kon betalen.

Nu waren de boetes meestal giswerk, vernomen door "horen zeggen". In dit geval was ook een boete van f10.000 genoemd.

Dat bleek nog eens toen eind 1741 de Heer van Valencijs (Valenciennes) overleed en twee voogden voor diens kinderen benoemd moesten worden. Het werden zijn onbehouwen broer en de meer dan keurige Daniël Verlet. Omdat deze heren geen overeenstemming konden bereiken over de richting van de voogdij besloot Valencijs de brave Verlet in discredit te brengen door duizend zogenaamde annonces te laten drukken met de bedoeling die te verspreiden. Daarop stond o.a. dat Verlet zich presenteerde als leverancier van garen en beleefd verzocht dit te mogen leveren, een branche waarmee Verlet zich helemaal niet bezig hield en mogelijk een nadelige uitwerking op zijn klantenkring op de beurs zou hebben. De drukker, een vrouw, waarschuwde Verlet en die de Hoofdofficier. Die liet zijn knechten bij de drukkerij posten tot de bestelling afgehaald zou worden. Dat kwam Valencijs inderdaad doen maar incognito, in armoedige kleren. De schoutsknechten brachten Valencijs met de bestelling voor de Hoofdofficier. Daar ontkennde Valencijs boze

opzet en deed alsof het een grap had moeten worden. Daar ging de Hoofdofficier niet in mee en splitste de zaak in een civiele en een strafrechtelijke zaak. Dat laatste voor het willens en wetens bezoedelen van de goed naam van een gerespecteerd koopman. Voor de eerste zaak mocht Verlet de strafmaat vaststellen, maar keurig als hij was, gaf hij aan dat vergiffenis vragen voldoende was. Dat deed Valenciijn spontaan op zijn knieën en kon heengaan. Dat wil zeggen, hij moest nog even afrekenen met de Hoofdofficier voor het tweede vergrijp en ook al werd er deze keer geen bedrag genoemd, Bicker Raye wist wel zeker dat een rijk man als Valenciijn een forse boete betaald zal hebben.

Bij het overlijden van lakenverver Frederik Christiaan Sobbe van het Gecroonde Laken op de Prinsengracht, werd gemompeld dat hij wel heel erg van Trijntje en Wijntje was geweest. Omdat hij getrouwd was, nam men aan dat hij dan ook wel diverse keren met de schout in aanraking geweest zou zijn en dat hem dat “een lieve duit gekost zal hebben”. Kon de familie van overlieden van het gilde der Lakenververs makkelijk betalen.

Op 29 oktober 1750 overleed Paulus van Liesvelt, brouwer van ‘t Roode Hert aan de Prinsengracht. Die had Sobbe naar de kroon gestoken wat vrouwen en drank betreft. Bij zijn overlijden werd vastgesteld dat zijn financiële situatie helemaal niet rooskleurig was, iets dat Bicker Raye wijt aan de vele boetes die de man in de loop van zijn leven betaald had. Zijn vader had dat al eerder gezien en had Paulus tot op het legitieme kindsdeel onterfd en diens zuster tot algemeen erfgenaam van het zakelijk en privé vermogen benoemd. Dat geld niet altijd hielp een strafvoltrekking te voorkomen zagen we in een van de eerste bijdragen over het dagboek, de Portugese Jood die in 1755 een wisselbrief vervalst had en in 1756 terecht ge-

steld werd. Er was, naar zeggen, zelfs f20.000 geboden als afkoop-som, maar de Hoofdofficier wilde een voorbeeld stellen. Het kan ook heel goed zijn dat het college van Schepenen hem opdroeg geen afkoop te accepteren. De Wisselbank was heilig verklaard en mocht nooit in diskrediet gebracht worden.

Op 13 november 1767 was er weer eens een getrouwd man vreemd gegaan, een makelaar. Hij werd opgebracht en betaalde de Hoofdofficier f1.200 om bestraffing te voorkomen.

Soms werden er, buiten een boete, aanvullende eisen gesteld aan

- ▲ *Brouwerij ‘t Roode Hert op de Prinsengracht, hier met de groenmarkt op de voorgrond; brouwer Van Liesvelt maakte het zo bont met de dames dat hij armlastig werd door de vele boetes*

delinquenten. Zo was de uitbater van Het Wijnbekken, een kroeg naast het stadhuis, op 19 februari 1768, zelf aan de zwier gegaan in een speelhol in de Jodenbreestraat. Hij kreeg ruzie met een oppasser in die gelegenheid en was die man met een mes te lijf gegaan. Hij had hem een akelige steek in de buik toegebracht en moest zich toen verantwoorden voor de Hoofdofficier, want dit was niet de eerste keer. Behalve een boete werd hem voor eeuwig het dragen van een mes of iets anders 'scherps' verboden.

Voor Bicker Raye is het vreemdgaan van een Jood met een christenmeisje iets uit de buitencategorie, maar niet voor de Hoofdofficier. In de Plantage was zo'n geval bestraft met een boete van 'naar zeggen' f8.000. Gezien de status van de Jood geen bijzonder hoge straf. De hoogte van de afkoopsom bleek onderhandelbaar te zijn. Een kwaadaardige vrouw had haar man, een kistenmaker in de Beu-

lingstraat, zo getreiterd dat de man zich verhangen had op zijn zolder. Door de consternatie waren schoutrakkers hier op af gekomen en hadden de vrouw voorgeleid. De Hoofschout eiste van het wijf een afkoopsom van f6.000 maar ze kon ook kiezen voor eveneens opgehangen te worden, maar dan aan de benen. Het geval werd afgemaakt op f4.000.

Uit het voorgaande zou u kunnen concluderen dat de schout, of de Hoofdofficier zoals hij later aangeduid werd, oppermachtig was. Het tegendeel bewijst een veroordeling in Amsterdam van een Joodse juwelier De Lion, die in hoger beroep ging bij het Hof van Holland. Hij was ontboden door een gravin om haar juwelen te tonen. De Lion vond de locatie op de Turfmarkt al niet bepaald iets voor een gravin. Koud had hij zijn waren voor haar uitgesteld of de schout met enkele rakkers stormden binnen en namen De Lion in hechtenis voor het samenpakken met een getrouwde vrouw. Al zijn juwelen werden in beslag genomen en hij werd met de 'gravin' naar het huis van Hoofdofficier Van Banchem gebracht. Daar bleek de 'gravin' een lokvogel te zijn die door Van Banchem op De Lion afgestuurd was..., uitlokking dus. Van Banchem had al een slechte naam; elke morgen stonden tientallen prostituees voor zijn deur om te klikken over getrouwde mannen waar ze de nacht mee doorgebracht hadden. Daar kregen ze voor betaald van Van Banchem. Voor het Hof van Holland werden de praktijken van schout Van Banchem ontrafeld en hij hoorde uiteindelijk de doodstraf tegen zich uitspreken. Of De Lion schadeloos gesteld werd voor de inbeslagneming van zijn juwelen vertelt het verhaal helaas niet.

◀ *Een gevecht binnenshuis, dat toch ook de aandacht van de schoutrakkers trekt; rechts komen zij de deur binnen om een eind aan deze ongeregeldeheid te maken (dit was een bijzonder gevecht, binnen bij Felix Meritis)*

Schutterij en andere militaire zaken

De schutterij ontwikkelde zich in de loop der eeuwen van een verplicht corvee voor elke burger in dienst van de veiligheid der stad tot een soort politiemacht die niet alleen de stad beschermde tegen kwaadwillende buitenstaanders maar ook de burgers tegenover onwelvoeglijke medeburgers. In Bickers eeuw werd de schutterij vaker aangeduid als ‘burgerwacht’.

De schutterij was een beetje een thuiswedstrijd voor Jacob Bicker Raye. Net als andere burgers van aanzien was het bijna een automatisme dat hij een officersfunctie binnen deze schutterij kreeg. Dat begon op 30 januari 1736 toen hij met enkele medeburgers tot kapitein werd benoemd. Zijn kolonel Harman van de Poll introduceerde hem op 4 februari bij zijn manschappen van compagnie nr. 50. Daar hoorde een feest bij; 19 schutters, zijn luitenant en een vaandrig werden gefêteerd ten huize van Bicker Raye, wat tot de volgende morgen 7 uur duurde.

Tijdens de zomer werd een sergeant benoemd die Bicker Raye op zijn beurt introduceerde bij de manschappen, die stuk voor stuk de nieuwe sergeant trouw en gehoorzaamheid zwoeren. In februari 1737 overleed de nieuwe sergeant al weer en zijn plaats werd ingenomen door een ander, waarna de hele procedure weer afgewikkeld werd. Voor vervanging van eenvoudige schutters was Bicker Raye zelf verantwoordelijk. Hij kon een burger uit zijn wijk oproepen ‘dienst’ te nemen, wat op 21 mei 1737 weer aan de orde was geweest in het Nieuwezijds Herenlogement (Westindisch Huis op de Haarlemmerstraat). Bicker Raye nodigde zijn officieren en onderofficieren uit voor een drankje, maar dat gebeurde in een ander Herenlogement, dat op de Grimburgwal. Het werd 11 uur en het was pikkedonker toen iedereen naar huis ging. Een schrijver, een man van 71 jaar, viel in het water van de Keizersgracht bij de Brouwersgracht en ver-

dronk. Op zich niet zo bijzonder in het dagboek, maar het zegt wel iets over de leeftijden van schutters. Een leeftijdsvrijstelling bestond schijnbaar niet en dat wordt helemaal duidelijk bij de hoge officieren. In Bicker Rayes dagboek is op een gegeven moment sprake van een kolonel die al meer dan 10 jaar een houten been heeft maar tot vlak voor zijn dood in dienst blijft.

Op 1 juni van dat jaar was de ‘omschrijving’ van Bickers compagnie, een belangrijke dag voor de schutterij. De kapitein bracht dan de compagnie op sterkte door nieuwe burgers in te lijven. Dat gebeurde in de Garnalendoelen op het Singel. Aansluitend werd er geëufid , maar in het aangrenzende wijk was er melding van brand op

▲ *Schuttersmaaltijden waren beroemd maar ook berucht vanwege de steevast voorkomende uitspattingen*

de Braak. De compagnie hoefde niet aan te treden maar de brandmeester moest het feest verlaten om hand en spandiensten te verlenen. Bicker Raye vermeldt trots in zijn dagboek dat 'zijn' brandspuit het eerste bij de brand arriveerde. Nadat de brand bedwongen was, voegde de brandmeester zich weer in de Garnalendoelen bij de feestende collega's. Dit keer geen ongelukken na afloop.

- ▲ *De vergaderingen van de compagnie van Bicker Raye werden in de Garnalendoelen gehouden feesten deed men in een der Heerenlogementen*
- ▶ *In de jaren dat Bicker Raye kapitein der schutterij is, draait het heel veel om de rol van Willem IV in de landspolitiek*

Het op sterkte brengen van zijn compagnie deed een kapitein met behulp van gegevens der personele belastingen van de burgers in zijn wijk. Die baseerde zich op een geschatte huuropbrengst van het bewoonde huis. Er werd ook rapport uitgebracht van misstanden of fouten in de kohieren, zo ook in 1743 in wijk 50 van Bicker Raye. Hij kon zijn superieuren berichten dat enkele burgers te hoog waren aangeslagen en voor vermindering in aanmerking kwamen. Dat scheelde de stad inkomen maar zijn superieuren loofden Bickers rapport en beloofden, behalve de nodige maatregelen, ook de burgemeesters in kennis te stellen van Bickers correcte rapport.

Het was 1747 en de Republiek was nog steeds in de Oostenrijkse Successieoorlog verwickeld en verkeerde in de nadagen van het Tweede Stadhouderloze Tijdperk. Koning Lodewijk XV viel de Republiek binnen en bezette steeds meer grondgebied. Het volk riep om de terugkeer van Oranje en uit Friesland werd een telg uit de lijn Nassau-Dietz gerekruet om de plaats van de kinderloos gestorven Willem III in te nemen als Willem IV. Deze deed op 11 mei 1747 op reis naar Den Haag ook Amsterdam aan. Het gezelschap reisde met boeierjachten en meerde af in het Singel. De

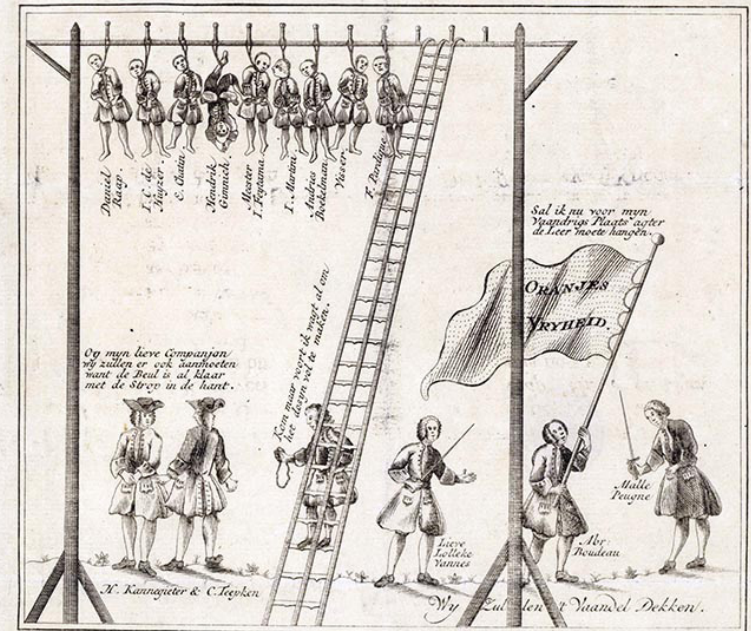

schutterij werd opgetrommeld voor de beveiliging van het gezelschap met maar liefst 27 compagnieën. Toen bekend werd dat de prins de nacht en de volgende dag zou overblijven, werden 's morgens om 3 uur alle compagnieën afgelost door 27 nieuwe, waaronder die van Bicker Raye. Die morgen waren zo belachelijk veel schutters in de weer dat de verantwoordelijke kolonel zich geen raad meer wist en om assistentie dan wel instructies vroeg. De prins was niet de gast van de burgemeesters maar van zijn goede kennis Volkert van Jeeveren, koopman op Rusland. Die zou in 1748 nog een grote rol spelen om voor Willem IV het stadsbestuur te zuiveren van anti-Oranje gezinde individuen.

Koud was Willem IV doorgereisd of er klonk in de stad weer kritiek op Oranje. De stemming onder het publiek was echter omgeslagen en het bleef dagen onrustig in de stad, met de daarbij horende inzet van schutters. Die hadden het nog moeilijk met deze sentimenten toen zij – voor de lieve vrede – canaille dat op jacht ging naar anti-Oranjeklanten hinderde bij hun baldadigheden. De Staten van Holland en West-Friesland begon zich ermee te bemoeien en gaf orders de manschappen te inventariseren en welke van hen bewapend waren. Er werd daarbij een onderscheid gemaakt tussen ordetroepen en brandbestrijders. Aansluitend kwam de order de getallen op orde te brengen. Ook werd een Krijgsraad aangesteld die de soevereiniteit van de stad oversteeg. En dan niet te vergeten de Oorlogsbelasting, een eenmalige heffing van 2% van de waarde van de bezittingen van elke inwoner. Dit alles in een periode dat Bicker Raye met regelmaat onmachtig was zijn taak als kapitein te vervullen door weer een jichtaanval. Het werd 1748 voor een en ander op orde gebracht was. Op 10 januari hield de Krijgsraad zitting en werden de betrokken officieren bedankt voor hun inspanningen. De schutterij telde nu rond de 6000 geoefende en bewapende mannen.

► De bevolking had radicale ideeën hoe het probleem met de Doelisten opgelost zou moeten worden: ophangen allemaal

LOON NA VERDIENST.

ROey uit, Roey uit het boos geflagt;
 Maakt Galgen voor die Guyten:
 Knolliften hebben 't Regt verkragt;
 Men hangt die Schelmen buyten,
 Wat zyn u Heeren en uw Raad,
 Die gy hebt doen bedanken?
 Zyn dat die geen die 't verraad,
 Beslooten in haar banken:
 Neen, neen, 't zyn eerlyke Liën,
 En vee die 't anders zeggen:
 Zyn Hoogheid heeft het zelfs gezien,
 Men kan 't niet wederleggen:
 Leeft dog de Publicatie maar,
 Die zal 't uw alles Leeren:
 Die zegt het, en die toont ook klaar,
 Hoe dat men braave Heeren;
 Met dwang van Amfels Kuffens ftiet,
 Om dat zy 't Regt verftonden:
 Dies is 't om 't flegt Regeeren niet,
 Zoo als verdoemde monden;

Uitbraaken durfde, dog zy zyn,
 Nog niet beloond na werken:
 Men zal Raap, Huyfer en Chatyn,
 En Ginnig nog wel merken;
 De nieuwe Burgervaders die
 Zyn onderrigt van zaken,
 En kennen de Advocaat wel wie,
 D'Artikels heeft gaan maken;
 Zy zyn haar alle wel bekend,
 Men zal ze ook wel vinden,
 Martini en die † Schorre vent,
 De Visser en zyn § Vrinden;
 Men hangze voor elk een ten toon,
 En geeftze geen genade;
 Dat is gewis het regte loon,
 Voor al hun Gruwel daden.

* Feytma. † A. Boekelman. § Pardique.

Tourne la senille vous veris la reste.

De Doelisten veroorzaakten nog steeds onrust in de stad, maar de Staten van Holland gelasten de stad voor rust te zorgen. Willem IV was inmiddels tot erfstadhouder van Holland benoemd en kwam op 6 september naar Amsterdam met een missie, de wetsverzetting. Hij zond de vier burgemeesters naar huis en met behulp van Mattheus Lestevenon van Berckenrode en de eerder genoemde Volkert van Jeeveren haalde hij de bezem door de Raden en Schepenen en de rest van de Amsterdamse regering. Hier werden oude rekeningen vereffend.

Een neef van Lestevenon werd op 5 juli door de prins aangesteld als kapitein van

een compagnie landssoldaten die hier in garnizoen bleven. Er waren een paar van zulke compagnieën van elk 200 soldaten in dat garnizoen gelegerd, zogenaamd om de schutterij te ondersteunen. Die soldaten kregen voor de gelegenheid nieuwe uniformen met in plaats van de driekante steek een grenadiersmuts naar Pruisisch model. Meestal betaalde de bevelhebber van het garnizoen zulke uniformen, maar dan mocht hij ook uitpakken met een bijzonder ontwerp. Eenheid in uniformen bestond tot 1795 niet. Het gebruikelijke wit werd vervangen door donkerblauw met rode opslagen. Er was nog meer te doen; ook de bevelvoerders van de schutterij lagen onder vuur. Na ingewilligde eisen van de Doelisten bepaalden de schutters of hun officieren waardig waren bevel te voeren, anders moesten ze vervangen worden. Dat ging de prins te ver en hij

belegde op 11 september een Krijgsraad. De voor de hand liggende kolonel bedankte voor de taak van voorzitter en toen kregen de vijf oudste kapiteins, waaronder Bicker Raye, die taak toebedeeld, wat ze naar tevredenheid van de prins deden. Hun taak bestond o.a. uit de benoeming van vijf nieuwe kolonels. Wie het niet eens was met de benoeming van de kapiteins mocht een rekwist aan de prins aanbieden, wat neerkwam op het 'met een kluitje in het riet gestuurd' te worden. Op 14 september vertrok Willem IV weer naar Den Haag, na gedane zaken. Hij werd uitgeleide gedaan tot de Leidsepoort door 30 compagnieën schutters. Voor Bicker Raye betekende deze wetsverzetting tevens het einde van zijn carrière bij de schutterij. Hij kreeg nieuwe banen, o.a. collecteur (van 's lands aandeel in de accijnzen) over inkomende granen, tabak en grove waren. Hij moest daarvoor met enkele anderen naar Den Haag om de eed af te leggen, maar dat viel in het water. De eed moest nu maar schriftelijk afgelegd worden.

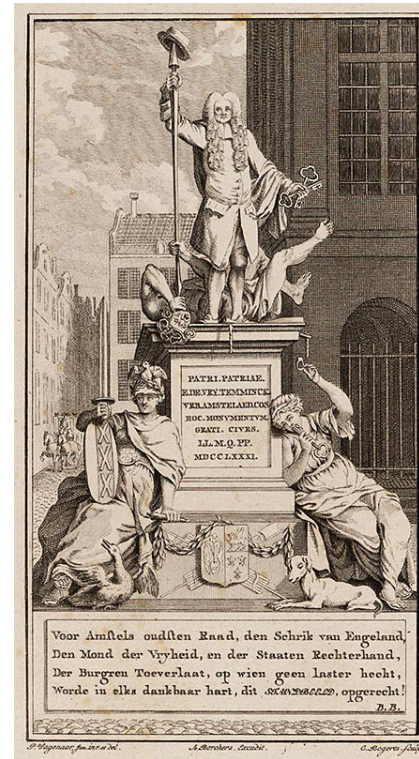
Voortaan werd de schutterij op militaire wijze getraind door een drilmeester van het garnizoen. Toen die drilmeester op 2 augustus 1749 plotseling overleed zagen de Amsterdammers een begrafenisstoet met militair eerbetoon naar de Nieuwezijds Kapel trekken.

Geknoei met ambten

Het hoogste ambt dat in Amsterdam bereikt kon worden was dat van burgemeester. Daar waren er steeds vier van die op 1 februari voor één jaar door de schepenbank gekozen werden. Het jaar erop mochten ze dan niet meteen herkozen worden, behalve één van hen die het jaar erop presiderend burgemeester werd om de 'nieuwelingen' in te werken in de lopende zaken, opnieuw voor één jaar. De verkiezing vond plaats door de oud-burgemeesters en schepenen, een klein gezelschap van negen leden uit de vroedschap (gemeenteraad). De burgemeesters hadden absolute invloed op de verdeling van lagere banen in de stad, omdat alleen zij die verdeelden. Baantjes die allemaal een geldelijke vergoeding inhielden en die garant stonden voor een zorgeloos leven. Het was meer dan usance dat het daadwerkelijk werk in die banen door professionals gedaan werd, waarvoor deze door de verkrijger van de baan betaald werd. Er waren geen vaste afspraken over de hoogte van die vergoeding maar beliep in de regel rond een kwart. De burgemeesters

hadden er belang bij dat hun invloed op het beleid (en benoemingen voor baantjes) gecontinueerd werd. Zij zorgden er daarom voor dat familieleden, vrienden of kennissen ook in de vroedschap en de schepenbank terecht kwamen. Door de invloed van oud-burgemeesters konden die dan tot burgemeester gekozen worden. Als die invloed niet afdoende was, werden ook stemmen gekocht.

Wagenaar schrijft dat stedelijke baantjes in de regel toegekend worden aan jongheren van 'aanzienlijke' komaf. We zullen zien dat dit 'jong' soms wel erg jong in jaren uitviel, waarbij het de vraag was of de jongeheer c.q. kleuter wel enig idee had wat er van hem verwacht werd.

Wie riep hier iets over nepotisme?

◀◀▲ Zelfverheerlijking was de 17e- en 18e-eeuwse burgemeesters niet vreemd

Op 14 oktober 1738 overleed de vendumeester der schepen en koopmanschappen. Een aantrekkelijke baan die veel neveninkomsten genereerde. De burgemeesters mochten een nieuwe kandidaat benoemen en de gegadigden stonden te dringen. Burge-meester Hendrik Bicker echter het vacant worden van het ambt zien aankomen en had afspraken gemaakt met zijn collega-burgemeesters dat zijn zoon die baan zou krij-gen. Hijzelf was een half jaar

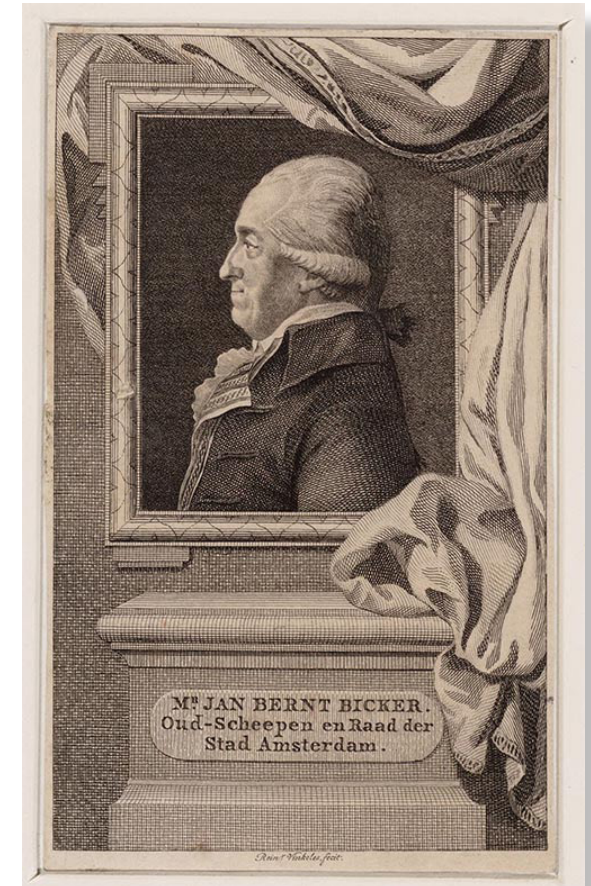
ervoor overleden, tijdens zijn enige burgemeesterschap ooit. Op 3 mei 1739 werd de 14-jarige Henrick Bicker als nieuwe vendumeester aangesteld.

Per 1 februari 1739 werd de secretaris van de stad, Mr. Jan Bernd Bicker, benoemd in de Schepenbank en zegde vrijwillig zijn baan van secretaris op. Voor zijn andere ambten had hij nog wel tijd genoeg. Dat waren, en ga eerst even zitten: sinds 1724 Hoofd-Ingeland en sinds 1738 Dijkgraaf van 's Gravenland. Commissaris van 't Zandpad op Muiden en Naarden, Meesterknaap van de houtvesterij van Gooiland, Drossaard en Kastelein van Muiden, Baljuw van Naarden en Gooiland, Hoogbaljuw en Dijkgraaf van Weesp,

- ▲ *Hendrik Bicker regelde vanuit zijn graf een baantje voor zijn zoon*
- ▶ *Mr. Jan Bernd Bicker had zoveel bijbaantjes dat hij dat van secretaris opgaf*

Weesperkarspel en Hoog-Bijlmer. De baan van Drossaard hing hij ook aan de wilgen, maar niet gratis. De nieuwe Drossaard betaalde Bicker de rest van diens leven jaarlijks *f* 1500.

Nog zo'n staaltje van gesjacher met baantjes: Nicolaas Elias deed op 31 januari 1739 afstand van zijn baan als conciërge van het stadhuis. Terwijl tegenwoordig conciërge een hondenbaan is waarbij je de benen uit het lijf loopt, maakte Elias zich niet druk tegen een vorstelijke vergoeding. Elias wilde zich in Schiedam vestigen waar hij een burgemeestersdochter aan de haak had geslagen en ging met haar op de hofstede Rustenburgh wonen om uit te rusten – hij was 49 jaar – van zijn conciërge-baan. Maar hij deed niet gratis afstand van dat baantje! Hij wist Jan Frans de Famars te strikken die baan over te nemen en Elias jaarlijks *f* 1500 uit te betalen en aan diens moeder nog eens jaarlijks *f* 1000. En de rest van het stadhuis roerde zich niet... met al die boter op het hoofd. Elias had echter pech; de heer De Famars overleed in 1745 en beide uitkeringen stopten daarmee.

Op 3 oktober 1739 overleed op 19-jarige leeftijd Jan Jacobsz Corver Trip, van beroep postmeester van Rotterdam, Delft en Den Haag, alhoewel hij in Amsterdam geboren was en ook woonde. Hij was een nazaat (achterkleinzoon) van Elias Trip, de handelaar in ijzer en oorlogstuig en bewoner van het Trippenhuys. Jan was al op zijn vijfde levensjaar postmeester geworden en toen hij 8 jaar was, werd hij dat ook nog van het Hamburgse postcomptoir. Op zijn 18e kwam daar nog Kerkmeester van de Nieuwe Walenkerk bij en even later ook nog Commissaris. Hij overleed toen hij 19 jaar was en liet een vermogen van meer dan f200.000 na.

Over zijn dood weet Bicker Raye meer te vertellen. Jan had een slankheidsmanie en at weinig. Toen hij uitgepuberd was, werd hij toch iets gezetter wat hij te lijf ging door het insnoeren van zijn lichaam. Daardoor kwamen zijn ingewanden dermate in de verdrinking dat hij vroegtijdig het leven liet.

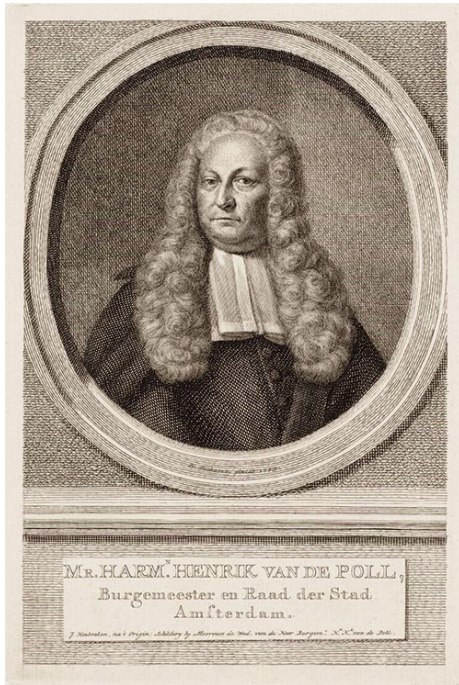
Zijn baantjes als postmeester kwamen nu ter beschikking van burgemeester Jan Elias Huydecooper van Maarseveen, Neerdijk, enzovoort om weer verder verkwanseld te worden. Huydecooper zelf was overigens postmeester van het Antwerpse postcomptoir.

Op z'n 15de was Mattheus Lestevenon de Jonge, de zoon van de bekende burgemeester – die Willem IV zo behulpzaam zou worden bij de wetsverzetting – stedelijk secretaris geworden. Er waren er kennelijk meerdere tegelijk met elk een eigen taak. In 1741 legde hij deze baan weer neer omdat hij Amsterdam dacht te verlaten. De baan kwam ter beschikking van burgemeester Gerrit Corver (10x burgemeester) die uit de benoeming van een nieuwe secretaris een financieel slaatje kon slaan of aan een vriend kon geven. Als dank benoemde hij Lambertus Gromée, een vriend van Lestevenon Jr., op de kosters- en doodgraversplaats van de Nieuwezijds Kapel. Best een voordelige baan en geloof maar niet dat hij een vinger uitstak als er begraven werd.

Toen op 15 juni 1741 de medicus doctor Daniël van Bueren overleed, bleek dat hij als bijbaantje Rotterdams schipper was. Geen mens die daar vreemd van opkeek. Waar de voordelen of kansen lagen in dit baantje ontgaat ons, maar ze waren er zeker.

In 1746 ging stedelijk secretaris Lammert Witsen – alweer eentje

◀ Door allerlei overlijdens in de omvangrijke familie Corver kreeg Gerrit steeds meer geld en goederen toegeschoven, waaronder dit buiten Watervliet; geen idee dus waarom hij zich druk bleef maken in Amsterdam

– het rustiger aandoen. Hij deed dat werk al sinds 1697 en werd nu tot conciërge benoemd. Om zijn inkomen wat aan te vullen werd hij ook nog keurmeester van de kalk en benoemd op de waagdragersplaats. Lang heeft dat niet geduurd; Witsen overleed al op 20 maart van hetzelfde jaar. Het baantje van secretaris gunde eenmalig burgemeester Harmen Hendrik van de Poll aan zijn tweede zoon Jacobus, oud 22 jaar. Die sprokkelde in de rest van zijn leven nog een aantal banen erbij: kerkmeester Oosterkerk en sche-

pen en Hoofd-Ingeland van 's-Graveland. En passant was hij ook nog bewindvoerder van de VOC. Als hij niet op zijn buitenplaats Beekvliet bij Velsen verbleef, woonde hij op de Herengracht.

In het tweede kwart van de 18e eeuw regende het klachten over Mr. Jan Six II en Jan Sautijn. Dit koppel die tussen 1719 en 1748 het burgemeestersambt 17 keer bezette, was gewoon de baantjes te vergeven tegen een percentage van het traktement. Op het eind van hun regeerperiode waren ze gestopt met de baantjes te verdelen en verdeelden de traktementen onder elkaar en lieten het werk aan de substituten over. Zelfs in Den Haag sprak men er schande van en het is dan ook geen wonder dat dit duo bij de wetsverzetting als eerst naar huis gestuurd werd. Toen Six in 1750 overleed werd hij, begeleid door tien koetsen, met veel staatsie naar de Nieuwe Kerk gere-

den om in het familiegraf bijgezet te worden.

In 1756 overleed Jacobus Trip, zoon van Jan Trip op de leeftijd van 33 jaar. Hij was op zijn zestiende al secretaris van de stad geworden, een baan die hij mocht houden toen hij later onder curatele gesteld werd en hij wegens verwardheid tot ‘stedekind’ bestempeld was. De wetsverzetting door stadhouder Willem IV in 1748 was een schok voor het Amsterdamse regentendom. Nu moesten ze helemaal opnieuw beginnen! Gelukkig voor hen zag de prins meer heil in de oude families dan in die nieuwlichters uit de middenklasse. Binnen niet al te lange tijd waren de omstandigheden weer als vanouds. Tot 1795 dan; toen was het definitief voorbij met de regentenkliek.

- ◀ Ook burgemeester Harmen van de Poll regelde een baantje voor zijn zoon
- ▲ De burgemeesters Sautijn en Six vonden elkaar in het kwaad van corruptie bij het verdelen van baantjes; ze eisten elk jaar een percentage van het traktement

de gevolgen van de
Kleine IJstijd
en nog wat laatste merkwaardigheden

De winters in de 18e eeuw waren in het algemeen koud, maar een paar jaren vielen extra op. De winter van 1740-'41 was met gemiddeld -10°C gedurende de wintermaanden extreem koud. Dat was nog niets in vergelijking met de winter van 1683-'84 met een gemiddelde van -15°C en een laagste temperatuur van -25°C . Deze eeuwen gelden niet zomaar als 'de Kleine IJstijd'.

Januari 1757 was ook bijzonder koud uitgevallen. Vooral de armere Amsterdammers waren de dupe geworden. Verscheidene mensen waren doodgevroren en Bicker Raye dist ons een paar extreme gevallen op. Een bedelares met een kind op de arm merkte onderweg dat de kousjes van het kind aan de beentjes vastgevroren waren. Met warm water probeerde men dit op te lossen maar toen de kousjes eindelijk uit wilden, bleek dat de huid van het kind aan de kousjes was blijven zitten. Een andere vrouw had voor een bezoek aan een secreet een lollepot meegenomen, een soort vuurpot. Ze bevroor weliswaar niet op dat secreet maar stak zichzelf in brand en verbrandde levend.

De winter van 1763 was ook weer bijzonder koud en het vroom zo lang achter elkaar dat het ijs in de grachten meer dan 40 cm dik was. Vers drinkwater werd onmiddellijk met drie stuivers per emmer peperduur. Weer waren de allerarmsten de klos. Dat water konden ze niet betalen, dus deden ze het met het smelten van ijs uit de gracht. Dat was destijds extreem ziekmakend met het gevolg dat vele daaraan overleden.

In 1766 dreigde weer zo koud te worden en de hoge heren wilden nu goed zorgen dat geen tekorten zouden ontstaan. Er werd een gewel-

▼ De winters in de 'Kleine IJstijd' waren vaak extreem koud met alle gevolgen voor de armsten onder de bevolking

dige hoeveelheid turf met sleden de stad binnengebracht.

De winter van 1767-'68 was opnieuw koud met veel ijs. Bicker Raye kreeg er nu op zijn vismarkt veel last van, met torenhoge prijzen voor de spaarzame vis die nog aangeleverd werd.

In 1771 was het weer raak. Op 16 april bericht Bicker Raye dat het nog steeds winters koud is, dat er nog sneeuw ligt en dat het water nog steeds bedekt is met een dikke laag ijs. Zo'n strenge en langdurige winter had men zijn levensdagen niet eerder meegemaakt. De jonge Hendrik de Veer stond op 23 januari aan de oever van de Amstel naar het gezwoeg van de ijsbreker te kijken en raakte bevangen door de vrieskou. Het bleek dat zijn ingewanden waren bevroren en dat kostte hem de volgende dag het leven.

Tot slot van deze serie naar aanleiding van het dagboek van Jacob Bicker Raye nog wat lukrake merkwaardigheden.

Op 12 maart 1734 willen vier jongens knikkeren op de Dam. Hoe bedenk je het, zegt u, midden op de Dam, maar dat lag in die eeuw iets makkelijker. Goed, bij knikkeren heb je een knikkerputje nodig en de Dam is keurig bestraat. De jongens graven een steen uit om wat zand eronder weg te nemen zodat die na terugplaatsen dieper zakt en klaar is het putje. Maar bij het graven vinden ze een zilveren gulden. Ze graven verlekkerd verder en komen tot een buit van wel 300 guldens die ze naar de schout brengen. Die stelt vast dat het valse guldens zijn die een valsemunter daar begraven moet hebben. De schout heeft voor de eerlijke vindere een verrassing in petto. De munten worden gesmolten en het zilver wordt verdeeld onder de eerlijke vindere.

▲ *Knikkeren was tot helemaal niet zo lang geleden een geliefd tijdverdrijf, totdat de openbare ruimte ingenomen werd door wielverkeer*

Een regelrecht schandaal! Op 14 mei 1734 was impostmeester Van Weersel er vandoor gegaan met een behoorlijke som geld aan zojuist geïnde pachtsommen met medeneming van een hoer die hij blijkbaar al jaren onderhield. En dat terwijl hij getrouwd was met een beeldschone vrouw. Maar de zin voor avontuur en de bijzondere gelegenheid van een financieel zorgeloos leven waren sterker geweest.

Willem Kalkoen, de brouwer van brouwerij De Kalkoen had jaren verkering met een juffrouw Van Veen, maar van trouwen was het nog steeds niet gekomen. In het testament van de vader was opgenomen dat een huwelijk van de broers, de erfgenamen van de brouwerij, niet doorgang kon vinden zonder toestemming van de ander. Het lot wilde dat Willems broer dat huwelijk helemaal niet zag zitten. Pas toen hij – na jaren – merkte dat het zijn broer toch echt serieus was met die juffrouw ging hij alsnog overstag. Helaas te laat; op 8 maart 1739, in de week dat hij zou aantekenen, overleed Willem in de bloei van zijn leven.

Op 23 februari 1743 overleed plotseling de stalknecht van Andries van Bom. Die was al 15 jaar in dienst van Andries en als echte paardenfluisteraar een aanwinst voor de stal geweest omdat “hij” elk paard wist te temmen. Hij tussen aanhalingstekens, want bij het overlijden bleek het om een vrouw te gaan, iets dat niemand ooit gemerkt had.

Op 12 december 1746 overleed Christiaan Krabbekop die in de hele stad een bekende figuur was, een soort van dorpsgek maar dan in de grote stad. Zelfs de jeugd pestte hem niet al te zeer. Hij was kaal en droeg altijd een blauwe slaapmuts. Die nam hij af als hij iemand wilde begroeten en krabde zich dan de kale schedel, vandaar zijn bijnaam. Hij had zo’n 40 jaar in een hok op het ‘Zeerecht’ op de

Kampersteiger geslapen en niemand die er aan dacht hem weg te jagen. Hij deed geen vlieg kwaad en de schuitenvoerders, waar hij bijzonder bevriend mee was, hadden hem al jaren van voedsel en kleren voorzien. Waar Christiaan vandaan kwam was wel degelijk bekend. Hij was naar Amsterdam gekomen vanuit een buitenland waar hij – met succes – voor priester had gestudeerd, maar na het zwanger maken van een vrouw ontslagen en verbannen was. Nu moest hij begraven worden en ook daarvoor zorgden de schuitenvoerders. Ze hadden zich voorgenomen er een prachtbegrafenis van te maken. Op 15 december was de kist op een steigerschuit gezet, omringd door zes met snaphanen (vuursteengeweer) gewapende schuitenvoerders. De schuit werd gevolgd door nog twee schuiten met een grote hoeveelheid andere schuitenvoerders. De drie schuiten waren versierd met de Prinsenvlag. De stoet ging naar het Sint

Andrieskerkhof aan de Nieuwe Herengracht, waar hij begraven werd. Met de snaphanen losten de begeleiders drie salvo's boven het graf. Na terugkeer sloegen de schuitenvoerders een vat wijn aan en herdachten Christiaan in steeds betere stemming. In het grafboek van Sint Andries is de aantekening nog te vinden: *15 december 1746, Christiaan Krapkop, bij de Nieuwenbrug.*

Op 22 oktober 1751 was niet alleen prins Willem IV in Den Haag

- ▲ *Het Karthuizerkerkhof waar de zwaargewicht Cornelis van Stijn (223kg) begraven werd omdat een dubbel graf in een kerk te duur was voor de familie*
- ◀ *Naar het Sint Andrieskerkhof aan de Nieuwe Herengracht werd op de tekening van Gerrit Lamberts de kist over land gedragen, maar Christiaan Krabekop werd per steigerschuit aangevoerd*

overleden maar ook Cornelis van Stijn, verkoper van gerookte zalm in de Lijnbaansteeg, hoek Singel. Van Stijn was de dikste man van Amsterdam en het lijk woog precies 466 pond ofwel 223kg. Dat vroeg om bijzondere maatregelen voor de begrafenis. Bijvoorbeeld om een kist die 85cm hoog was en net zo breed aan het hoofdeinde. De aanspreker huurde het dubbele aantal dragers, 24 in plaats van 12 en er moest vanwege het gewicht een speciale baar gemaakt worden. De begrafenis, die door deze maatregelen veel bekijks trok, vond plaats op het Karthuizer kerkhof omdat er voor een dubbel graf in een kerk geen geld was.

Op 20 november 1751 had de dienstmeid van een tabakswinkelier in de Weesperstraat haar werkgevers wakker geschreeuwd. Het klonk het echtpaar als barensweeën en ze gingen kijken. Ze vonden wel de meid maar geen baby te bekennen. Na lang doorvragen gaf ze toe dat ze wel bevallen was maar dat het kind haar ontglipt was toen ze op het secreet zat. Inderdaad werd een babylijkje gevonden en het geval werd aan justitie overgedragen. De meid werd op een slede naar het Spinhuis vervoerd waar ze opgenomen werd, in afwachting van het proces. In januari 1752 werd ze vrijgelaten, nadat vastgesteld was dat het kind dood geboren was en dat er geen sprake was van het bewust doden van het kind.

Een zekere meneer Canter kwam na jarenlang verblijf in 'de Oost' terug naar Nederland, maar niet met een schip van de VOC. Hij had daar zo goed – maar alternatief – geboerd dat hij een bescheiden vermogen verzameld had en op eigen gelegenheid terugkeerde. Deserteren doen alleen soldaten maar dit geval met een gecontracteerde en voor rekening van de VOC vervoerde werknemer was

► *De VOC vervoerde zijn personeel vanaf de Oudeschans per boeier naar de Rede van Texel, vanwaar de schepen naar de Oost voeren*

daar niet ver van verwijderd. Hoe hij naar Amsterdam terugkeerde vermeld Bicker Raye niet. Hij leefde er in Amsterdam goed van en besloot te trouwen. Het liefje dat hij op 't oog had, juffrouw Aleba, was al verloofd maar Canter waagde er een gesprek met de bruidegom aan en stelde hem voor f6000 te betalen als hij van juffrouw Aleba af zag ten gunste van Canter. Zo geschiedde, maar door een voorgenomen huwelijk was de anonieme dekmantel van Canter verloren gegaan. De bewindhebbers van de VOC lieten hem oppakken en eerst naar Texel brengen om als 'deserteur' naar Indië terug te vervoeren. De hoge heren in Den Haag beslisten anders en wilden

Canters berechten. Kortom, juffrouw Aleba was haar rijke bruidegom kwijt, haar vroegere vrijer zijn f6000 en Canters de rest van zijn niet geheel zuiver verkregen kapitaal. Bicker Ray vroeg zich af of het met het oorspronkelijke koppel alsnog goed gekomen is of dat Aleba zich niet nog eens liet verkwanselen.

Op 23 maart 1768 was in de Nes, bij de Vleeshal, een keurig gebakerde zuigeling te vondeling gelegd. Al ras verzamelde zich een hoop mensen er omheen en overlegden wat te doen. Daar kwam de dienstmeid van de pruikenmaker uit de Oudemanshuispoort voorbij. Die riep dat haar 'juffrouw' het kind – als het een meisje was – wel wilde adopteren als haar eigen kind omdat ze die zelf niet kon krijgen. Het was inderdaad een meisje en de omstanders vonden het een goede regeling. Na een paar dagen echter meldden de regentessen van het Aalmoezenersweeshuis zich bij de pruikenmaker en eisten het kind op om in hun tehuis op te nemen, tot groot leedwezen van het echtpaar.

- ▲ De Rede van Texel waar in de 18e eeuw de Oost-Indiëvaarders hun reis begonnen en eindigden; Amsterdam was voor hen niet meer bereikbaar zonder hoge kosten
- Een van de 'verdienmodellen' van het Aalmoezenersweeshuis was de vondeling; op dit fragment van een prent van het weeshuis aan de Prinsengracht verbeeld door een moeder die haar baby te vondeling legt

